

מחקרי מרכז דדו
חשון התשפ"ו - נובמבר 2025

ד"ר דנה פרייזלר-סווירי

התפתחות ההרתעה הישראלית בעידן מלחמת 'חרבות ברזל'

ההרתעה היא המושג המרכזי ביותר בתפיסת הביטחון הישראלית. היא הרג
מרכזית בתפיסה שניסח דוד בן-גוריון: התרעה, הרתעה והכרעה; והי
ם הרעיון השליט ביחסים הדואליים שבין הביטחון היסודי - ההרתע
שמושגת בעקבות המלחמות הגדולות, לביטחון השוטף - ההרתעה המצטבר
הישראלית, שמושגת בתקופות שבין המלחמות ובאמצעים מגוונים. הצור
לבחון מחדש את ההרתעה הישראלית הוא מחויב המציאות לנוכח המלחמ
שפרצה ב-7 באוקטובר 2023, בעקבות מתקפת הפתע של חמאס. בשנה וחצ
מאז החלה המלחמה מתמודדת מדינת ישראל במספר זירות מול אירא
ישלוחיה, כשהרתעתה עומדת במבחן מתמשך.
המחקר ינסה להוכיח תחילה כי ההרתעה הישראלית היא תאוריה משתנ
מתפתחת בהתאם לצרכים הביטחוניים, לתנאים האזוריים ולמגוון הכלי
האמצעים הלאומיים שעומדים לרשותה. היא באה להתמודד עם מדינו
עם ארגונים, כמו חמאס וחזבאללה, אבל גם עם צבאות ערב בעבר ובהוו
עם מעצמות אזוריות, כמו איראן וטורקיה. ככזו היא אסטרטגיה דינמית
אינה כוללת איומים בלבד, אלא שואפת לשמר את הסטטוס קוו במגו
לים ודרכים, ומשלבת בין איומים לבין שימוש בכוח בשגרה, פרוסה על פ
חב שנע מהשגרה ועד למצבי חירום ומלחמות.
ת ועוד, ההרתעה הישראלית גם מתפתחת במקביל ובזיקה למגמו
בילות בזירה הבין-לאומית, כאשר כיום ההבנה הרווחת בקרב מדינו

ההרתעה היא המושג המרכזי ביותר בתפיסת הביטחון
הישראלית. מחקר זה עוסק בצורך לבחון אותה מחדש
לנוכח מלחמת 'חרבות ברזל' והמלחמה הרב-זירתית
עמן מתמודדת ישראל בשנתיים האחרונות.
מטרת המחקר היא לזהות את השלב הנוכחי בהתפתחות
ההרתעה הישראלית בעזרת הבנה כיצד התעצבה בעבר,
כיצד היא משתנה בימינו, ומהו המודל המתאים לה
לנוכח אתגרי העתיד.

*

ד"ר דנה פרייזלר-סווירי היא חוקרת בכירה במרכז דדו.
את עבודת הדוקטורט שלה כתבה על המערכות שבין
המלחמות ותפיסת המניעה הישראלית.

"מחקרי מרכז דדו" הינה סדרת פרסומים עיתית ברוח
הגישה המערכתית והביקורתית העוסקת בסוגיות
המצויות במוקד סדר היום של צה"ל. המחקרים זמינים
באתר האינטרנט של מרכז דדו.

9

מחקר מספר

מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית
משרד הביטחון - ההוצאה לאור

התפתחות ההרתעה הישראלית בעידן מלחמת 'חרבות ברזל'

ד"ר דנה פרייזלר-סווירי

מחקר מרכז דדו מספר 9

חשוון התשפ"ו

נובמבר 2025

אמ"ץ - תוה"ד - מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית
משרד הביטחון - ההוצאה לאור

**"Israeli Deterrence: Development and Dynamics"
Following the Iron Swords War**

Dr. Dana Preisler Swery

Dado Center for Interdisciplinary Military Studies

מפקד מרכז דדו: תא"ל ד"ר איל פכט
עורך ראשי: סא"ל ד"ר איתי חימיניס
עורכת לשון: האלי סולומון
מעצב גרפי: יהודה סלומון

תוכן העניינים

5	מבוא
8	1. תאוריית ההרתעה המודרנית - הגדרות יסוד
8	הגדרות
11	ההבדל בין הרתעה לאכיפה וכפייה
12	הזיקה בין מושגי ההרתעה והאכיפה לעידן הגרעיני
13	הגלים בהתפתחות תאוריית ההרתעה
17	אסטרטגיות של מניעה והזיקה להרתעה
18	מניעה והרתעה על ידי שלילה
24	הרתעה במזרח - הרתעה רוסית והרתעה איראנית
28	2. מדיניות ההרתעה הישראלית
29	תפיסת הביטחון הישראלית - פרקטיקה יוצרת תאוריה
47	3. תרבות אסטרטגית ישראלית והשפעתה על ההרתעה הישראלית
48	תרבות אסטרטגית ישראלית של הרתעה ומניעה
70	4. תאוריה עדכנית להרתעה הישראלית של ימינו
71	השלב הנוכחי בהתפתחות ההרתעה הישראלית
74	עלייתה של צורת לחימה חדשה בצה"ל - בין המלחמות
78	הזיקה בין התפתחות ההרתעה הישראלית בעשור האחרון להתפתחות תאוריית ההרתעה במאה ה־21 - כשילוב בין הרתעה, מניעה והגנה
90	ההרתעה הישראלית לנוכח מלחמת 'חרבות ברזל'
95	ביבליוגרפיה

© כל הזכויות שמורות
למדינת ישראל - משרד הביטחון
נדפס בישראל, התשפ"ו - 2025
© All rights reserved to
The Ministry of Defense, Israel
Printed in Israel

יצא לאור באמצעות משרד הביטחון - ההוצאה לאור

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר, כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מבוא

ההרתעה היא המושג המרכזי ביותר בתפיסת הביטחון הישראלית. היא הרגל המרכזית בתפיסה שניסח דוד בן־גוריון: התרעה, הרתעה והכרעה; והיא גם הרעיון השליט ביחסים הדואליים שבין הביטחון היסודי – ההרתעה שמושגת בעקבות המלחמות הגדולות, לביטחון השוטף – ההרתעה המצטברת הישראלית, שמושגת בתקופות שבין המלחמות ובאמצעים מגוונים.

הצורך לבחון מחדש את ההרתעה הישראלית הוא מחויב המציאות לנוכח המלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר 2023, בעקבות מתקפת הפתע של חמאס. בשנה וחצי מאז החלה המלחמה מתמודדת מדינת ישראל במספר זירות מול איראן ושלוחיה, כשהרתעתה עומדת במבחן מתמשך.

מטרת המחקר היא לזהות ולהגדיר את **השלב הנוכחי שבו נמצאת ההרתעה הישראלית**. זאת בעזרת הבנה כיצד התעצבה בעבר; ומהן הזיקות בינה לבין תאוריית ההרתעה המודרנית. כאשר השאלה המרכזית שמחקר זה ינסה לענות עליה היא **האם וכיצד השתנתה מטרת ההרתעה הישראלית לאורך השנים ולמה? וכיצד התפתח המודל הנוכחי, של 'הרתעה מניעתית' ישראלית?**

המחקר ינסה להוכיח תחילה כי ההרתעה הישראלית היא תאוריה משתנה ומתפתחת בהתאם לצרכים הביטחוניים, לתנאים האזוריים ולמגוון הכלים והאמצעים הלאומיים שעומדים לרשותה. היא באה

להתמודד עם מדינות ועם ארגונים, כמו חמאס וחזבאללה, אבל גם עם צבאות ערב בעבר ובהווה ועם מעצמות אזוריות, כמו איראן וטורקיה. ככזו היא אסטרטגיה דינמית, שאינה כוללת איומים בלבד, אלא שואפת לשמר את הסטטוס קוו במגוון כלים ודרכים, ומשלבת בין איומים לבין שימוש בכוח בשגרה, פרוסה על פני מרחב שנע מהשגרה ועד למצבי חירום ומלחמות.

זאת ועוד, ההרתעה הישראלית גם מתפתחת במקביל ובזיקה למגמות המובילות בזירה הבין-לאומית, כאשר כיום ההבנה הרווחת בקרב מדינות רבות היא כי מי שיחכה למלחמה, כדי להשיג את צורכי הביטחון שלו, עלול לשלם מחיר יקר. ועל כן, בעידן הנוכחי יש לתחזק את ההרתעה בשגרה ובעת הצורך גם להפעיל כוח לשם כך.

המחקר בנוי מארבעה חלקים: החלק הראשון מעמיק בסוגיית תאוריית ההרתעה המודרנית ומספק את הגדרות היסוד שלה; החלק השני מתאר את הפרשנות הישראלית לתפיסת ההרתעה; החלק השלישי מסביר את הקשר בין תרבות אסטרטגית שהתפתחה בישראל לגיבוש תפיסת ההרתעה ייחודית; והחלק האחרון מוקדש לניסוח עדכני של ההרתעה הישראלית כהרתעה מניעתית, על ההמשכיות והשינויים שבה, ותרומתה למחקר ההרתעה המודרנית, זאת על רקע מלחמת 'חרבות ברזל' והשינויים בתפיסות הצבאיות בישראל ובעולם.

החוקר **לורנס פרידמן** (Lawrence Freedman) כתב לאחרונה כי ההרתעה היא אסטרטגיה עתיקה, מימי התנ"ך, יוון ורומא, שבעבר השימוש העיקרי בה היה ענישתי. אלפיים שנה מאוחר יותר יצרה המלחמה הקרה את התאוריה המודרנית, שבה נשק גרעיני הפך את ההרתעה לאסטרטגיה סבילה, ללא הפעלת כוח ממשית. ואילו תחילת המאה ה-21 ועליית איומי הטרור הגלובליים מחייבים להתאים את ההרתעה בהתאם לאיומים, עם ביטויים של הפעלה תכופה של כוח, ושילוב כלים צבאיים, אזרחיים ומשפטיים. כך נראה שתאוריית ההרתעה עדיין שולטת בחשיבה האסטרטגית שלנו ושומרת על הרלוונטיות שלה לנוכח איומים חדשים, קונבנציונליים, גרעיניים, מדינתיים, תת-מדינתיים ורב-ממדיים. השאלה – כיצד אפשר להכיל

או לצמצם איומים בעזרת ההרתעה – נמצאת בליבת הביטחון הלאומי של מדינות רבות. יתרונה של האסטרטגיה ההרתעתית שהיא הגנתית במידה, ועדיין משדרת מסר כי ישנם אינטרסים חיוניים שעליהם שווה להילחם ואף להפעיל כוח.¹

¹ Freedman Lawrence, "The Evolution of Deterrence Strategy and Research", in Frans Osinga & Tim Sweijjs (Ed), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, (The Hague: Asser Press & Springer, 2021) pp. 1-13.

מתי נכשלת הרתעה? כאשר המורתע מחליט, חרף האיומים

2 הרבבי יהושפט, **מלחמה גרעינית ושלום גרעיני**, (ת"א: מערכות, 1964) עמ' 38-41, 160-161; בר מיכה, **קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה הישראלית**, (ת"א: מערכות, 1990) עמ' 29-38; Snyder, Glenn, *Deterrence and Defense - Toward a Theory* (New Jersey: Princeton University Press, 1961) pp. 5-7; Lebow Ned and Stein Gross Janice, "Beyond Deterrence", *Journal of National Security*, (43 (4), 1987), pp. 5-71; Mearsheimer John, *Conventional of Social Issues*, (Cornell University Press, 1983) pp. 240-256.

תאוריית ההרתעה המודרנית - הגדרות יסוד

הגדרות

מטרת ההרתעה היא למנוע את פעולת היריב, ולשמר את הסטטוס קוו, כאשר השכנוע נעשה בעזרת איומים והעברת מסרים, כדי למנוע

והסנקציות המובטחות במידה ויפעל, לחצות את הקווים האדומים של המרתיע, בגלל שהאמין שמדיניות ההרתעה של יריבו מבוססת על "בלוף", קרי, בעיית נחישות ו/או יכולות של המרתיע; רצונו של המורתע להוכיח את עליונותו או את העובדה שאינו מורתע; שהמרתיע לא הבהיר בצורה מספיק ברורה את הקווים האדומים שלו; שהמורתע רוצה במלחמה או נסחף לפעולה בשל טעויות חישוב או איבוד שליטה.

החוקרים אלכסנדר ג'ורג' (Alexander George) וריצ'רד סמוק (Richard Smoke) שניתחו מקרים של הרתעה שכשלה מזהים ארבעה דפוסי פעולה: (1) התקפת פתע על המרתיע, במצב כזה מוכן המורתע לקחת סיכונים במטרה לממש אינטרסים חיוניים אולם הוא משתדל לצמצם סיכונים ע"י הישגים מהירים בשדה הקרב; (2) ניסיון של המורתע לקבוע עובדות בשטח (Fait Accompli), במצב כזה המורתע נוקט פעולה מהירה, תוך ניצול אפקט ההפתעה כשגורם הזמן לטובתו; (3) יצירת אתגר מוגבל למרתיע. כאן המורתע אינו בטוח בתגובה האפשרית של המרתיע ולכן הוא נוקט בפעולה מוגבלת המאפשרת לו נסיגה עתידית; (4) המורתע מנסה לבחון את תגובת המרתיע ואת אמינות מחויבותו בשורה של צעדים קטנים וזהירים ("טקטיקת הסלמי"). כאשר צעד שהמורתע עושה אין בו כדי להביא לתגובת המרתיע, אבל סה"כ הצעדים יכולים להביא להתמוטטות הרתעתו.³

ג'ורג' התייחס גם למדיניות השימוש המוגבל בכוח קונבנציונלי, בתווך שבין השימוש בכוח לצורכי איום – בעיקר הרתעה, לבין הפעלת הכוח או מה שתומאס שלינג (Thomas Schelling) כינה שימוש ב"כוח גס". בהקשר של שימוש מוגבל בכוח ישנו הבדל בין הפעלת כוח לצורכי אכיפה שמטרתו (א) להשפיע על מדיניותו של היריב לבין (ב) השפעה על יכולותיו הצבאיות של היריב.⁴

³ George, Alexander L. & Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, (New York: Columbia University Press, 1974).

⁴ George, Alexander, *Forceful persuasion: Coercive diplomacy as an alternative to war*, (Washington DC: United States Institute of Peace Press, 1992); שלינג תומס, *חימוש והשפעה*, (גבעתיים: משרד הביטחון, 1981), עמ' 20-24.

ההבדל בין הרתעה לאכיפה וכפייה (Compellence & Coercion)
אכיפה (Coercion) וכפייה (או אילוץ) (Compellence) הן מאמץ לכפות על היריב לעשות משהו (בניגוד לרצונו), בעוד שהרתעה מעודדת את היריב לא לעשות את מה שתכנן.⁵

אכיפה מטרתה לאכוף חוק או נורמות, ובדומה להרתעה, להשיב את המצב לקדמותו על ידי השפעה על מדיניות היריב ועל פעולותיו. האיום האוכף הוא איום פעיל ודינמי, שצובר תנופה, שדי בה כדי להכריח את היריב לסגת, לשם מניעת ההתנגשות הצפויה. אכיפה חייבת להיות מוגדרת, מוגבלת בזמן ורצוי שתציע חלופות פעולה ליריב.⁶

הבחנה חשובה היא בין פעולה אוכפת המפעילה לחץ, לבין פעולה היוצרת סכנה ונזק ומכונה **הליכה על הסף או תהומנות (Brinkmanship)**. בטכניקה זו של אכיפה נוצרת תחרות בנטילת סיכונים, שעלולה אף לצאת מכלל שליטה.⁷

השימוש המוגבל בכוח מבדיל בין שימוש בכוח במסגרת 'דיפלומטיה של אילוץ', לשימוש בכוח לשם מימוש האילוץ. בעוד הראשון מיועד לשכנע את היריב לפעול לפי דרישתו, השני עושה שימוש בכוח על מנת להשיג את מטרתו, מבלי לנסות ולשכנע את היריב שעדיף שיעשה זאת בעצמו. ההבדל בין הרתעה, אכיפה ואילוץ הוא ביחס בין שימוש

⁵ Michael J. Mazarr, "Understanding Deterrence", pp. 14-27, in Frans Osinga & Tim Sweijs (Ed), *Ibid.*, p. 15.

⁶ שלינג, שם, עמ' 85-93. **אכיפה** דורשת לרוב כי השחקן האוכף יהיה הצד החזק, כאשר במקרה של כישלון, עומדת בפני האוכף האפשרות להמשיך לאיים בשימוש בכוח או להשתמש בכוח. מכיוון שהוא החזק, יש לו סיכוי להשיג את מטרותיו באמצעות כוח. מדיניות של אכיפה נשענת לרוב על הצבת **אולטימטום** ליריב, שכולל דרישה ברורה ומוגדרת; קביעת מועד ספציפי להיענות לדרישה; ואיום אמין בעונש כבד אם היריב לא ימלא אחר הדרישה. אכיפה מוצלחת נשענת על תחושת חירום ופחד; הבנה כי המוטיבציה של האוכף להשיג את מטרותיו גבוהה יותר מן המוטיבציה של הנאכף, ואמונה של הנאכף כי במידה ולא יענה לדרישות צפוי תהליך הסלמתי שבסופו שימוש בכוח. ועדיין סיכויי ההצלחה במדיניות של אכיפה מבוססים במידה רבה על מאזן אינטרסים בין האוכף לנאכף, אולם אסור לאוכף לבוא בדרישות שמלכתחילה ברור כי אינן יכולות להיות קבילות על הנאכף.

⁷ שלינג, שם, עמ' 105-106; Snyder, *Ibid.*, pp. 24-25.

באיום לשימוש בכוח. על-פי הגדרות אלה, בהרתעה יש רק איום ואין שימוש בכוח; באכיפה יש שימוש באיום ויכול להיות גם שימוש בכוח מוגבל; ובאילוץ טהור יש רק שימוש בכוח וכמעט שאין שימוש באיום.⁸

הזיקה בין מושגי ההרתעה והאכיפה לעידן הגרעיני

תאוריית ההרתעה המודרנית עוצבה במערב לאחר מלחמת העולם השנייה בהקשר הגרעיני והבין-מעצמתי, ונחלקה לשתי רמות:

(1) **הרתעה גרעינית ומאזן אימה** (MAD – Mutually Assured Destruction) שנגזר מאופיו של הנשק הגרעיני. משמעו כי כמה מכות גרעיניות בודדות יוכלו לגבות מחיר בלתי מתקבל על הדעת, כאשר היריבים הגרעיניים לא יכולים לנטרל זה את זה. לשם כך נדרשת יכולת מכה שנייה, המושגת ע"י מיגון הנשק הגרעיני, ומאפשרת יכולת השמדה הדדית, ללא קשר למי נפגע ראשון. כתוצאה מכך, המטרה הראשית בסביבה גרעינית היא להימנע ממלחמה וכך הנשק הגרעיני הופך לנשק להרתעה בלבד. הנחת הרציונליות נמצאת במרכזה של ההרתעה הגרעינית, קרי, איום בעונש גדול, יגדיל את היסוד הרציונלי בהתנהגות האנושית.

(2) **הרתעה קונבנציונלית** נותרה אסטרטגיה משנית בעידן הגרעיני, על אף שמדינות רבות נשענו עליה בפועל. היא נתפסה כאסטרטגיה בעייתית, שלעיתים קרובות קרסה והובילה להסלמות, ולמכות מקדימות, בשל תחזיות, חישובים ודימויים שגויים. ואולם, מאז סיום המלחמה הקרה הפכה ההרתעה הקונבנציונלית לאסטרטגיה רלוונטית ומרכזית שדורשת פיתוח מתמיד.⁹

⁸ Gordon A. Craig & Alexander L. George, *Force and Statecraft: Diplomatic Problems of Our Time*, (Oxford university press, 1995), p.189

⁹ הרכבי, **שם**, ע' 23; Shimshoni Jonathan, *Israel and Conventional Deterrence*, (NY: Cornell University, 1988), pp. 5-8; Yaniv Avner, *Deterrence without the Bomb*, (Toronto: Lexington, 1987), pp. 5-9, Mearsheimer, *Ibid*

הגלים בהתפתחות תאוריית ההרתעה

תאוריית ההרתעה היא תאוריה המשתנה בהתאם להקשר, לזמן ולמקום. בסוף שנות ה-70 זיהה **רוברט ג'רביס** (Robert Jervis) שלושה גלים בחקר ההרתעה:¹⁰

הגל הראשון (והקצר), ידוע גם כ'תור הזהב' של תאוריית ההרתעה, והמחקרים שנכתבו במסגרתו זכו להשפעה ניכרת על מקבלי ההחלטות, ביניהם מוכרים במיוחד מחקריו של **ברנרד ברודי** (Bernard Brodie). תחילתו עם המלחמה הקרה והולדת תאוריית ההרתעה הגרעינית, לאחר הפיכתה של ברה"מ למעצמה גרעינית שנייה ויצירת מאזן האימה בין המעצמות (1949). ההרתעה נתפסה אז כסוד ההצלחה המערבי במניעת מלחמת עולם שלישית, והתרכזת באתגר השמירה על יציבות בעולם גרעיני דו-קוטבי.¹¹

מלחמת קוריאה (1950-1953) הוכיחה כי גם במצב של מאזן גרעיני, מלחמות קונבנציונליות עדיין אפשריות, והובילה לפיתוח מושג **ההסלמה** (Escalation). הסיכונים בהסלמות והצורך לשלוט בהן בסביבה גרעינית, הובילו לעיסוק אינטנסיבי במחקרי הרתעה, בשל האיום הקיומי על הביטחון הלאומי של מדינות רבות. כשסולם ההסלמה הוא דו-כיווני, בקצהו העליון מלחמה גרעינית טוטאלית, אבל כפי שניתן לטפס בסולם אפשר גם לרדת ממנו. כך התפתחה **ההרתעה בגל הראשון**, שאינה מספיקה כדי למנוע מלחמות, אבל כן מעודדת זהירות ככל שאיום גרעיני מתקרב למימוש. הרתעה זו הייתה חשופה לטעויות חישוב אנושיות וארגוניות וחייבה **שיתופי פעולה** בין המעצמות לצמצום סכנת ההסלמה.

הגל השני של תאוריית ההרתעה החל להתגבש בסוף שנות ה-50, ושילב בין תורת המשחקים לתאוריית ההרתעה. היחסים המורכבים בין המעצמות בתקופה חיבו גיבוש של כללי התנהגות במציאות

¹⁰ Jervis Robert, "Deterrence Theory Revisited", (*World Politics*, 31 (2), January, 1979), pp. 289-324. Freedman Lawrence, *Deterrence*, (Cambridge: Polity Press, 2004), pp. 21-25, 84-96.

¹¹ שלינג, **שם**. שלינג עסק רבות בנושא **אמינות ההרתעה**, בגישה דוקטרינית (מן הכלל אל הפרט) ומרשמית (מיועדת לשפר את המדיניות).

דו־קוטבית, מבלי להידרדר למלחמה גרעינית. זאת לנוכח היתרון הקונבנציונלי של ברית ורשה באירופה, והקמת ברית נאט"ו שלצידה ההתחייבות האמריקנית למטרייה גרעינית במקרה של התקפה סובייטית. הקמת נאט"ו חשפה את מורכבותה של **הרתעה מורחבת** (Extended Deterrence) שהעלתה את השאלה האם תסכן ארה"ב את אזרחיה במתקפה גרעינית למען הגנת הדמוקרטיות האירופאיות. הרעיון של שימוש בנשק גרעיני בעבור אינטרסים שאינם לאומיים גרידא, פגע קשות במרכיבי **האמינות והנחישות**, שעמדו בבסיסה של אסטרטגיית ההרתעה.

כתוצאה מכך התפתחו שני תתי־מושגים חדשים:

הרתעה על ידי ענישה (Deterrence by Punishment) נשענת על האיום הכבד ביותר בעונש גרעיני או בתגמול מאסיבי, בתגובה למהלך תוקפני. בדרך זו עצם הנוכחות של נשק גרעיני בסכסוך, הייתה אמורה להרתיע מהסלמות, עד כדי כך שכונתה **הרתעה קיומית**.

הרתעה על ידי שלילה (Deterrence by Denial) מטרתה להרתיע את היריב מלבצע פעולה, ע"י השפעה על סיכויי ההצלחה שלו. המרתיע ינקוט בצעדים שיקשו או ימנעו מהיריב להוציא אל הפועל את מטרותיו, כמו למשל הגנה חזקה, מאחר והיא משדרת מסר כי גם אם ינסה, לא יצליח היריב לפרוץ אותה.¹² **בעוד הרתעה על ידי שלילה מרתיעה מהפחד להיכשל, הרתעה על ידי ענישה מרתיעה מהפחד להיפגע.**

דוגמאות להרתעה על ידי שלילה כוללות הגנה חזקה, גדרות או חומות בגבולות, מערכות הגנה מטילים, דוגמת כיפת ברזל וחץ, ונוכחותם הקדמית של כוחות נאט"ו במדינות הבלטיות (אסטוניה, לטביה וליטא) כפי שמתקיימת מאז 2017, במטרה להרתיע מפלישה רוסית.¹³

¹² לויטה אריאל, **הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1988); Snyder, *Deterrence and Defense*, Ibid.

¹³ דוגמה טובה למורכבותה של אסטרטגיית ההרתעה, היא ההשפעה של תרבות אסטרטגית מקומית עליה, וכיצד היא נתפסת במדינות שונות בצורה שונה. אסטוניה, לטביה, וליטא (המדינות הבלטיות) תופסות את הנוכחות הצבאית של נאט"ו במדינות מאז שנת 2017 באופן שונה, חלקן רואות בה כתיל ממעיד והרתעה על ידי שלילה וחלקן כהרתעה על ידי ענישה. ואילו בנאט"ו רואים בנוכחות כחלק מכיבוד הסכמים בינ"ל וכיבוד הריבונות המקומית, סולידריות בברית, והעברת מסר כי כל תוקפנות נגד הבלטיות ונגד פולין תענה

הגל השלישי בתאוריית ההרתעה הופיע בסוף שנות ה־70, והתבסס על מחקרים השוואתיים של המשברים הרבים שפרצו מאז מלחמת העולם השנייה, וערערו את התפיסות על אודות הגורמים להצלחה או לכישלון של הרתעה. הפשרת היחסים בין המעצמות בתקופה ומחקרים בתחום הפסיכולוגיה וניהול הסיכונים הובילו למסקנות חדשות.¹⁴

במרכז העיסוק עמדו סוגיות של **עיוותי תפיסה** ורציונליות של שחקנים (לעומת הגלים הראשונים שפשוט הניחו את הנחת הרציונליות). חוקרים כמו **ג'רביס, ריצ'ארד לבו וג'ניס שטיין** (Richard Ned Lebow & Janice Gross Stein) בחנו את ההרתעה מזווית פסיכולוגית קוגניטיבית תוך התמקדות בתגובת המורתע לאתגר ההרתעה ולתהליכי קבלת ההחלטות של מנהיגים. שילוב של דיסיפלינות, כמו לכללה, פסיכולוגיה, היסטוריה, תקשורת ותרבות אסטרטגית הפכו לחלק אינטגרלי מלימודי ההרתעה.¹⁵

לקראת סוף המלחמה הקרה והתפרקות ברה"מ, נותרה ההרתעה אסטרטגיה מרכזית בחשיבה הביטחונית המערבית, זאת לצד הירידה ברצון להילחם, ועליתן של תאוריות לבניית אמון וביטחון (CSBM).

קולקטיבית, כחלק מה**הרתעה המורחבת** של הברית. נאט"ו נמנעה מאסטרטגיה **מניעתית** בבלטיות, מאחר וזו חייבה להציב כוח משמעותי יותר (שיוכל לעמוד בפני תוקפנות רוסית) וכך למעשה החשש מתגובה רוסית, הוביל להצבת כוח מוגבל בלבד. בנאט"ו רואים בנוכחות המוגבלת שלהם בבלטיות חלק מה**רתעה על ידי ענישה**, ואף **הרתעה עמומה**. יש מבקרים שרואים בכך תפיסה נאיבית של נאט"ו, ומכנים אותה **הרתעה מדומיית**. במסגרת זו הרתעה על ידי ענישה נתפסת כאסטרטגיה פסיבית, מוטה איום עתידי, שלא ברור עד כמה היא עובדת.

Michael J. Mazarr, "Understanding Deterrence", pp. 14-27, in Frans Osinga & Tim Sweijs (Ed), Ibid., pp. 15-16; Jörg Noll, Osman Bojang & Sebastiaan Rietjens, *Deterrence by Punishment or Denial*, pp. 110-126, in Frans Osinga & Tim Sweijs (Ed), Ibid., pp. 113, 124-126. Robert Jervis, Richard Ned Lebow, Janice Gross Stein, *Psychology and Deterrence*, (Johns Hopkins University Press, 1989).

¹⁵ אלכסנדר ג'ורג' וריצ'רד סמוק ניתחו את נושא ההרתעה באמצעות מקרי מבחן ושמו את עיקר הדגש על האינטראקציה בין המרתיע למורתע, בשלב שבו מחליט המורתע להעמיד במבחן את ההרתעה.

Jörg Noll, Osman Bojang & Sebastiaan Rietjens, *Deterrence by Punishment or Denial*, in Frans Osinga & Tim Sweijs (Ed), Ibid., p 110.

שנראו כתחליף להרתעה, שספגה ביקורת בשל שימוש היתר שעשתה בה ארה"ב.

מציאות זו יצרה אבחנה נוספת בין **הרתעה כללית להרתעה מיידי**. **הרתעה כללית** פועלת בהצלחה בסביבה של עוינות בסיסית מתמשכת, שבה התוקפנות נמצאת ברקע, ואין תמריץ מיידי לתקוף ולחזור לעימות מזוין. לעומתה, **הרתעה מיידי** מתאימה למצב שבו תוקפנות עלולה להתפרץ בטווח הזמן המיידי והצד המגן חייב להרתיע מפניה.¹⁶

הגל הרביעי בתאוריית ההרתעה התפתח בתחילת שנות ה-2000, לנוכח השינוי המוחלט במאזן הכוחות העולמי לאחר סיום המלחמה הקרה, התחזקותן של ארה"ב ובנות בריתה וחולשתה של רוסיה, שנותרה במצב פגיע ולא מאוזן. אתגרי שנות ה-90 לתאוריית ההרתעה כללו מערכת רב-קוטבית ועלייה של איומי טרור מצד שחקנים לא-מדינתיים. בתקופה זו גם הופיעו מדינות גרעיניות חדשות: הודו, פקיסטן וצפון-קוריאה, ועלה חשש מיכולות השליטה והבקרה על הנשק הגרעיני בהן.¹⁷

אתגר ההרתעה התמקד בארגוני טרור ובעימותים א-סימטריים, כאשר החוקרים התלבטו אם בכלל אפשר להרתיע טרור. השילוב בין טרור למדינות סוררות, ששאפו להשיג נשק להשמדה המונית, כונה בפי הנשיא בוש הבן כבלתי ניתנים להרתעה "Beyond Deterrence". בעידן כזה, גם אמצעים לבניית אמון והסכמים נראו פחות רלוונטיים, והשימוש בכוח למניעת איומים, טרם התממשותם, הפך למדיניותה הרשמית של ארה"ב. רעיונות של **מניעה** (Prevention) ומכה מקדימה (Preemption) לצד התפתחות אמצעי לחימה, מודיעין והגנה סיפקו

¹⁶ Morgan Patrick M., *Deterrence - A Conceptual Analysis*, (London: SAGE Publications, 1977).

¹⁷ Lupovici Amir, "The Emerging Fourth Wave of Deterrence Theory-Toward a New Research Agenda", *International Studies Quarterly*, (54 (3), September 2010), pp. 705-732; Knopf Jeffrey W., "The Fourth Wave in Deterrence Research", (*Journal of Contemporary Security Policy*, 31 (1), April 2010), pp. 1-33.; Rid Thomas, "Deterrence Beyond the State: The Israeli Experience", *Contemporary Security Policy*, 33 (1), 2012, pp. 124-147.

כלים **להרתעה על ידי שלילה** והחזירו את העניין ואת הגיוון לתאוריית ההרתעה.¹⁸

שימוש במניעה ובענישה במסגרת ההרתעה הפך לנפוץ יותר והחוקרים הרחיבו את המחקר והחלו לברר כיצד נורמות חברתיות ומשפטיות וזהויות אתניות משפיעות על השימוש בכוח ועל הצלחה או כישלון של ההרתעה.

אסטרטגיות של מניעה והזיקה להרתעה

הרתעה ומניעה, למרות שהן אסטרטגיות שונות, הן תלויות זו בזו. בלבן, נחישות להגן על אינטרסים ועל נכסים חיוניים.

ואולם, בעוד שהרתעה היא אסטרטגיה שכוללת איום במטרה לשמור על הסטטוס קוו. **אסטרטגיות של מניעה** (Prevention) כוללות הפעלת כוח על מנת למנוע מהיריב לקבל החלטה או לבצע פעולה, לרוב כשאין ביטחון מלא ביכולת להרתיע אותו. ככלל, מטרתו של איום המניעה להתמודד עם בעיה בטרם תהפוך למשבר, ככזו היא לרוב **אסטרטגיה מתמשכת**. יתרונה בכך שניתן לתכנן מתי לתקוף, כשהיריב בשגרה ונמצא בנחיתות. תחת קטגוריה זו נמצאות גם **מלחמות מנע**, שמטרתן למנוע או לפרק יכולות צבאיות מיריב, על מנת לשמר את נחיתותו; ו/או לשנות את המשטר הפוליטי שלו, כך שלא יציב עוד איום (גם אם ימשיך לאחוז ביכולות צבאיות מתקדמות).

להבדיל מאסטרטגיה מניעתית, **מכת מנע** או **מכה מקדימה** (Preemption) מתבצעות כבר בעת משבר ממשי, שבו היריב החליט לתקוף וצבר יכולות או שצד אחד חושב שהיריב מתכוון לתקוף. מכה מקדימה תתרחש כאשר ישנה אפשרות לשבש את התקפת היריב (המתוכננת), גם במחיר שתוביל למלחמה.

לרוב, המחיר של אסטרטגית מניעה נמוך יותר ממלחמה, מאחר והיריב עדיין במצב נחות, ובמקרה של הדרדרות למלחמה רצוי כי הצד המונע ידע לנצח בסופה. מאידך גיסא, המחיר הפוליטי של מניעה עלול

¹⁸ Freedman Lawrence, *Deterrence*, (Cambridge: Polity Press, 2004), pp.21-25.

להיות גבוה, מאחר והיא נתפסת בעולם כתוקפנות, שאינה מקובלת בקהילה הבין-לאומית.

אסטרטגיות של מניעה ומכות מקדימות, נשקלו בתחילת המלחמה הקרה ונפסלו על רקע האיום הגרעיני ולאחר ששני הצדדים השיגו יכולת מכה שנייה (שנטרלה עליונות של צד אחד). עם סיום המלחמה הקרה ופיגועי ה-11 בספטמבר 2001 התפתחה בארה"ב ההבנה שאסטרטגיה של הרתעה אינה מספיקה מול איומי הטרור, ויש לאמץ אסטרטגיות משלימות של מניעה ושל מכות מנע. זאת מתוך הבנה כי עדיף למנוע איומי טרור (לא רציונליים) טרם התממשו. המניעה אפיינה את מדיניות החוץ בממשל בוש הבן (2000-2008) שהוביל את המלחמה בטרור, באפגניסטן (2001) ובעיראק (2003). במערב נתפסות אסטרטגיות מניעה כחלק מתחום הסיכול ומניעת קונפליקטים (Conflict Prevention), ורלוונטיות במסגרת דיפלומטית ולא רק צבאית. למרות השימוש הנרחב במניעה בתחילת שנות ה-2000, הנורמה הבין-לאומית המעוגנת באו"ם עדיין אוסרת שימוש בכוח, אלא לאחר התקפה.¹⁹

מניעה והרתעה על ידי שלילה

הרתעה על ידי שלילה (Deterrence by Denial) נמדדת על-פי המאזן הצבאי בשטח, קרי היכולת להגן על נכסים ועל אינטרסים, אבל התפיסות (Perceptions) של הצדדים זה את זה משפיעות לא פחות, קרי כמה המורתע מבין את נחישות המרתיע. מטרתה של הרתעה על ידי שלילה היא למנוע את ההישג הצפוי מהפעולה התוקפנית. התוקפן יוותר על הפעולה המתוכננת, לנוכח היכולות ההגנתיות, שימנעו את הוצאתה אל הפועל. ואולם **במתח שבין הרתעה על ידי שלילה למניעה** נמצא **הספק**, עד כמה יהיה הצד המרתיע נחוש להפעיל את יכולותיו, באופן אקטיבי, במטרה להגן על נכסיו, עוד קודם שנעשתה הפעולה התוקפנית, או שיתמך על אמצעים הגנתיים בלבד.²⁰

¹⁹ Freedman Lawrence, *Deterrence*, (Cambridge: Polity Press, 2004), pp. 84-96.
²⁰ Morgan Patrick M., *Deterrence: a conceptual analysis*, (Sage Publications, Beverly Hills, 1983), p. 32; Michael J. Mazarr, "Understanding Deterrence", pp. 14-27, in Frans Osinga & Tim Sweijts (Ed), *Ibid.*, pp. 15-16, 22-23.

חשוב להבין כי אם בעבר הרתעה על ידי שלילה (Deterrence by Denial) נתפסה כשולית יחסית, תפיסה שהייתה נכונה לזמן המלחמה הקרה והאיום הגרעיני, במציאות הגלובלית הנוכחית, **עולה חשיבותה של הרתעה על ידי שלילה**, לאור יכולות טכנולוגיות משופרות להגנה, לצד ריבוי הממשקים בין אסטרטגיות של **מניעה אקטיבית, של אכיפה ושל כפייה**, לבין תפיסות של **הגנה רב-ממדית, חוסן לאומי ויכולות סיכול**.²¹

במציאות זו שבה אתגרי הביטחון כוללים תפוצת נשק בלתי קונבנציונאלי, נגישות ארגוני טרור ושלוחיהם לטכנולוגיות טילים ודיוק, יכולות מניעת גישה ושטח (A2AD), ועליית ממדי לחימה חדשים בסייבר ובחלל – קשה להסתמך על איומים ועל אמצעי הגנה בלבד, ומחויבת גם **תגובה מבעוד מועד**. כך למשל, היכולות בתחום **ההגנה מטילים וההגנה הרב-ממדית** חיזקו רעיונות של הרתעה על ידי שלילה, זו מושגת היום הן באמצעים צבאיים, הן באמצעים לא-צבאיים, כגון סנקציות והתקפות סייבר משתקות. גם מול אתגר ההרתעה של ארגונים לא-מדינתיים, נמצא כי הרתעה על ידי שלילה, למרות שאינה יכולה למנוע אלימות לחלוטין, היא כלי אפקטיבי יותר במניעה ובסיכול טרור, מאשר איומים בענישה. הרתעה על ידי שלילה מצמצמת תועלות הצפויות מפעולה, בעוד שהרתעה על ידי ענישה מנסה להשפיע על התנהגות היריב על ידי השלכה על העלויות. אמצעי הגנה (שהם כלים להרתעה על ידי שלילה) מעלים את עלות הפעולה ומצמצמים את הסבירות שהיריב ישיג את מטרותיו. אם בעבר הרתעה על ידי שלילה, נחשבה לאסטרטגיה פסיבית, כיום היא כוללת יוזמות, שמתאימות למדינות שנוטות להגן ולהסתמך על עצמן, שבהן העיסוק בתחומי ביטחון, חוסן לאומי והגנה נמצאים במרכז השיח הציבורי.²²

²¹ Wilner Alex, & Wenger Andreas, "Introduction: Deterrence by Denial", pp. 1-14, in *Deterrence by Denial: Theory and Practice*, Andreas Wegner & Alex S Wilner (Ed), (NY: Cambria press, RCCS series, 2021), pp. 5; Morgan Patrick M., "Deterrence by Denial from the Cold War to the 21st Century", pp. 15-40, in *Deterrence by Denial: Theory and Practice*, Andreas Wegner & Alex S Wilner (Ed), *Ibid.*, p. 15-18.

²² Knopf Jeffrey W., "The Fourth Wave in Deterrence Research", (*Journal of*

בשנים האחרונות התפתחו עוד מושגים משיקים ומעשירים בתחום **המניעה הטקטית**, שהיא ניסיון למנוע מהיריב להשיג את מטרותיו באמצעות **פעולות מקדימות התקפיות (Offensive Preemptive Action)**. המגן יכול לתקוף ולמנוע מהיריב תקיפה מתוכננת או יכולת רצויה, מבלי שהאחרון כלל ידע, מהלך נפוץ בממד הסייבר, למשל. ישראל משתמשת במכות מקדימות התקפיות נגד בניין הכוח של היריב מזה כעשור במב"ם, ועל ידי כך שוחקת את כוחו, אבל גם מרתיעה אותו מתקיפות עתידיות. **מניעה טקטית גם משרתת מניעה אסטרטגית**, שאמורה למנוע מהיריב את התכלית, שרצה להשיג באמצעות פעולותיו. על ידי מניעת יכולת מהיריב אפשר **להשפיע** גם על הרצון וגם על הנחישות שלו להמשיך בדרך שבה בחר. ובכך אף להסיט אותו מהאסטרטגיה כולה. **בהתאם לכך גם מתהדקת הזיקה בין הרתעה על ידי שלילה למניעה.**

רעיונות נוספים שמתפתחים לאחרונה כוללים גם שילוב בין חוסן (Resilience) לבין מניעה, כחלק מהגל הרביעי והחמישי בלימודי ההרתעה. החוסן הוא היכולת לספוג מכה ולהתאושש ממנה במהרה. המושג, שמקורו בתחום החברתי-פסיכולוגי, הפך לנכס אסטרטגי, בהתמודדות עם טרור וכבר זכה להתייחסויות בגל הרביעי. לאחרונה, חיזוק החוסן הלאומי הפך למאמץ רב-ממדי עם השלכות מרחיקות לכת ליכולת להתמודד מול כל אויב. חברה חסונה תוכל להוכיח כי מטרת ההתקפה נגדה לא תושג, גם אם תצא אל הפועל, מאחר ותוכל להתאושש ממנה במהירות.²³

Contemporary Security Policy, 31 (1), April 2010), pp. 1-33; Morgan Patrick M., "Deterrence by Denial from the Cold War to the 21st Century", pp. 15-40, in *Deterrence by Denial: Theory and Practice*, Andreas Wegner & Alex S Wilner (Ed), *Ibid.*, p. 16.

יש הרואים בהרתעה על ידי שלילה במצבה הנוכחי כסוג של נקודת מעבר **מהגל הרביעי בלימודי ההרתעה**, לגל הנוכחי המתהווה - **הגל החמישי**, שבו יותר איומים יוצאים אל הפועל, גם אם בעצימות נמוכה יותר. בעזרת הגנה אפקטיבית ואקטיבית, שיכולה לכלול גם שימוש בכוח, ניתן למנוע את ההתקפה עד להפיכתה לבלתי אפשרית או ליקרה במיוחד. מה שהופך הרתעה על ידי שלילה לרחבה יותר מהגנה בלבד.

²³ ככל שהאיומים מתרחבים מעבר לצבאי, החוסן הופך לכלי מרכזי להתמודדות, כיכולת של ציבורים להתמודד ולהתאושש, שהופכת חשובה במיוחד בעידן של לוחמה היברידית,

התפתחות הגל החמישי בתאוריית ההרתעה תאוריית ההרתעה עוברת היום שינויים נוספים, לנוכח יכולות ואמצעים טכנולוגיים שלא היו קיימים בעבר, גישות חדשות ללוחמה, בראשם הלחימה הרב-ממדית, שמאפשרת להעביר את המלחמה לכמה ממדים במקביל ובנפרד, והתחדשות איום המלחמה בין המעצמות.

משנת 2014 אימצה רוסיה גישה תוקפנית והייתה מעורבת במלחמות בצ'צ'ניה, כבשה את חצי האי קרים, התערבה צבאית בסוריה, ופלשה לאוקראינה בפברואר 2022. סין וארה"ב מחליפות איומים בפומבי זו נגד זו, ותרחיש של פלישת סין לטייוואן מערער את המחויבות האמריקנית להפעיל כוח בעבור בנות בריתה. כניסתם של אמצעי לחימה חדשים, כמו הנשק ההיפר סוני, והתפתחותם של ממדי לחימה חדשים, בראשם הסייבר והחלל, יכולים להסב נזק והשפעה דומים לאלה של הנשק הגרעיני בעבר, וככאלה הם משפיעים על תאוריית ההרתעה.²⁴

הגל החמישי המתהווה בלימודי ההרתעה ממוקד בהבנות לגבי **הרתעה של מדינות ושל ארגונים במספר רב של ממדים**. אם בעבר **שימוש בכוח** היה הקו המפריד בין הרתעה לאסטרטגיות אחרות, **כיום התחזקה הזיקה בין הרתעה לאכיפה, למניעה, לשכנוע ולהגנה**, וישנם הבדלים מהותיים ביחס של שחקנים במזרח ובמערב לאסטרטגיה

שפוגעת בכל ממדי החיים. כך, למשל, לאחר הפלת המטוס המלזי על ידי הרוסים מעל אוקראינה (2014) התנהלותה השקופה והאחראית של הממשלה בהולנד השיבה את אמון הציבור במערכות, להבדיל מהנרטיב השקרי שאותו הפיצה רוסיה.

Tim Sweijts and Samuel Zilincik, *The Essence of Cross-Domain Deterrence*, (pp. 130-153) in Frans Osinga & Tim Sweijts (Ed), *Ibid.*, pp. 147-148; Tim Sweijts and Frans Osinga, Conclusion: Insights from Theory and Practice, pp. 504-521, in Frans Osinga & Tim Sweijts (Ed), *Ibid.*, p. 520; "Space, Cyber and Resilience – Panel Discussion 3", *Annual Conference 2019, Putting Modern Deterrence into Practice*, (Defense Academy of the United Kingdom, Shrivenham), May 21-23, 2019.

²⁴ "הנשיא ביידן: 'ארה"ב תתערב צבאית אם סין תפלוש לטייוואן', **מעריב**, 23/5/2022, "פוטין לא הכריז ניצחון, 'יצאנו למתקפת מנע'", *ynet*, 9/5/2022. להרחבה אודות מהו מחיר ההרתעה ובעיות המלחמה המוגבלת ראו קיסנינג'ר הנרי, **נשק גרעיני ומדיניות חוץ**, (סדן: תל אביב, 1974), עמ' 97-121.

הרתעתית, שמושפעים **מהתרבות האסטרטגית** המקומית ומניסיון עבר.²⁵

קיים גם עיסוק רב במסגרת לימודי ההרתעה בדיסציפלינות חדשות לענישה, כדרך למנוע פעולות תוקפניות. לשם כך נעשה שימוש מתרחב בנורמות ובדה-לגיטימציה, בשיוך ובסיבוכ בין פעולות למדינות ולארגונים, כאשר על הכף עומדים איבוד מעמד ויוקרה. במקביל ישנה השקעה בתחומים של חוסן לאומי ושל חוסן מקומי, שימוש והשפעה של סנקציות כלכליות, וכן תחומים, כמו ביולוגיה, מחשבים והנדסה, משפט ואכיפת חוק, משפיעים על פיתוח אסטרטגיות של ההרתעה.

השאלה **איך אפשר להרתיע בעידן הלוחמה הרב-ממדית**, חשובה בעידן שבו ההרתעה אינה רק עניין של איומים צבאיים, של פחד ושל שכנוע היריב להימנע מפעולה, אלא עומדים לרשותה גם מגוון כלים במגוון ממדים – אוויר, ים, יבשה, סייבר, חלל, תודעה והשפעה, הנעים משדה הקרב ועד לאזורים האפורים שבהם מדינות וארגונים פועלים באופן מתמשך בתקופה שבין המלחמות.

התפתחות **הלוחמה הרב-ממדית מחייבת התאמות בתאוריית ההרתעה** מאחר והרב-ממדיות מעודדת למידה מחיכוך, לנוכח ריבוי עימותים וכניסה לטריטוריות לא מוכרות. כך למשל, ישנו ניסיון להפוך את החלל למרחב אסור ללוחמה, בדרך של עיצוב נורמות למניעת הצבת מערכות נשק ושימושן בחלל, ובממד הסייבר ישנו ניסיון לשמור על נורמות שחציתן תגרום נזק לכל הצדדים. ואולם, ללא שיתוף פעולה בין-לאומי ובעיקר בין המעצמות, ישנו קושי רב ביישום נורמות שכאלה, בעולם רב-קוטבי, שבו אתגרי ההווה – יותר שחקנים, יותר איומים ויותר ממדים – מציבים את ההרתעה במבחן.²⁶

תופעות אלה של לוחמה מתמשכת מאתגרות את תאוריית ההרתעה

²⁵ Tim Sweijts and Frans Osinga, Conclusion: Insights from Theory and Practice, (pp. 504-529), in Frans Osinga & Tim Sweijts (Ed), *Ibid.*, p. 524-525.

²⁶ חשוב לציין כי ההרתעה בממדי החלל והסייבר נמצאת עדיין בחיתוליה מבחינה מחקרית, למרות השימוש שנעשה כבר בממדים אלה. Jörg Noll, Osman Bojang & Sebastiaan Rietjens, Deterrence by Punishment or Denial, pp. 110-126, in Frans Osinga & Tim Sweijts (Ed), *Ibid.*

שמתמודדת עם פעולה בממד אחד ועם תגובה בממד אחר, כשגם ההרתעה מפעולה בממד אחד יכולה להיות מופעלת בממד שני.

התפתחות נוספת בגל החמישי קשורה לריבוי תופעות של **לוחמה היברידית ושל לוחמה באזורים אפורים**, מושגים שחדרו לשיח הביטחוני במיוחד לאחר הפעולות של רוסיה בגאורגיה (2008) ובחצי האי קרים (2014) ואפיינו את החשיבה האסטרטגית הרוסית בתחילת המאה ה-21. **לוחמה באזורים אפורים** מתייחסת לסכסוכים שמתנהלים באזורים מאותגרי משילות, לרוב מתחת לסף שיעור תגובה צבאית קונבנציונלית. עיקרה בתחרות בין שחקנים מדינתיים או לא-מדינתיים במרחב שבין המלחמה לשלום, קרי ההגדרה נעה בין פעולות אכיפתיות מתחת לסף המלחמה לפעולות בממדים ובאמצעים לא-צבאיים ושימוש במשאבים לאומיים במטרה לנצל את חולשות היריב ולהימנע מתגובת נגד, במטרה לקדם מטרות מדיניות.²⁷ **לוחמה היברידית** מתמקדת באמצעים (להבדיל מהגאוגרפיה) וכוללת רעיונות של סנכרון בין כלים צבאיים ולא-צבאיים, מאמצים מדיניים וכלכליים, לוחמת מידע, השפעה על קהלים, שימוש בשלוחים, ועד לשינויי משטר.

המציאות הנוכחית מאתגרת עד כדי כך, שיש הטוענים כי היא משנה את טבע ההרתעה ולא רק את הדרכים ואת האמצעים שלה. ההרתעה נשענת היום גם על מניעה ועל שכנוע (Dissuasion), וכוללת תמריצים חיוביים ושליליים, כולל ערבויות לטובת התנהגות נאותה.²⁸

ממד חשוב בלוחמה החדשה הוא הסייבר שגורר גם צורך **להרתעה בסייבר** והאם בכלל אפשר להרתיע מתקפה בסייבר, ממד שזמין ופתוח

²⁷ ר' עומר דוסטרי, לא מלחמה ולא שלום, התמודדות ישראל במסגרת העימות האפור עם איראן וחויבאללה, (חברה, **צבא וביטחון לאומי**, גיליון 3, מערכות, 20/3/2022); Sweijts, *Ibid.*, pp. 130-153 ; Goldenberg Ilan, Heras Nicholas A., Thomas Kaleigh, and Matuschak Jennie, *Countering Iran in the Gray Zone*, what the US should learn from Israel's operations in Syria, (CNAS, April 2020).

²⁸ גם באסטרטגיה ענישתית, כמו הרתעה על ידי ענישה, אפשר להשתמש באיומים חברתיים וכלכליים לצד הבטחה לתמורות חיוביות, ולא רק בעונשים צבאיים מאסיביים. Tim Sweijts and Frans Osinga, Conclusion: Insights from Theory and Practice, *Ibid.*, pp. 132, 151; Snyder, Glenn, Deterrence and Defense - Toward a Theory of National Security, *Ibid.*, pp. 106-107.

יחסית. גם פה התפתחו תתי־מושגים **כהרתעה על ידי שלילה בסייבר**, בעיקר בעזרת אמצעי הגנה בסייבר, **והרתעה על ידי ענישה בסייבר**, שנעשית בצורה של העלאת המחיר שישלם התוקף. כך, למשל, **הרתעה על ידי דה־לגיטימציה ושיון**, היא דרך להשחיר ולסבך את התוקפים בסייבר ולהטיל עליהם מגבלות בעתיד.

כאמור, ההרתעה בימינו משתמשת במגוון רחב של כלים צבאיים ולא־צבאיים, כמקלות וגזרים, לאכוף ולהרתיע, אבל גם לשכנע ולהניע. היא תהליך מתמשך בין צרכים טקטיים לאסטרטגיים שמשלב מניעה, הגנה וחוסן – כצד השני של מטבע ההרתעה.

הרתעה במזרח - הרתעה רוסית והרתעה איראנית

לנוכח השינויים במערכת הבין־לאומית חשוב להקדיש כמה מילים לסוגיית ההרתעה במזרח. תאוריית ההרתעה המודרנית היא תאוריה מערבית, שהושפעה בעיקר מהמחקר בארה"ב ובאירופה, כאשר **השימוש במושג הרתעה במזרח, הוא שונה**, וטעות תהיה לפרש את התנהגותן של מדינות, כמו רוסיה, סין או איראן, בעזרת מושגי ההרתעה המערביים. ברוסיה ובסין, שתייהן מעצמות גרעיניות, חלו התפתחויות משמעותיות בתאוריית ההרתעה רק לאחר סיומה של המלחמה הקרה. ככלל במזרח, אסטרטגיית ההרתעה אינה כה מרכזית כפי שהיא במערב. מושגים, כמו **מלחמה וניצחון** שולטים בחשיבה האסטרטגית המזרחית, וההרתעה מקבלת פרשנויות קרובות יותר לכפייה.²⁹

כך למשל, **תאוריית ההרתעה הרוסית** כוללת שימוש באיומים לשמירת הסטטוס קוו אבל גם **לשינוי** (מה שבמערב מכונה כפייה). מטרתה של ההרתעה הרוסית **לעצב** את הסביבה האסטרטגית, בעזרת היכולת להסלים וגם למנוע הסלמות. היא כוללת פעולות לקראת מלחמה ובמהלך מלחמה. ככזו היא משקפת את התרבות האסטרטגית

²⁹ למרות ההבדלים הגדולים ביחס להרתעה במזרח ובמערב, אין מספיק עיסוק בנושא במחקר המערבי (השולט בתחום). נראה כי העובדה שמדינות שונות מפרשות את תאוריית ההרתעה באופן שונה טומנת פוטנציאל לסכנות כמו גם להתמודדות טובה יותר עם כשלי הרתעה. Tim Sweijts and Frans Osinga, Conclusion: Insights from Theory and Practice, pp. 503-530, in Frans Osinga & Tim Sweijts (Ed), *Ibid.*, p. 517, 525.

הרוסית ואת הטונספורמציה הצבאית שעבר הצבא הרוסי מאז נפילת ברה"מ, והיא רחבה יותר מכפי שהיא נתפסת במערב. מאחר ורוסיה רואה את עצמה כפועלת ממניעי אכיפה והגנה (אל מול התוקפנות של נאט"ו, לראייתה), המשמעות של הרתעה כהפחדה וכאיום אינה מספיקה לתפיסתה. הרוסים רואים בהרתעה ובאכיפה **מושגים פעילים**, שכוללים שימוש בכוח מתחת לסף המלחמה הגדולה.³⁰

בהמשך ובהתאם להתקדמות בניין הכוח הרוסי, התפתחה **ההרתעה הרוסית** כהרתעה קונבנציונלית טרום גרעינית, שהתבססה על טילים, על דיוק ועל סייבר. זאת בעזרת כלים רכים וקשים, כאשר ההרתעה הגרעינית משלימה אותה. בתחילת האלף התייחסו אליה כלוחמה היברידית, ובמערב כונתה **דוקטרינת גרסימוב**, או **אכיפה רב־ממדית**. שהיא **הדרך הרוסית להרתיע מתוקפנות** ולשנות את הסטטוס קוו, בעזרת בניין כוח שהתמקד בטיילים, בדיוק ובסייבר, לצד שימוש בכלים רכים וקשים (מהגרעין ועד לכלים לא־צבאיים), שאותם מפעילים בכל הממדים, בזמני שלום, משבר או מלחמה. זוהי הרתעה בהיגיון של אכיפה וכפייה ומניעת איומים מהבשלה. כאשר לא מדובר בהפעלת כוח מקסימלית, אלא בניסיון להשפיע ולאכוף על היריב התנהגות אסטרטגית רצויה. החידוש בהרתעה הרוסית הוא בסנכרון בין סוגי היכולות, הממדים והרמות – גרעינית, קונבנציונלית ולא־צבאית.

להבדיל במערב, התרבות האסטרטגית הרוסית אינה מפרידה בין הרתעה לאכיפה ולכפייה, וכוללת הסתכלות רציפה ועיסוק מתמשך הן בימי שלום, הן במלחמות, הן בקונבנציונאלי, הן בגרעיני. היא מושפעת מגישה הוליסטית שרואה את כל הגורמים כקשורים זה בזה, מבוססת על תפיסה של מאבק מתמשך, עבר היסטורי משותף, כמו גם סכנות

³⁰ Adamsky Dmitry, Deterrence à la Ruse: Its Uniqueness, Sources and Implications, pp. 162-174, in Frans Osinga & Tim Sweijts (Ed), *Ibid.*, pp. 161-164.

התפתחות מושג ההרתעה ברוסיה החלה רק לאחר נפילת ברה"מ, ובמציאות של נחיתות קונבנציונלית. במהלך המלחמה הקרה התרכזה התפיסה הרוסית בעיקר במושג הניצחון, במלחמות גרעיניות וקונבנציונליות, תוך כדי מציאות של מאזן אימה גרעיני בין ארה"ב לברה"מ.

ליציבותו של המשטר הנוכחי.³¹

מדיניות ההרתעה האיראנית, בדומה לזו הרוסית, מפרשת את המושג הרתעה בזיקה למושג האכיפה, וכוללת שימוש בכוח במטרה להשיג ניצחונות. **ההרתעה האיראנית** מבוססת על יכולות קונבנציונליות של טילים מדויקים ושל כוחות צבא, לצד שימוש נפוץ בלחימה א-סימטרית, בעזרת כוח קודס וכוחות שלוחים (ארגוני פרוקסי), כמו חיזבאללה בלבנון ומיליציות שיעיות שפועלות במרחב. שלוחים אלה יוצרים את **היציבה הקדמית האיראנית**, כדרך לבסס הרתעה איראנית במרחב, לאורך גבולות יריבותיה, בעיקר ישראל וסעודיה, והרחק מאיראן. הברית עם סוריה וההשפעה הרבה בעיראק נשענות על עבר היסטורי, על קרבה דתית, ועל ערכים משותפים, ומבוססות על החשש האיראני המסורתי מהאימפריאליזם מחד גיסא ומבידוד אזורי מאידך גיסא. כך בנתה איראן בשנים האחרונות עומק אסטרטגי, ומאז מלחמת האזרחים בסוריה (2011) יצרה גישה נוחה לכוחותיה הקדמיים, לצד מעמד אזורי ורווחים כלכליים.³²

לסיכום החלק התאורטי, חשוב לחזור ולהדגיש כי הרתעה תצליח או תיכשל, תלוי ביכולת של הצדדים להבין אחד את השני, כשלי הרתעה לרוב נובעים מסיבות תרבותיות, ומפרשנויות שונות לאותן מילים ולאותה מציאות.

הרתעה, כמו שכנוע, היא תהליך של עיצוב החשיבה של היריב. זהו האתגר הגדול ביותר בהרתעה, לא רק לשדר איום אמין המגובה ביכולות, אלא **לעצב מערכת יחסית מתמשכת, שתשפיע על דרך החשיבה של היריב** (וגם על שלנו), כשהמטרה היא **להבין טוב יותר אחד את השני**, את הפחדים ואת האיומים של הצד השני. לשם כך המרתיע צריך להכיר היטב את היריב מולו, את הערכים ואת האינטרסים שלו, את התרבות האסטרטגית שלו, וגם את תאוריית ההרתעה שלו.³³

³¹ Ibid., p. 173.

³² Ahmadian Hassan and Mohseni Payam, "Iran's Syria Strategy: The Evolution of Deterrence", pp. 232-255, in Frans Osinga & Tim Sweijis (Ed), *Ibid.*, p. 511.

³³ Sweijis, *Ibid.*, p. 505; Freedman Lawrence, "The Evolution of Deterrence Strategy and Research", pp. 1-13, in Frans Osinga & Tim Sweijis (Ed), *Ibid.*

ההיסטוריה מלאה במלחמות שנבעו מטעויות חישוב ומקבלת החלטות שגויה, ובעולם של מלחמות קונבנציונליות, שהן אפשריות יותר ממלחמות גרעיניות, צריך תמריצים חזקים יותר כדי להפוך את המלחמה לאפשרות הכי פחות כדאית.

כיצד זו התפתחה לאורך השנים, תחת השפעות מערביות ומזרחיות ובעיקר כתוצר ישראלי, לנוכח האתגרים במזרח התיכון והאילוצים הייחודיים של מדינת ישראל.

תפיסת הביטחון הישראלית - פרקטיקה יוצרת תאוריה

"קיר הברזל"

בראשית המאבק על ארץ ישראל הגה זאב ז'בוטינסקי, את רעיון 'קיר הברזל' (1923), שקבע כי רק הפגנת כוח מתמשכת והוכחת נחישות גדולה משל האויב תבטיח את קיומו לאורך זמן. זהו הבסיס שלפיו פעלו יצחק שדה והלורד וינגייט לבניית כוח צבאי יהודי בארץ ישראל ובפעולות הענישה הראשונות, שנעשו בתגובה לפגיעות הערבים.³⁴

על רקע זה עוצבה דמותה של מדינת ישראל כמדינת סטטוס קוו וכמי שביקשה למנוע מלחמות, לאחר שבשנות ה-30 אימץ היישוב היהודי בארץ ישראל את עמדתו של דוד בן-גוריון בדבר הצורך בפשרה טריטוריאלית. עמדה זו הובילה לאימוץ אסטרטגיה הרתעתית, בבסיסה של תפיסת הביטחון הישראלית.³⁵

התפיסה ההרתעתית הישראלית עוצבה עם הקמת המדינה ומול מדינות וצבאות והפכה למושג מרכזי בתפיסת הביטחון. מדינת ישראל הצעירה לא יכולה הייתה להישען על מדיניות של הגנה בלבד, וגם לא להביא להכרעת אויביה או לנהל מלחמות התשה ארוכות בשל האסטרטגיה הבסיסית בינה לבין מדינות ערב. בליבה של תפיסת הביטחון עמדה השאיפה למנוע מלחמות או להגיע למלחמה בתנאים הטובים ביותר.³⁶

³⁴ ז'בוטינסקי זאב, "על קיר הברזל" (אנחנו והערבים), ראזוויט (עיתון בברלין), 4/11/1923, (מתוך: ז'בוטינסקי זאב, כתבים אידיאולוגיים ארץ ישראל א', ירושלים: הוצאת מכון ז'בוטינסקי, ע' 198).

³⁵ בן ישראל יצחק, תפיסת הביטחון של ישראל, (האוניברסיטה המשודרת, 2013).
³⁶ הטיעון הישראלי המרכזי בסוגיית שימור הסטטוס קוו הוא כי מדובר במאפיין תרבותי אסטרטגי ישראלי מובהק, שלמענו אימצה ישראל את היוזמה הצבאית כפעולות התגמול ומלחמות המנוע. אלה אפשרו לחזק את ההרתעה הישראלית ולמנוע מלחמה גדולה יותר. ר' הורוביץ דן, "הקבוע והמשתנה בתפיסת הביטחון הישראלית", (בתוך: מלחמת ברירה, עורך: אהרון יריב, ת"א: מרכז יפה, 1985) עמ' 113-27; Yaniv Avner, Deterrence without the Bomb, (Toronto: Lexington, 1987). pp. 4, 198, הנקין יגיל, "מחיר

2

מדיניות ההרתעה הישראלית

תאוריית ההרתעה המודרנית השפיעה על מדיניות הביטחון הישראלית מראשיתה, במלחמות ובתקופות שביניהן. כאשר, להרתעה הישראלית היה אתגר ייחודי וקשה - עומק העוינות לקיומה של ישות יהודית במרחב המזרח תיכוני. אתגר זה היה ועודנו המכשול המרכזי בהרתעה הישראלית.

מעצבי מדיניות ההרתעה הישראלית, מדוד בן-גוריון, משה דיין ועד ליגאל אלון, נחשפו לספרות ההרתעה המערבית כבר בשנותיה הראשונות, כאשר ההקשר של המלחמה הקרה והנשק הגרעיני היה פחות רלוונטי לעיצוב מדיניות ישראלית. ואולם, במהלך השנים התבררה זיקה בין תאוריית ההרתעה המערבית לתפיסה הישראלית. כאשר ישראל מהווה מקרה מבחן חשוב, תחילה לעימותים קונבנציונאליים בין מדינות, ואחר כך גם במסגרת המלחמה בטרור והעימותים האסטרטגיים שאתגרו את תאוריית ההרתעה.

ככלל, ההרתעה הישראלית התאפיינה בגמישות מושגית, ובחפיפה גדולה בין עולמות ההרתעה, האכיפה והמניעה. היא התעצבה לנוכח הצרכים הייחודיים של מדינת ישראל, אי-קבלתה במרחב, ושימוש נרחב בכוח בשגרה ובחירום, שלא בהלימה להגדרות התאורטיות במערב. במטרה להבין את המודל הנוכחי של ההרתעה הישראלית, חשוב להבין

הנתונים הקשים של מדינת ישראל עם הקמתה: תפיסת איום קיצונית, א-סימטריה בסיסית, רצון לשמור על הסטטוס קוו, והצורך להתחשב בגורם המעצמתי - הציבו תנאים קשים לגיבוש הרתעתה.³⁷ הא-סימטריה הבסיסית הובילה לשאיפה ישראלית לפתח ולשמר **פער איכותי**, כחלק מרכזי מההרתעה, ששילבה דרכי פעולה התקפיות למטרות הגנה. ישראל שאפה לסיים כל עימות צבאי בניצחון, רצוי מוחץ, במטרה לחזק את הרתעתה ולהוביל את הצד השני לשולחן המשא ומתן או לכל הפחות לשכנע אותו כי לא יוכל להשמידה.³⁸

יוזמות והסלמות צבאיות

בתחילת שנות ה-50 אימץ בן-גוריון, בתמיכת הרמטכ"ל משה דיין, את היוזמה הצבאית כחלק מעיצוב מדיניות ההרתעה הישראלית, שבאה לידי ביטוי במסגרת פעולות התגמול הראשונות. אלה עוצבו כפעולות ענישה בשגרה, שתרמו לחיזוק ההרתעה הישראלית גם בתקופות שבין המלחמות. מטרתן הייתה להעביר מסר, לגבי כוונות ישראל בעתיד, אם היריב ימשיך בהתגרותו. האפשרות להסלמה נלקחה בחשבון, מתוך הנחה כי דווקא במלחמה יהיה לישראל יתרון. זו הייתה אסטרטגיה של ניצול הזדמנויות בעזרת יוזמה והסלמה, שהייתה עדיפה על פני עימות מתמשך ומתיש. השימוש ביוזמות התקפיות בימי שגרה נעשה גם לסיכול ולמניעה והפך למקובל בישראל. הפעולות נגד מדענים גרמנים במצרים (1962) במטרה למנוע פיתוח טילים, והמערכה על

גבוה לדמנו", **בין הקטבים**, (גיליון 15, חלק א', יוני 2018, עמ' 41-17); אלרון זאב, "בין חד-חילי לרב-לאומי: מסוף מלחמת העצמאות למלחמת סיני", עמ' 82-33, בתוך: פינקל מאיר (עורך), **התפתחות הקרב המשולב בצה"ל**, (מודן, 2022), עמ' 35-33.
³⁷ יניב אבנר, "הרתעה והגנה באסטרטגיה הישראלית", (**מדינה ממשל ויחסים בינ"ל**, 24, ירושלים, קיץ 1985), עמ' 9-56; Yaniv Avner, "Israel's Conventional Deterrent: A Reappraisal", pp. 45-59 (in: Louis Rene Beres, Security or Armageddon, Toronto: Lexington Books, 1986), p. 54.

³⁸ לויטה אריאל, **הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1988), עמ' 29-31, p. 12; Yaniv Avner, Deterrence without the Bomb, Ibid., p. 12. 29-31; בר און מרדכי, "פעולות הגמול כמערכת של הרתעה", (בתוך: **חץ שחור, פעולת עזה ומדיניות הגמול של ישראל בשנות ה-50**, עורך: מוטי גולני, ת"א: מערכות, 1994), עמ' 97.

המים בסוריה (1964), שקדמה למלחמת ששת הימים הן דוגמאות אחדות.³⁹

ליוזמה ההתקפית היה ביטוי מובהק גם במלחמות, מלחמת המנע בסיני (1956), והמכה המקדימה בששת הימים (1967). בהקשר זה אמר הרמטכ"ל לשעבר חיים בר-לב "כי ישראל מוכנה לנהוג ב"אסקלציה לצורכי דה-אסקלציה".⁴⁰

בדרך זו עוצבו שני היסודות המרכיבים את תפיסת הביטחון הישראלית:

הביטחון השוטף (בט"ש) שמטרתו הפחתת ההפרעות הביטחוניות בין המלחמות - הסתננויות, טרור, ימי קרב ועוד. הבט"ש נמצא תחת העקרון של "גביית מחיר גבוה לדמנו" מהאויב, בגין הפרת השקט בגבולות, וכדי **להרתיעו ולאכוף** עליו התנהגות טובה יותר. זאת במשאבים מינימליים ומבלי להפריע לחיי האומה הנבנית. הבט"ש, לצד ההגנה המרחבית, קיבל גם צורה אופרטיבית התקפית במבצעי פשיטה לשטח האויב שנקראו 'פעולות התגמול'.

הביטחון היסודי עסק בשאלת המלחמה, וכיצד תוכל מדינת ישראל לשרוד במרחב עוין, במציאות של מעטים מול רבים ובהיעדר עומק אסטרטגי. התשובה הייתה מלחמה קצרה שבה יגויסו כל היכולות הלאומיות על בסיס צבא המילואים, כדי להכות בצבאות ערב ולהכריעם. הצורה האופרטיבית למימוש תפיסה זו התבססה על שלוש רגליים: תחזוק **ההרתעה**, ואם זו תיכשל; **הרתעה** מודיעינית תאפשר

³⁹ Yaniv Avner, "Israel's Conventional Deterrent: A Reappraisal", pp. 45-59 (in: Louis Rene Beres, Security or Armageddon, ibid), p. 53; Perri Yoram, "Coexistence or Hegemony? Shifts in the Israeli Security Concept", pp. 191-218 (in: The Roots of Begin's Success, Ed: Dan Caspi, Abraham Diskin and Emanuel Gutmann, NY: St Martin's Press, 1984).

⁴⁰ הנקי יגיל, "מחיר גבוה לדמנו", **בין הקטבים**, (שם), ע' 27; בר יוסף אורי, "50 שנות הרתעה ישראלית לקחי העבר ומסקנות לעתיד", (**מערכות**, 366-367, אוקטובר 1999); בן ישראל יצחק, **תפיסת הביטחון של ישראל**, האוניברסיטה המשודרת, 2013; Eitan, Detering Violent Non - state Actors, pp. 264-283, in Frans Osinga & Tim Sweij (Ed), Ibid; בן אליעזר אורי, **דרך הכוונה**, (ת"א: דביר, 1995), ע' 9; אהרונסון שלמה והורוביץ דן, "האסטרטגיה של תגמול מבוקר - הדוגמה הישראלית", (**מדינה ממשל ויחסים בינ"ל**, 1, ירושלים, 1971); בר און מרדכי, "פעולות הגמול כמערכת של הרתעה", (שם), ע' 113.

גיוס מוקדם ככל האפשר של כוח מילואים צבאי, לצד צבא סדיר קטן וחזק שיבלום את המתקפה; לכשיגיעו המילואים תועבר המלחמה לשטח האויב ותושג **הכרעה** צבאית ברורה במלחמה. בדרך זו תונח עוד לבנה ב'קיר הברזל' ותתחזק ההרתעה, וחוזר חלילה.⁴¹

חשוב לציין כי שני היסודות נועדו להשלים זה את זה. הביטחון השוטף, נשען על הצלחות העבר במלחמות ועל החשש של מדינות ערב פן חדירות הגבול יסלימו למלחמה נוספת. ואילו הביטחון היסודי, נסמך על מניעת איומים בין המלחמות, על מנת שלא נאלץ להתמודד עימם במלחמה, כמו גם על הידע ועל הניסיון שנצבר ושתרם להעלאת הביטחון של הכוחות הלוחמים.

עמימות, מונופול והיחסים המיוחדים עם ארה"ב

בסוף שנות ה-60 חל שינוי משמעותי בהרתעה הישראלית, ומנקודת זמן זו נוסף להרתעה הישראלית הקונבנציונלית דימוי של עמימות גרעינית, בעזרת איום משתמע של ענישה כבדה במקרה של איום קיומי. דימוי זה זכה למטאפורות "תעודת הביטוח" ו"פצצה במרתף", שאינן לשימוש.⁴² הסוגייה הגרעינית עוררה ויכוח תפיסתי בקרב מקבלי ההחלטות בישראל, כשבן-גוריון פעל מתוך לקחי השואה והאסימטריה הקיצונית בסכסוך. יגאל אלון ייצג את המתנגדים, מאחר והיה מעוניין למנוע

⁴¹ הנקי, מחיר גבוה לדמנו, **שם**; בר און מרדכי, "פעולות הגמול כמערכת של הרתעה", **שם**, עמ' 95-97; דין משה, "פעולות צבאיות בעידן של שלום", (**מערכות**), גיליון 118-119, אפריל 1959, עמ' 54-61; Shamir Eitan, Detering Violent Non-state Actors, pp. 264-283, in Frans Oinga & Tim Sweijs (Ed), *Ibid.*, p. 278.

⁴² מנהיגי ישראל העריכו בשלב מוקדם יחסית את מגבלות ההרתעה הקונבנציונלית הישראלית אל מול המסות הערביות ולנוכח ההתנגדות להכיר בקיומה. המושג "פצצה במרתף" מבטא מצב ביניים בין הרתעה קונבנציונלית להרתעה גרעינית. הוא מבטא איום כפול ועמום: המרתיע אינו מודה פומבית שהוא מחזיק בנשק גרעיני, אבל מבהיר למורתע שיש ברשותו אמצעי לחימה גרעיניים ואמצעים לשיגורם. גם אם המסר אינו חד משמעי, מספיק שאצל המורתע יהיה חשש מגמול גרעיני כדי שההרתעה תעבוד. (ראיון עם מר גבי גידור, ראש משלחת חיל האוויר בצרפת, 66-1964 ומנכ"ל התעשייה האווירית, תל אביב, 4/5/2004; ראיון עם השר לשעבר דן מרידור, תל אביב, 30/5/2004; לנדאו אמילי ולויטה אריאל, **בעיני הערבים: דימוי הגרעיני של ישראל**, (תל אביב: פפירוס ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 1994).

תפוצה גרעינית באזור, הוא האמין כי הרתעה קונבנציונלית תספק פתרון הולם לביצור ביטחון המדינה ובכך ימנע גם תהליך עוקב של התגרענות המזרח התיכון. כתומך ביוזמה הצה"לית, טען כי על ישראל להמשיך ולשכלל אותה, ומעבר להרתעה גרעינית ימנע מישראל שימוש ביוזמה הצה"לית.⁴³ בעמדת אלון תמך גם המטכ"ל של צה"ל, שראה באופציה הגרעינית חוסר רלוונטיות למשימותיו, מאחר והיה בטוח ביכולותיו הקונבנציונליות.⁴⁴

מדיניות העמימות משמעה כי יכולתה של ישראל תהיה מוכרת, אך לא מוצהרת. זאת במיוחד לנוכח ההתנגדות הנחרצת של ארה"ב לתפוצת נשק גרעיני, התלות הישראלית בנשק אמריקאי, והשאיפה להמשיך ולהישען על יכולות קונבנציונליות.⁴⁵

נוסחת העמימות שנקבעה בתחילת שנות ה-60 קבעה כי: "ישראל לא תהיה הראשונה להכניס (*to introduce*) נשק גרעיני למזרח התיכון".⁴⁶ בסוף שנות ה-60 נוסף לה המשפט כי: "ישראל גם לא תהיה המדינה השנייה שתכניס נשק גרעיני למזרח התיכון", לנוכח אפשרות הגעתו של נשק גרעיני לידי מדינות האזור.

העמימות שירתה את ישראל בראש ובראשונה בכך שריסנה את הלחץ של ארה"ב, שעמדה בראש המשטר למניעת תפוצה גרעינית. נוסף על כך, היא חיזקה והחלישה את ההרתעה הישראלית, ויצרה חוסר בהירות (לפחות בשנותיה הראשונות), מה שהוסיף להרתעה נדבך של

אי-ידיעה.⁴⁷

⁴³ אלון יגאל, **בתחבולות מלחמה**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1990), עמ' 191-194.

⁴⁴ כהן אבנר, **ישראל והפצצה**, (ת"א: הוצאת שוקן, 2000), ע' 309.

⁴⁵ גישתו של דוד בן גוריון בנושא הגרעיני, הייתה במטרה להשיג תעודת ביטוח לקיומה של מדינת ישראל. הוא לא הרחיק את מטרות האופציה הגרעינית לשימוש, אלא התרכז רק בצורך לשמור עליה, ובחר במדיניות חשאית. בן גוריון הבין כי נשק גרעיני מחייב כללי התנהגות שונים וניהל את הפוליטיקה של המיזם בדימונה, בייחוד מול ארה"ב, באופן אחראי ורגיש. כהן אבנר, **ישראל והפצצה**, (שם), ע' 311.

⁴⁶ כהן אבנר, **ישראל והפצצה**, (שם), ע' 265, 415; Barnaby Frank, "Capping Israel's Nuclear Volcano, pp. 93-111, in: *Between War and Peace: Dilemmas of Israeli Security*, Ed. Efraim Karsh, (London: Frank Cass, 1996), p. 105.

⁴⁷ כהן אבנר, **שם**, ע' 306; Cochran Edwin, "Israel's Nuclear History", pp. 129-156; (in: *Israel: The First Hundred Years. From War to Peace? Volume II*, Ed: Efraim Karsh, (London: Frank Cass, 2000), p. 149.

לעמימות נוספה גם שאיפה ישראלית למונופול גרעיני במזרח התיכון, שהפכה למדיניות מעשית, ככל שמדינות ערב שאפו להשיג יכולות גרעיניות משלהן.⁴⁸ ישראל פעלה במספר מישורים כדי להבהיר שהיא רצינית לגבי מניעת נשק גרעיני מאויביה באמצעות בלימה דיפלומטית; שיבוש פרויקטים בדרכים חשאיות; וכשנשקפה סכנה ממשית, ישראל אף תקפה צבאית במטרה להשמיד יכולות בפיתוח ולדחות אותן למועד לא ידוע. כך עיצבה ישראל **מדיניות ההרתעתית מניעתית קונבנציונלית** לשימור המונופול ולמניעת נשק גרעיני מידי אויביה, שנודעה בשם 'דוקטרינת בגין'.⁴⁹

הפעולות נגד הכורים בעיראק (1981) ובסוריה (2007) עצרו את הפרויקטים הגרעיניים והצטרפו לשרשרת פעולות שבהן עשתה ישראל שימוש בכוח צבאי (לרוב אווירי) **בשגרה**. פעולות אלה תרמו ל**דימויה ההרתעתי** ושידרו מסר כי יש לישראל מודיעין, יכולות ונחישות לפגוע ביעדים המצויים אלפי ק"מ משטחה. חשוב לציין שתכלית הפעולות

⁴⁸ אלו יגאל, **מסך של חול**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1968), ע' 196. אלו התנגד לגירעון הסכסוך וסבר שהאופציה הגרעינית אינה צריכה להשפיע על הסכסוך הישראלי-ערבי; הורוביץ דן, "הקבוע והמשתנה בתפיסת הביטחון הישראלית", (בתוך: **מלחמת ברירה**, עורך: אהרון יריב, ת"א: מרכז יפה, 1985). עמ' 101-107.

⁴⁹ שי שאול, "המניעה, הסיכול ומכת המנע כמרכיבי יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל", (ב)**ניירות רקע לכנס הרצליה ה-18**, מאי 2018; ענבר אפרים, "התהפוכות בעולם הערבי וביטחונה הלאומי של ישראל", (עיונים בביטחון המזה"ת מס' 95, מרכז בס"א, אפריל 2012); אלו, יגאל, **מסך של חול**, (שם), עמ' 400-402; אלו, יגאל, **בתחבולות מלחמה**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1990). ע' 199; אלמוג דורון, **אסטרטגיה ההרתעה של ישראל כמודל "הרתעה מצטברת"**, (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, החוג למדע המדינה, יוני 1997, בהדרכת פרופ' זאב מעוז), עמ' 54-58; טל ישראל, **ביטחון לאומי - מעטים מול רבים**, (ת"א: זמורה ביתן, 1996), ע' 61; Shimshoni Jonathan, "Israel's Nuclear Deterrence", (NY: Cornell University, 1988), p. 212; Lebow Ned and Stein Gross Janice, "Beyond Deterrence", (*Journal of Social Issues*, Vol.43, No.4, 1987), pp. 5-71; Yaniv Avner, "Israel's Conventional Deterrence: A Reappraisal", (in: Louis Rene Beres, *Security or Armageddon*, (Toronto: Lexington Books, 1986). pp. 45-59); Maoz Zeev, "The Mix Blessing of Israel's Nuclear Policy", (*International Security*, Vol.28, No.2, Fall, 2003), pp. 44-77; Feldman Shai, *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East*, (Massachusetts: Harvard University, 1997), p. 97; Inbar Efraim, "Israel and Nuclear Weapons Since October 1973", pp. 60-78 (in: Louis Rene Beres, *Security or Armageddon*, Ibid), pp. 69-70.

הייתה דחייה בלבד, ואולם עצם הפעולה לצד ההישג של דחיית איום קיומי, היו עילה מספקת לפעול.⁵⁰

העמימות והשאיפה למונופול גרעיני יצרו לישראל **דימוי הרתעתי תוקפני בעיני אויביה**. מנהיגי ישראל דבקו כולם בטרמינולוגיה דומה בכל האמור לפיתוח נשק גרעיני בידי האויב. להבדיל מהדימוי האחראי והמאופק של מדיניות העמימות, בתחום המניעה הגרעינית נקטה ישראל בקו מוצהר ואקטיבי, בשירות ההרתעה. ברובד הגרעיני, כמו ברובד הקונבנציונלי, ישראל לא הסתפקה במדיניות של הרתעה בלבד ונשענה על מניעה אקטיבית. בעשור האחרון עומדת תפיסת המונופול הגרעיני במבחנה הקשה ביותר עד כה, לנוכח שאיפותיה הגרעיניות של איראן. הצהרותיה של ישראל הופכות תקיפות יותר, ומכוונות לא רק לאיראן, אלא גם לארה"ב, לקהילה הבין-לאומית ולמדינות האזור.⁵¹

משבר ההרתעה הישראלית (1982 -)

משנות ה-80, וביתר שאת בשנות ה-90, החל משבר בהרתעה הישראלית. מקורו בשחיקת יכולת ההכרעה הצה"לית, בשל שינוי אופי המלחמות

⁵⁰ לויטה אריאל, בתוך: "המזרח התיכון - לקראת עידן גרעיני", (**דפי אלעזר 16**, אוניברסיטת ת"א, מרכז יפה, 17/5/1993), עמ' 62-70; מלכא עמוס וכן אליהו איתן, "מאזן ההגנה וההרתעה", (בתוך: **מאזן החוסן והביטחון הלאומי**, הרצליה: המרכז הבינתחומי, ביה"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, דצמבר 2000); בר און מרדכי, "פעולות הגומל כמערכת של הרתעה", (בתוך: **חץ שחור, פעולת עזה ומדיניות הגומל של ישראל בשנות ה-50**, עורך: מוטי גולני, ת"א: מערכות, 1994), ע' 112.

⁵¹ כבר בתחילת שנות ה-60 הייתה התייחסות (בעיקר במצרים) לפיתוח הגרעיני הישראלי, מכאן שהעמימות איפשרה התייחסות ערבית לפיתוח הגרעיני הישראלי וזו גם הייתה מטרתה. ועדיין גם לאחר שנודע הדבר בעולם הערבי לא בחרו מדינות ערב להיכנס לתהליך של פיתוח גרעיני מסיבות פנימיות. ר' כהן אבנר, **ישראל והפצצה**, (שם), עמ' 437-443; **ראיון עם השר לשעבר דן מרידור**, תל אביב, 30/5/2004; פדחצור ראובן, "הבריון הגרעיני של השכונה", **הארץ**, 14/10/2003; אייכנר איתמר, "השר גנץ: אנחנו נמשיך להעמיק את שיתוף הפעולה, להרחיב את הפעולות הנדרשות כדי לפגוע בשלוחי איראן, ולדאוג שלאיראן לעולם לא יהיה נשק גרעיני", *Ynet*, 26/8/2022; יהושע יוסי ווייס ראובן, "ראיון עם מפקד חיל האוויר אלוף תומר בר", **ידיעות אחרונות**, 22/12/2021; שלינג תומאס, **חימוש והשפעה**, (גבעתיים: מערכות, 1976), עמ' 105-106; יערי אביעזר, **בדרך ממרחביה**, (זמורה ביתן, 2003), ע' 190; Feldman Shai, *Nuclear weapons and Arms Control in the Middle East*, (Massachusetts: Harvard University, 1997); Feldman Shai, *The Raid on Osirac*, (TA University: CSS, Memorandum No. 5, August 1981), p. 18, 33-36.

ושינוי סוגי האויבים, שהפכו מצבאות **לארגוני טרור חמושים**, ויצרו סכסוך א-סימטרי חדש. במקרה זה הייתה ישראל החזקה והאויב חלש, אבל היכולת להכריע אותו במלחמות נפגעה, ואתגרה את היחס בין הביטחון היסודי לביטחון השוטף, ומכאן נוצר משבר בהרתעה. אירועי מלחמת המפרץ (1991) רק החריפו את המשבר, כאשר ישראל כלל לא יכלה להגיב על הפגיעה בעורפה.

הוכחות לכשלים בהרתעה הישראלית הופיעו במלחמת לבנון הראשונה (1982), באינתיפאדה הראשונה (1987), ובמבצעים בלבנון (ענבי זעם 1993, ודין וחשבון 1996). גם האינתיפאדה השנייה (2000-2005) אתגרה את ההרתעה ואת שיטות הלחימה שהיו קיימות עד אז בצה"ל. ככל שצה"ל היה עסוק פחות במלחמות גדולות, גבר הצורך להפעיל כוח מוגבל ביעילות נגד ארגוני טרור חמושים ולמצוא פתרון לירי הטיילים על העורף. בצה"ל כינו מבצעים אלה בשם "מבצעי הרתעה" לתחזוק ההרתעה, אלה החלו בלבנון בשנות ה-90 ונמשכו בעזה בשנות ה-2000.

עיקר האיום שהציבו אויבים אלה, היה בירי טילים על העורף הישראלי, מולו הוקמה רגל ההתגוננות הישראלית. זו אפשרה לעיתים להכיל תגובות של האויב (שסוכלו או שיורטו), כל עוד התחשיב הכללי השתלם. ואולם, הגנה נתפסה תמיד כמוגבלת ולא תאמה לתרבות אסטרטגית של יוזמות ולצורך בפערי הרתעה.⁵²

משבר ההרתעה הישראלית הוביל לכתיבה מחקרית ענפה – **אורי בר-יוסף** (Uri Bar-Joseph) אפיין את ההרתעה הישראלית עפ"י ארבעה תתי-טיפוס: **הרתעה שוטפת** למניעת הסלמה במסגרת עימות בעצימות נמוכה (בשגרה); **הרתעה ספציפית** שיעדה מניעת משברים מתהווים שעלולים לסכן אינטרסים ביטחוניים; **הרתעה אסטרטגית או בסיסית** למניעת יוזמת מלחמה כוללת; ו**הרתעה מצטברת** שמיועדת לשכנע את

⁵² אורטל ערן, **המלחמה שלפני – סיפור ההשתנות של צה"ל**, (משרד הביטחון, 2022), עמ' 46-38.

Shamir Eitan, Detering Violent Non-state Actors, pp. 264-283, in Frans Osiinga & Tim Sweijs (Ed), *Ibid*, pp. 265-266.

אויבנו שהמחיר של סיום העימות באמצעים צבאיים יהיה בלתי נסבל בהווה ובטווח הרחוק.⁵³

התפתחות הגל הרביעי בתאוריית ההרתעה משנות ה-2000, במקביל למשבר ההרתעה הישראלית, אפשר להרחיב את תתי-טיפוס אלה. **אפרים ענבר ואיתן שמיר** (Efraim Inbar & Eitan Shamir) המשיגו את התפיסה הישראלית כ'אסטרטגית כיסוח הדשא'. אסטרטגיה שבאה להתיש את היריב ולהחליש אותו. ישראל מתמודדת בסכסוך מתמשך, מול ישויות שאוחזות ביכולות צבאיות מתקדמות אך לא בהכרח מדינתיות, והיכולת להשיג הרתעה מולם תהיה תמיד זמנית. שימוש בכוח מול ישויות אלה נפוץ, אך גם מוגבל, במטרה למנוע יכולות אויב, במבצעים ובפעולות. כך **מצטברת ההרתעה הישראלית**, במטרה להאריך את תקופות השקט שבין המלחמות או המבצעים כל עוד לא ניתן לסיים את הסכסוך.⁵⁴ מבחינה צבאית, אסטרטגיה זו עושה שימוש בדרכי פעולה מניעתיות, כגון פשיטות ופעולות גמול וענישה לצד פעולות מנע מקדימות.

תומס ריד (Thomas Rid) אפיין את ההרתעה הישראלית בתחילת שנות ה-2000 וכיצד השימוש בה הלך והתרחב דווקא בעימות הא-סימטרי ובמסגרת הביטחון השוטף. לדעתו, ההרתעה הישראלית מושפעת מנורמות משפטיות, חברתיות ופוליטיות ולא רק מתאוריות צבאיות. זאת בשל מאפייני הסכסוך המתמשך הפנים ישראלי, מול הפלסטינים בפרט ובאזור בכלל. ההרתעה הישראלית עושה שימוש בכוח ובענישה מידתית, מכילה לעיתים, ובעיקר שואפת ליצירת נורמות התנהגות מול מספר רב של שחקנים במקביל ולאורך זמן. ככזו היא **מתמשכת, מוגבלת ולא אבסולוטית**.⁵⁵

⁵³ בר יוסף אורי, "50 שנות הרתעה ישראלית: לקחי העבר ומסקנות לעתיד", (מערכות, גיליון 366-367, אוקטובר 1999, עמ' 12-29).

⁵⁴ ההתמודדות המערבית עם תופעת הטרור כוללת מלחמה נגד יכולות צבאיות של הטרור, ו"מלחמה על הלבבות והמוחות", שהיא ניסיון ליכות בתמיכת התושבים המקומיים באזורים מוכי טרור ותקיעת טריז בינם לבין הטרוריסטים. בישראל ישנה רתיעה ממהלכים שכאלה בשל ניסיון עבר שכשל, בעיקר בלבנון בשנות ה-70-80.

Inbar Efraim, Shamir Eitan, "Mowing the Grass: Israel's Strategy for Protracted Intractable Conflict", (*Journal of Strategic Studies*, 37 (1), January 2014, pp. 1-26), pp. 4, 7, 10.

Rid, Thomas, "Deterrence Beyond the State: The Israeli Experience",⁵⁵

דימה אדמסקי (Dima Adamsky), חקר את העשור שלאחר מלחמת לבנון השנייה (2006-2017) שבו התעצבה ההרתעה כשילוב בין הפעלת כוח ואכיפה בין המלחמות, הרתעה מותאמת אישית מול שחקנים שונים ובהקשרים שונים, שמופעלת במספר רב של ממדים, גלויים וחסויים. כשהמטרה הכוללת נותרה **לדחות עד כמה שניתן את המלחמות**.⁵⁶ אדמסקי זיהה גם מעבר של ההרתעה הישראלית, שהחלה כהרתעה על ידי ענישה בעשורים הראשונים של המדינה, ומשנות ה-90 התאפיינה יותר באמצעי הגנה ומניעה, והפכה דה פקטו להיות הרתעה על ידי שלילה.⁵⁷ גם **אלכס וילנר** (Alex Wilner), זיהה כי הרתעה על ידי שלילה היא אסטרטגיה מתאימה במיוחד למקרה הישראלי. ההגדרה הקלאסית להרתעה על ידי שלילה מתרכזת באמצעים הגנתיים ומאפשרת למנוע מהיריב להשיג את מטרותיו. הגנה טובה שכוללת גדרות וחומות, הגנה אקטיבית ואמצעי שיטור ומעקב, מאפשרת למנוע או לספוג, בעלויות נמוכות, את מתקפת האויב, ולהשפיע על שיקוליו באם הרווח שצפה מההתקפה, לנוכח התוצאה הפחותה - היה שווה. כך למשל השליטה הכמעט מוחלטת של שב"כ ושל צה"ל בשטחי יהודה ושומרון לאחר מבצע 'חומת מגן', ויכולת המעקב והסיכול שלהם בשטח, אפשרה לצמצם את הטרור הפלסטיני כמעט עד גדיעתו. המניעה החזקה בשטח השפיעה גם על הרצון ועל הנחישות של הצד השני, ואולם הרתעה כזו היא תמיד מוגבלת ומחייבת תחזוק מתמיד.⁵⁸

ישראל גם הפעילה **הרתעה בין המלחמות** (Intrawar Deterrence)

(*Contemporary Security Policy*, 33 (1), 2012, pp. 124-147); Lupovici Amir, "The Emerging Fourth Wave of Deterrence Theory-Toward a New Research Agenda", (*International Studies Quarterly*, (54 (3), September 2010), pp. 705-732.

Adamsky Dmitry (Dima), "From Israel with Deterrence: Strategic Culture, Intra-war Coercion and Brute Force", (*Security Studies*, 26 (1), 2017, pp. 157-184), p. 159.

Adamsky Dima, "Deterrence by Denial in Israeli Strategic Thinking", pp. 163-190, in: Alex Wilner and Andreas Wenger (Ed), *Deterrence by Denial - Theory and Practice*, (New York, Cambria Press, 2021), pp. 168-169.

Wilner Alex, "Contemporary Deterrence theory and Counterterrorism: a bridge too far", (*New York University Journal of International Law and Politics*, 47, 2015), pp. 439-462.

שהיא הרתעה צרה שמכוונת נגד התעצמותם של ארגונים ושל מדינות במסגרת סכסוך פעיל. ההנחה המשתמעת היא כי ניתן להרתיע ארגון משימוש ביכולות מסוימות (כמו למשל, שימוש בטיילים), במקביל להמשך העימות מולו; לצד **הרתעה משולשת** (Triadic Deterrence) שהיא הרתעה עקיפה, שבה איום של צד אחד על צד שלישי יכול להשפיע על צד שני. כך למשל, ישראל פעלה מול מטרות איראניות או סוריות במטרה לרסן את חזבאללה.

איתן שמיר (Eitan Shamir) שבחן את ההרתעה הישראלית מול ארגוני טרור חמושים, כחמאס וחזבאללה, טען כי ההרתעה הישראלית התמודדה עם ארגוני טרור משלב מוקדם. מהפדאיון שחסה תחת המדינות השכנות, אש"ף והטרור הפלסטיני ועד להתמודדות המתמשכת עם חזבאללה ועם חמאס בימינו. כשבמקביל אותגרה ההרתעה גם על ידי צבאות מדינות ערב. מגמה זו רק החריפה כיום כשמצד אחד, ההרתעה הישראלית צריכה להתמודד עם איום של ארגוני שלוחים מקומיים, שהפכו ל'צבאות טרור', כגון חזבאללה וחמאס, החות'ים והמיליציות השיעיות, ומצד שני עולה איום מעצמתי צבאי איראני במעגל השלישי, שייתכן ובעתיד יהיה גם גרעיני.⁵⁹

המענה שהציגה האסטרטגיה הישראלית מול איום ארגוני הטרור כלל: הסכמים מדיניים (מול אש"ף והקמת הרשות הפלסטינית), נסיגות חד-צדדיות, כאשר האינטרס שעליו מגנים נתפס שאינו קיומי (כמו בעזה ובדרום לבנון), ניסיונות בתקופת האינתיפדה השנייה לחסל את הנהגת ארגון חמאס בעזה, ללא הועיל, וגם הכרעה צבאית במבצע 'חומת מגן'. ככלל שולבה ההרתעה עם אמצעים מדיניים, עם מהלכים חד-צדדיים או עם שימוש בכוח צבאי.⁶⁰

בהקשר התת-מדינתי, נקטה ישראל ב**הרתעה על ידי ענישה** שכללה

⁵⁹ Shamir Eitan, *Deterring Violent Non - state Actors*, pp. 264-283, in Frans Osinga & Tim Sweijs (Ed), *Ibid*, p. 267.

⁶⁰ ביידי יוסי, אדמסקי דימה, התפתחות הגישה הישראלית להרתעה - דיון ביקורתי בהיבטיה התיאורטיים והפרקטיים, (**עשתונות**, 8, אוקטובר 2014); Shamir Eitan, *Deterring Violent Non - state Actors*, pp. 264-283, in Frans Osinga & Tim Sweijs (Ed), *Ibid*, pp. 270-272.

איום בעונש כבד על היריב אם יחליט לפעול. כאלה נחשבו חיסול מפקדות אש"ף בתוניס וסיכולים ממוקדים נגד ראשי חמאס וחזבאללה. ישראל גם נקטה ב**הרתעה על ידי שלילה**, שהעבירה מסר ליריב כי לא יצליח להשיג את מבוקשו במחיר סביר, ולכן לא כדאי לו להמשיך בנתיב שבחר. בניית הגדר באזור ירושלים ויהודה ושומרון, מערכות ההגנה האקטיבית, וגם עצירת משלוחי נשק לרשות הפלסטינית, כפי שנעשה, למשל, בהשתלטות על אוניית קארין A, הן דוגמאות לכך.⁶¹ כאשר אל מול יריבים לא־מדינתיים, ההרתעה כוללת שימוש נפוץ בכוח (ולא רק באיום), לאורך זמן ומרחב, בשגרה, כשההישג ההרתעתי מוגבל תמיד בזמן.

בשנים 2005–2023 עיצבה ישראל הרתעה מותאמת מול ארגון החמאס בעזה. תהליך שהחל עם ההתנתקות מעזה (2005) ושילב בין מקלות כ'מבצעי הרתעה' וימי קרב, לבין גזרים שבהם ישראל אפשרה את העברות הכספים מקטאר ומטורקיה. ואולם, בין לבין התקיימה בעיקר מדיניות של **הכלה** ישראלית, שהעדיפה את תקופות השקט מול הרצועה ונמנעה מלפעול בשגרה, זאת לנוכח ההרתעה שבנה חמאס בעזרת נשק הטיילים. העובדה שישראל לא הכירה בחמאס, גם פגעה בהרתעה מולו, שנשחקה כל הזמן ותוחזקה על ידי מבצעי הרתעה עיתיים (אסטרטגית 'כיסוח הדשא'). מודל ההרתעה מול עזה, שילב הכלה ואכיפה בכוח, כשישראל לא רצתה להכריע את חמאס או לשלוט בעזה, וחמאס היה מודע לכך ומכאן הבעייתיות הרבה שבהרתעה מולו.⁶²

בשנים 2006–2023 עיצבה ישראל גם הרתעה מותאמת מול חזבאללה שלאחר מלחמת לבנון השנייה. ב־2006 נוכח צה"ל לראשונה כי חזבאללה השיג יכולת עמידה מול צה"ל, ועמד על העקרון כי הוא 'מגן לבנון'. זאת ועוד, למרות המחיר הכבד ששילם, מייד אחרי המלחמה נמשך תהליך ההתעצמות שלו בחסות איראן. במהרה הפר הארגון את החלטת האו"ם 1701 והתמקם לאורך גבולה הצפוני של מדינת ישראל.

⁶¹ הרמטכ"ל לשעבר שאול מופז, **כנס המכללות – 20 שנה למבצע חומת מגן**, 28/3/2022.
⁶² Inbar Efrain, Shamir Eitan, "Mowing the Grass: Israel's Strategy for Protracted Intractable Conflict", (Ibid).

בדרך זו יצר מאזן הרתעה מול ישראל, שאותו תרגם למשוואות ברורות כי כל תוקפנות ישראלית בשטח לבנון תיענה בתגובה נגדית. כתוצאה, שני הצדדים המשיכו לפעול זה נגד זה בזירות אחרות, בחוץ לארץ, ובעיקר בזירה הסורית במסגרת המב"ם, אבל צה"ל נמנע מלפעול כמעט לחלוטין בשטח לבנון (לפחות באופן גלוי) ומנהיג חזבאללה חסן נסראללה הפך את משוואות ההרתעה לאסטרטגיה של ממש.⁶³

לוחמי חזבאללה חזרו ממלחמת האזרחים בסוריה (2012–2018) חזקים יותר, וההתעצמות של הארגון בשנים אלו הפכה "לאיום החמור ביותר על ישראל, שני רק לגרעין האיראני", כך על פי ראש הממשלה נתניהו.⁶⁴ ראשי ממשלה, שרי ביטחון ורמטכ"לים אף עשו שימוש בטרמינולוגיה של קווים אדומים ואיימו בתגובה חריפה בביירות, מול איום הטיילים המדויקים של חזבאללה והאיום של כוח רצ'ואן לכבוש את הגליל. ההרתעה הישראלית כביכול התמקדה באיום בתגמול כבד (על ידי ענישה), אך בפועל יושמה הרתעה על ידי שלילה בלבד, שכללה את כוחות ההגנה לאורך גבול לבנון, את מערך ההגנה האקטיבית, ואת פעולות מב"ם בסוריה נגד התעצמות חזבאללה. כל זאת הסתמך גם על מודיעין עשיר והנחת עבודה כי תהיה התרעה לפני שתפרוץ המלחמה הבאה בצפון.⁶⁵

המערכות שבין המלחמות (המב"ם) החלו בצה"ל בשנת 2013, נגד התעצמות חזבאללה בשטח סוריה, לנוכח העברות נשק מסוריה ומאיראן ללבנון, שאיימו לפגוע במאזן ההרתעה. המב"ם התפתחו במהלך העשור מול מדינות וארגונים נוספים, וישראל הפעילה כוח, מוגבל, מתחת לסף המלחמה, למטרות מניעת התעצמות ומניעת התבססות של האויב לאורך גבולותיה. ההיגיון המרכזי במב"ם היה שעדיף למנוע את מה שאפשר בעת הנוכחית, על מנת שלא לחכות

⁶³ Shamir Eitan, *Detering Violent Non - state Actors*, pp. 264-283, in Frans Osinga & Tim Sweijds (Ed), *Ibid*, p. 281

⁶⁴ אייכנר איתמר, "נתניהו: נשק מדויק – איום חמור; נפעל בלבנון אם נצטרך", *Ynet*, 29/1/2018.

⁶⁵ בן ישי רון, "הערכת המצב השנתית של צה"ל: המצב הביטחוני השתפר. אלה הסיבות מדוע", *Ynet*, 16/11/2021.

להבשלת האיומים במלחמה הבאה. בדרך זו ישראל גם העבירה מסר כי במלחמה, תהיה ידה על העליונה והצד השני ישלם מחיר גבוה אף יותר. הנחישות והיכולות שאותן הפגינה ישראל במב"ם, תרמו גם לתכלית ההרתעתית שבהן. ואולם חשוב לציין כי המב"ם לא התקיימו בלבנון ובעזה, שני המקומות שבהם התגבשו האיומים החמורים ביותר על ישראל, זאת בשל מאזן הרתעה הדדי שנוצר בינם לבין ישראל, שהתבסס על היכולות הגוברות של הצד השני.

החוקרים **איתי ברון** (Itai Brun), **דניאל סובלמן** (Daniel Sobelman) ו**משה אלבו** (Moshe Albo) פרסמו בשנים האחרונות מאמרים על אודות התפתחות היכולות הצבאיות של צבאות הטרור במעגל הראשון. חזבאללה בלבנון, חמאס וג'יהאד אסלאמי בעזה, לצד החות'ים בתימן והמיליציות השיעיות בסוריה ובעיראק – כל אלה חומשו באמצעי לחימה מתקדמים מאיראן, שבעבר היו נחלתם הבלעדית של מדינות ושל צבאות. בדרך זו בנו ארגונים אלה הרתעה משל עצמם, ועל אף חולשתם הצליחו להגיע **למאזן הרתעה מול צה"ל**. אם תחילה ההיגיון המערכתי שלהם היה 'ניצחון באי-הפסד' ויצירת מאזן הרתעה מבוסס על איום הטילים ועל התשת העורף הישראלי, בשנים האחרונות, ולאור הניסיון שצברו חזבאללה במלחמה בסוריה וחמאס בלחימה מול צה"ל, החלה להתגבש אצלם אמונה כי יש ביכולתם **להכריע את צה"ל** ובהתאם גובשה 'תפיסת ניצחון'. תפיסה זו כללה ניצחון באמצעות מימוש הישגים אופרטיביים מוחשיים, בראשם כיבוש שטח והשמדת מטרות צבאיות בשטח ישראל. עיקרה השמדת האוגדות המרחביות של צה"ל. בתקופת שלאחר מלחמת לבנון והסבבים בעזה, הם הצליחו לבסס מאזן הרתעה אסטרטגי מול ישראל במשולש של התקפה, הגנה ושחיקה. כל זאת, לצד שימור מאפייניהם כארגוני טרור וגרילה. ההצלחה של ארגונים אלה להרתיע את ישראל ולהפוך את לבנון ואת רצועת עזה ל'מרחבי חסינות' שבהם צה"ל לא פעל דה פקטו (עד 7 באוקטובר 2023), הובילה לביטחון עצמי גובר ולאמונה עצמית גבוהה. במהלך שנת 2023 בחן מנהיג חזבאללה, חסן נסראללה, את ההרתעה הישראלית במספר תקריות: הפיגוע במגידו (3/2023), והצבת האוהל

במובלעת הישראלית בהר דוב (7/2023). העדר תגובה ישראלית נחושה פורשה כחולשה גוברת ורק חיזקה את תחושת המסוגלות בקרב ארגוני הציור. יחד עם זאת, המתחים החברתיים בישראל של שנת 2023 תרמו לחיזוק תחושה זו בקרב איראן והציור.⁶⁶

ההרתעה הישראלית בתקופה שקדמה ל-7 באוקטובר 2023 התאפיינה כהרתעה מצטברת על ידי שלילה, בשילוב רעיונות של מניעה שכללו איומים ושימוש בכוח מוגבל, לצד הישענות גוברת על הגנה ועל מודיעין עשיר, כשההנחה הייתה כי אפשר לתחזק אותה לאורך זמן. בדומה לגישה של ישראל באינתיפאדה ה-2, אז לא השמידה את הרשות הפלסטינית או את ארגון חמאס, אלא הובילה את הרשות ביהודה ושומרון לניהול מדינה ולנטישת הטרור. בעזה לאחר ההתנתקות התבסס שלטון חמאס, מולו יצאה ישראל למספר מבצעי הרתעה, במטרה להביא שקט, אבל גם לשמר את המשך שלטונו, וברקע התנהלו מספר מועט של תהליכים מדיניים שכמעט ולא התממשו. ואולם, הרתעה מתמשכת כזו מחייבת התאמה אישית ועיתית, ולא יכולה להסיק מאירועי עבר על אתגרי ההווה. קרי, סינוואר אינו אבו מאזן. ומכאן שההרתעה צריכה **להשתנות כל הזמן**. בהרתעה שכזו יש להשתמש תדיר בכוח, במיוחד לנוכח השתנות היריב, על מנת להצליח להשפיע על חישוביו. העובדה שההרתעה הישראלית בשנים שקדמו ל-7 באוקטובר הפכה ל'**יציבה**' יותר, והכילה את השינויים בצד השני – הייתה בעוכריה, כאשר בפועל היא עברה תהליך מתמשך של כרסום שסופו קריסה.

לסיכום, בעשורים האחרונים חשבה ההנהגה המדינית והצבאית

⁶⁶ ראיון עם איתי ברון, חדשות השבת, ערוץ 12, 16/11/2024; ברון איתי, מנשק חכם לצבא חכם – ההשלכות התפיסיות של הכניסה האיראנית למועדון הדיוק, (בין הקטבים), 39, איראן ורב זירתיות, 28/3/2023, עמ' 1-22; אלבו משה, וסא"ל ע', למידה והשתנות בחזבאללה: בדרך לתפיסת הפעלה חדשה, (בין הקטבים), 35, מעגל שלישי, אוקטובר 2021, עמ' 101-123; ברון איתי, ולנסי כרמית, המהפכה בעניינים צבאיים של הציור הרדיקלי, (מערכות), 432, אוגוסט 2010, עמ' 40-53; סובלמן דניאל, כללי משחק חדשים: ישראל וחזבאללה לאחר הנסיגה מלבנון, (מזכר מס. 65, תל אביב, מרכז יפה, 2003); Sobelman Daniel, Learning to Deter, Deterrence Failure and Success in the Israel Hezbollah Conflict 2006 – 2016, (International Security, Vol 41., No 3., (Winter 2016/17)), pp. 151-196.

הישראלית כי בדרך של מניעת איומים ודחייתם, ניתן יהיה גם לתחזק את ההרתעה הישראלית, שלא במסגרת מלחמה גדולה. ישראל לא יזמה מלחמות גדולות מאז 1982, ואף לא שאפה לעצב ולשנות את פני המרחב בעזרת הפעלת כוח צבאי עצים, חריג לכך הוא מבצע 'חומת מגן' (2002) שהגיע בעקבות הפיגועים הקשים באינתיפאדה השנייה. במקביל שמרה ישראל על הסכמי השלום עם מצרים ועם ירדן, הרחיבה אותם להסכמי אברהם, כאשר אויבות ותיקות כסוריה ועיראק נחלשו. הסכסוך במזרח התיכון הפך בעיקרו לסכסוך בין ישראל לציר האיראני ושותפיו, העימות מול צבאות הטרור בגבולות נתפס כעימות א-סימטרי, הפעם לטובת ישראל, ונראה היה כי הוסר האיום הקיומי בגבולות.

עלייתה של איראן כמעצמה אזורית נתפסה כאיום בעיקר בשל חתירתה להשגת נשק גרעיני, וההתמודדות עם איום הגרעין נעשתה בדרכים חשאיות של דחייה, של עיכוב ושל שאיפה להתערבות אמריקנית. איום הטרור והטילים שבנתה איראן, והנוכחות הגוברת שלה במעגל הראשון סביב ישראל טופלו בשלב מאוחר יחסית, במסגרת תת-מערכות של המערכה שבין המלחמות (המב"ם).

בישראל התגבשה בעשור האחרון תפיסה ביטחונית-כלכלית של "מדינה נורמלית", וסוגיות, כמו כלכלה, טכנולוגיה, ומציאת מקורות אנרגיה חלופיים תפסו את הבכורה. התנאי המרכזי למימוש תפיסה זו **חייב שימור ותחזוק מתמיד של ההרתעה הישראלית**. זו הייתה צריכה להתאים לא רק לשימור אורח החיים הישראלי (שהלך והשתפר), אלא גם לשאיפות ישראל להכרה כמעצמה אזורית.⁶⁷

ניתוח חלופי למציאות הישראלית בעשור האחרון יזהה מדינה שאינה מעצמה ואינה אזורית, אלא מדינה השקועה יותר ויותר בענייניה הפנימיים, ובעזרת חומות וכיפות (מערכות הגנה באוויר ביבשה ומתחת לקרקע) מנסה להתנתק, להתעלם, למנוע, להגן ולעצור השפעות אזוריות. חומות וכיפות אלה לא רק הגנו על ישראל, אלא גם תרמו

⁶⁷ ראש הממשלה נתניהו הציג לקבינט את "תפיסת הביטחון 2030", (הודעת דוברות, משרד ראש הממשלה, 15/8/2018); שיפטן דן, **היעדים הלאומיים של ישראל**, (תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי והמכללות הצבאיות, 2021); עליונות צבאית ותר"ש תנופה, **בין הקטבים**, (גיליון 28-30, מרכז דדו, יוני 2020).

לעיוורון הגדול. תחת סיסמאות של עליונות ומעצמיות ישראלית, בנה הצד השני מערכת של שותפים חמושים ומתעצמים בראשות איראן. אירועים אזוריים יצרו הטיית,

ה'אביב הערבי' ומעורבות המעצמות בסוריה ובעיראק, הובילו לחשיבה כי הציר לא פנוי ולא רוצה במלחמה. זאת בזמן שהמערכת הצרית שקדה על תהליכי התעצמות ארוכים לצד פיתוח תפיסות חדשניות להפעלתו. יכולות אלה גם בנו בקרב שחקני הציר, ובראשם חמאס וחזבאללה, תחושת מסוגלות ואמונה בצדקת הדרך, כאשר איראן קידמה מערכת של בריתות גלובליות עם מעצמות המזרח - בראשן רוסיה וסין.

בצד הישראלי פירשו את התקופה הזו, בעיקר על פי מושג "השקט". קרי, כל עוד לא פרצה מלחמה גדולה בין ישראל לאויבותיה, ההרתעה הישראלית נותרה חזקה כשהייתה. התוצאות הבינוניות של מלחמת לבנון השנייה (2006) תורגמו למשוואות הרתעה אימתניות. אלה הובילו את מדינת ישראל לנהל דיאלוג אסטרטגי עם ארגון חזבאללה שאחז בארסנל נשק גדול ומתקדם, כשבראשו עמד אשף מילים, שבנאומיו ממעמקי הבונקר בביירות, הצליח להרתיע את הצבא של "המעצמה החזקה במזרח התיכון". בישראל התגאו במשוואות ההרתעה. חישבו וניהלו סיכונים, אבל בפועל הכילו, נמנעו ואיבדו אמן בהכרעה הצבאית הצה"לית. מקבלי ההחלטות השקיעו רבות באמצעי הגנה שסיפקו תחושה של חופש פעולה והנחת עבודה כי השילוב בין הגנה לחופש פעולה מחזק גם את ההרתעה הישראלית.

ב-7 באוקטובר 2023 קרסה לא רק גדר הגבול בעזה, אלא גם ההרתעה הישראלית הבסיסית, בתהליך מתמשך של לפחות עשור. קריסה שהובילה למלחמה רב-זירתית. חזבאללה הצטרף למלחמה ב-8 באוקטובר 2023; החות'ים מתימן ומיליציות עיראקיות הצטרפו אף הם, ובלייל ה-14 באפריל 2024 החל גם עימות ישראלי-איראני ישיר, כשאיראן שיגרה מאות טילים וכטב"מים על העורף הישראלי. זאת על רקע המעורבות האיראנית כמעט בכל העימותים בין ישראל לאויבותיה ב-20 השנים האחרונות.

הבנת הפגיעה הקשה בהרתעה הישראלית הבסיסית היא חיונית ליכולת לבנות אותה מחדש, ולהתמודד בהצלחה עם האיומים שעוד לפתחנו. ההרתעה הישראלית היא ייחודית מבחינת השימוש הנפוץ בכוח מוגבל בעיתות שגרה, "מותאם אישית" ומשתנה בהקשר. וככזו היא גם אסטרטגיה מורכבת, שצריכה להתקיים אל מול כמה אויבים וזירות, מעצמות וארגונים, תוך שימוש במגוון כלים ומצבים מיוזמות צבאיות בעצימויות משתנות, מכות מנע, או פעולות מניעה מול אויבנו, מתחת לסף המלחמה וגם במהלכה.

אך כאשר היריב מבין שאין לו מה להפסיד, מרגיש בטוח בעצמו, ומזהה חולשות בצד הישראלי – גם חישובי ההרתעה חדלים מלהשפיע, זו נקודת ההיפוך של ההרתעה. בה היא חדלה להשפיע על הצד השני ואף מדרבנת אותו לפעול, יהיה חלש ככל שיהיה.

3

תרבות אסטרטגית ישראלית והשפעתה על ההרתעה הישראלית

מטרתו של פרק זה היא להסביר כיצד התפתחה בישראל תרבות אסטרטגית שאפשרה והובילה להתפתחות המודל הנוכחי של ההרתעה – הרתעה מניעתית בעיקרה, שמאופיינת בשילוב בין מרכיבים התקפיים ומניעתיים בשגרה ובחירום.

ההרתעה הישראלית ניצלה במשך שנים את השגרה להפעלת כוח לצורכי מניעה וחיזוק ההרתעה, במטרה לשפר את מצבה האסטרטגי של ישראל, שלא באמצעות מלחמה ואף במטרה לדחות אותה. השימוש הנרחב בכוח גם בעיתות שגרה תרם להתפתחות שיטות פעולה חדשות בצה"ל, שתורגמו בהמשך לתפיסות; נבנתה מוכנות ונרכש אמון ביכולות, כמו גם התגברות על משברי עבר. גם בניין הכוח בצה"ל, שנועד במקור למלחמה, הותאם לשימוש בשגרה ולצרכים המשתנים. הפעלת הכוח בשגרה הובילה לשינויים מבניים וארגוניים בצה"ל, לרוב, החלו השינויים בגופים שלקחו חלק בפעולות עצמן, ובהמשך נוצרה השפעה רחבה יותר על גופים נוספים בצה"ל ומחוצה לו.

הרתעה ישראלית שכזו תאמה גם לצרכים ולרצונות של מקבלי ההחלטות, שהעדיפו להשתמש ביכולות שבהן השקיעו משאבים רבים. הנטייה להפעיל כוח בשגרה, באה גם במחיר של האצת תחרות הלמידה

ומרוצי חימוש אזוריים. כך, לדוגמה, הכוח האווירי הפך לכוח המועדף על מקבלי ההחלטות בישראל, והשימוש בו בשגרה חרג מבחינת ההיקף והעוצמה בהשוואה לשימוש בכוח אווירי שעושות מדינות אחרות במצבים דומים.

ניהול סיכונים קפדני התנהל בשגרה, במיוחד בשל סכנת ההסלמות וחציית סף המלחמה. כשהמושג "סף המלחמה" נמתח בצה"ל ותפס חלק מרכזי ממערך השיקולים של מפקדי הצבא והדרג המדיני. הפעולות בשגרה היו מוגבלות מטבען ולא הכרעיות, המניעה הייתה בפועל לדחייה בלבד, אבל בדרך זו נבנתה ההרתעה הישראלית וגם **נכסיות**, קרי היכולת להקרין כוח ולחזק את מעמדה האזורי של ישראל.⁶⁸

תרבות אסטרטגית ישראלית של הרתעה ומניעה

תאוריית ההרתעה התקשתה לתת תשובה לשאלה מדוע מדינות דומות שמתמודדות עם אתגרים דומים מאמצות גישות שונות להרתעה. התשובה לשאלה זו תלויה לרוב בתרבות האסטרטגית המקומית, שמושפעת מהגאוגרפיה ומהנתונים הגאואסטרטגיים של המדינה, **אויבים משותפים, היסטוריה ופוליטיקה, אמונות משותפות**, נורמות ורעיונות, שמשפיעים על הציפיות ועל ההעדפות בתחום הביטחון הלאומי.

ישנן שלוש גישות עיקריות להגדרת תרבות אסטרטגית:⁶⁹

1. הגישה השלטת, מגדירה את ההקשר שבו מתגבשת תפיסת

⁶⁸ טל ישראל, **בטחון לאומי – מעטים מול רבים**, (ת"א: זמורה ביתן, 1996); לויטה אריאל, **הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1988); יניב אבנר, **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, (ת"א: ספרית הפועלים, 1994); גת עזר, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית**, (תל אביב, מערכות, 2002), עמ' 389–390.

⁶⁹ הדוגמה של המדינות בלטיות מסבירה את דרכי הפעולה השונות שבחרו שלושת המדינות, שבמפגש בינן לבין נאט"ו, התגלה כי כל אחד מהשחקנים מייצג תרבות אסטרטגית שונה ומכאן גם ציפיות שונות מההרתעה. (ר' Jörg Noll, Osman Bojang & Sebastiaan Rietjens, "Deterrence by Punishment or Denial", pp. 110–126, in Frans Osinga & Tim Sweijts (Ed), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, (The Hague: Asser Press & Springer, 2021), pp. 113–114.

הביטחון הלאומי של מדינה, הכולל **עבר היסטורי משותף, נתונים גאואסטרטגיים, אויבים ואמונות משותפות**.

2. גישה שנייה מתייחסת **לפער בין מדיניות החוץ והביטחון הרשמית לבין שאיפות נוספות** של קבוצות במדינה. בעוד התרבות האסטרטגית מיוצגת על ידי אליטות שלטוניות, שמבטאות אותה לרוב במסגרת מדיניות החוץ והביטחון של המדינה, לרוב ישנן קבוצות נוספות, שמבקרות את הזרם המרכזי בתרבות האסטרטגית ומציעות אלטרנטיבות. השיח בין הפרשנויות השונות לתרבות האסטרטגית השלטת הוא זה שיוצר אותה בפועל. גישה זו קשה יותר להוכחה.⁷⁰

3. גישה שלישית רואה בתרבות אסטרטגית משתנה חופשי, המשפיע על הבחירות האסטרטגיות של המדינה, מעין **חזון-על של עקרונות ושל מאויים** המרכיבים אסטרטגיה לאומית.

התרבות האסטרטגית הישראלית התאפיינה בעשורים הראשונים למדינה (עד 1967), כתגובה אינסטינקטיבית לנחיתות הבסיסית מול קואליציית צבאות ערב, לצד לקחי השואה. אלה הובילו לתבניות חשיבה ופעולה התקפיות, ולהקרה של שיקולים מדיניים וצבאיים ארוכי טווח לצורכי יוזמה ומכות מנע. על רקע זה הופיעו 'פעולות התגמול', והתגבשה גישת המנע ב'מבצע סיני' ובמלחמת ששת הימים. האליטה הצבאית והמדינית בישראל הצעירה תרמה לגיבושה של יוזמה התקפית, גם בשל ההשפעה של אנשי צבא על הדרג המדיני והמעבר בין הדרגים.⁷¹

⁷⁰ הגישה הקונסטרוקטיביסטית במחקר מספקת בסיס תאורטי להבנת סכסוכים ומערכות יחסים בין מדינות ובין שחקנים שונים בתוך המדינות, לא רק עפ"י הפעולות, התפיסות והמדיניות המוצהרת, אלא גם עפ"י השיח בין השחקנים. הקונסטרוקטיביזם ביחסים הבינ"ל מכיר בריבוי שחקנים במערכת (פרטים וארגונים), שטבעם אינו קבוע ומשתנה בהתאם להקשר ולאורך זמן. האינטרסים של השחקנים נקבעים כתוצאה מתפיסת עולמם ומהאינטראקציה שלהם עם שחקנים אחרים במערכת (ר' Adler, "Constructivism and International Relations", in: Handbook of International Relations, (Walter Carlsnaes, Thomas Risse & Beth A. Simmons (Ed), London: SAGE Publications LTD., 2013), pp. 112–144; **צבא שיש לו מדינה? – מבט מחודש על יחסי התחום הביטחוני והתחום האזרחי בישראל**, עורכים: גבריאל שפר, אורן ברק, עמירם אורן, (ירושלים: הוצאת כרמל, 2008).

⁷¹ בן גוריון דוד, **יחוד ויעוד**, (משרד הביטחון, 1980), ע' 175; אדמסקי דימה, **תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית**, (משרד הביטחון, 2011), ע' 174; יניב אבנר, "הרתעה והגנה

תפיסת הביטחון התבססה כאמור על **הרתעה אסטרטגית**, שהתמקדה בביטחון היסודי, קרי הישגי המלחמות לצד הרצון המסורתי הישראלי למנוע או לדחות אותן; אם תפרוץ המלחמה **ההרתעה המודיעינית** תספק זמן לגיוס המילואים; שיאפשרו את **ההכרעה** בשדה הקרב. ההסתמכות על הרתעה מוקדמת אפשרה גם את **מהלומת המנע**, שהוצדקה תחת תחושה שישראל נתונה באיום **קיומי**, והיוזמה והעברת המלחמה לשטח האויב יאפשרו ניצחון מהיר וימנעו התשה ארוכה. גם ההסתמכות על צבא מילואים תאמה לתפיסת המלחמות הקצרות, אחרת עלול היה המשק הישראלי לשלם מחיר יקר מדי. גישה זו זכתה לשם **"אסטרטגיה הגנתית לשימור הסטטוס קוו עם טקטיקה התקפית בשדה הקרב"**. גישה התקפית זו השפיעה גם על **הביטחון השוטף** ועל ימי השגרה, שבהם נקט צה"ל גם בצורה התקפית, בעצימות נמוכה יותר, ומבלי להידרדר להסלמות לא רצויות.⁷²

היתרון האיכותי והעליונות הטכנולוגית היו מענה נוסף אל מול בעיית האסימטריה. אם תחילה, הגורם האנושי ("האיש שבטנק") סיפק את היתרון, מאוחר יותר **בניין כוח מתקדם** תוצרת ארה"ב לצד שדרוגים מקומיים – נתפס כמענה הכרחי לבעיות הביטחון של ישראל. שיתוף הפעולה האסטרטגי עם ארה"ב חיזק את הגישה הטכנולוגית-הנדסית לבניין הכוח, ואת ההישענות הגוברת על כוח אווירי, שנתפס רלוונטי לימי חירום ושגרה. אפילו בתחום המונופול הגרעיני הצליחה ישראל למצוא פתרון צבאי למניעת תפוצה גרעינית, במקום

באסטרטגיה הישראלית, (מדינה ממשל ויחסים בינ"ל, 24, ירושלים, קיץ תשמ"ה, 1985); עברון יאיר, "ביקורת על ג'ון מרשמיייר", (מדינה ממשל ויחסים בינ"ל, 24, ירושלים, 1985), ע' 104; Vardi Gil-li, "Pounding Their Feet": Israeli Military Culture as Reflected in Early IDF Combat History", (Journal of Strategic Studies 31 (2), 3/2008, pp. 295-324).

⁷² ליש גור, "עיקרי תפיסת הביטחון של המל"ל לשגרה וחירום", (עשתונות, 10, מרכז המחקר של המכללה לביטחון לאומי, יולי 2015); ליש גור, "תפיסת הביטחון בשגרה", (בין הקטבים, 19, ביטחון שוטף – חלק ב', פברואר 2019, עמ' 119-132); Naveh Shimon, "The Cult of the Offensive Preemption and Future Challenges for Israeli Operational Thought", pp. 168-173, (in: Between War and Peace: Dilemmas of Israeli Security, Ed. Efraim Karsh, London: Frank Cass, 1996. p. 174-173).

שמדינות אחרות במצבים דומים נשענו על הסכמים או על מאזן גרעיני.⁷³

המבנה של צה"ל שיקף גם הוא תרבות של יוזמה התקפית. תחילה בזכות פיקודים מרחביים חזקים, אבל מאז מלחמת יום הכיפורים והפיתוחים הטכנולוגיים, התחזק המטכ"ל על חשבון הפיקודים. זרוע האוויר ואגף המודיעין במטכ"ל הפכו לגופים החזקים בצה"ל, וככל שהתפתחה השילוביות, בעיקר לאחר מלחמת לבנון השנייה, התחזק גם ניהול המערכות מהמרכז המטכ"לי. מטכ"ל ריכוזי בצבא יחסית קטן, אפשר למטכ"ל ולמטה שלו לעצב מערכות ולהוביל אותן ובעיקר **"לשלוט במצב"**, זאת בעידן שהאיום הכולל מצד צבאות ערב הצטמצם, והתחלף באיומים מוגבלים של טרור זירתי או במקרה הגרוע דו-זירתי. צה"ל לא היה ערוך למלחמות ארוכות במעגלים רחוקים. המלחמות נועדו להיות קצרות, בין 7 ל-28 ימים לכל היותר.⁷⁴

א. עבר היסטורי משותף

מקבלי החלטות ומפקדים צבאיים בישראל היוו קבוצה הומוגנית יחסית, לפחות בשנותיה הראשונות של המדינה. האמרה "בין נועזות טקטית לזהירות אסטרטגית" באה לידי ביטוי בקרב שורה של מקבלי החלטות, שאימצו רעיונות של מניעה לצד הרתעה. היוזמה והמניעה הישראלית נבעו מתוך מסגרת של תפיסת ביטחון הרתעתית שתכליתה **שימור הסטטוס קוו, לצד הצורך לשפר אותו**. מתח זה בא לידי ביטוי ברצון **למנוע איומים בעודם קטנים**, בעזרת זיהוי הזדמנויות ופעולה מולם, ולהימנע ממלחמות גדולות וארוכות.⁷⁵

יגאל אלון, מפקד הפלמ"ח ומצביא מלחמת העצמאות, הושפע

⁷³ Ben-Zvi Abraham, *The United States and Israel: The Limits of the Special Relationship*, (Columbia University Press, 1993).

⁷⁴ פינקל מאיר, **המטכ"ל**, (מודן ומשרד הביטחון, 2020), ע' 189.

⁷⁵ עמידור יעקב, "תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל", (בין הקטבים, 30-28, עליונות צבאית ותר"ש תנופה, אוקטובר 2020, עמ' 19-34), ע' 31; בן ישראל יצחק, **תפיסת הביטחון של ישראל**, האוניברסיטה המשודרת, 2013; ענבר אפרים, "התהפוכות בעולם הערבי וביטחונה הלאומי של ישראל", (עיונים בביטחון המזה"ת מס' 95, מרכז בס"א, אפריל 2012).

מלקחי המלחמה, כי רק בעת שצה"ל נקט ביוזמה, הושגו יעדיו בדרך הטובה ביותר ומשנות ה-50 קרא להעלאת כושרו ההתקפי של צה"ל וגיבש את המושג שעניו היה מזוהה יותר מכול, 'מכת נגד מקדימה'. אלון אמר: "זכותנו המוסרית להקדים את האויב במכת נגד מקדימה, כאמצעי הגנה מובהק"⁷⁶, לשיטתו, ההבדל בין 'מלחמת מנע' ל'מכת נגד מקדימה' היה: "בעוד שמלחמת המנע היא יוזמה בעת נוחה למדינה, על רקע יחסים שקטים, על מנת להשיג מגוון של מטרות אפשריות [אותה שלל אלון]. המכה המקדימה היא יוזמה נגד האויב ותפיסת יעדים חיוניים, בעת שהוא עצמו נערך, אך בטרם יספיק לפתוח באש ראשון. המכה המקדימה מכוונת בו זמנית לשבור את כוחו ההתקפי של היריב ולהוות אמצעי הרתעה אשר יצמצם את השימוש בכוח בעתיד."⁷⁷

במלחמת ששת הימים (1967), **ראש הממשלה לוי אשכול** לא רצה במכה מקדימה, וחשש מהעמדה האמריקנית, לנוכח תוצאות מבצע סיני. ואולם, תחושת הביטחון במטכ"ל, שהאמין כי הצבא מוכן ומאומן, לאחר תהליך בניין כוח שהחל בשנים שלפני המלחמה, שכנעה אותו. גם בקרב המצדדים במכה המקדימה היו מחלוקות, ואולם ההנחה הייתה כי צה"ל יכול למנוע לכל הפחות את האיום הקיומי שהציב צבא מצרים בשעתו. מינויו של משה דיין לשר הביטחון וצירופו של מנחם בגין ומפלגת חרות לממשלה, הובילו בסופו של דבר לאישור היציאה למלחמה. כאשר דיבר אשכול מול קצינים להוטי קרב, ימים ספורים לפני המלחמה, והסביר מדוע נמנעה מהם האפשרות לפתוח במכה מקדימה, אמר: "איש לא קבע כי צה"ל הוא צבא מנע... לא קיבלתם את זה [כוח צבאי] כדי שיום אחד נקום ונאמר: כעת נוכל להשמיד את הצבא המצרי... אנחנו התחנכנו שלא נעשה מלחמת מנע."⁷⁸ בתגובה ענה האלוף **אריאל שרון**: "היום [27.5.67], יום דחיית המתקפה הישראלית] חיסלנו במו

⁷⁶ אלון יגאל, **מסך של חול**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1968). ע' 367.

⁷⁷ אלון יגאל, **בתחבולות מלחמה**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1990), עמ' 256, 262; בר אור עמיר, "התקפת נגד מקדימה ושלבי התפתחותה בחשיבתו הביטחונית של יגאל אלון", **מדינה ממשל ויחסים בינ"ל** 30, ירושלים, חורף 1989, ע' 67.

⁷⁸ רבין יצחק, **פנקס שרות**, (ת"א: מעריב, 1979), עמ' 166-174; הבר איתן, **היום תפרוץ מלחמה – זיכרונותיו של תא"ל ישראל ליאור המזכיר הצבאי של רה"מ אשכול ומאיר**, (ת"א: עידנים ידיעות, 1987), ע' 119.

ידינו את כוח ההרתעה של צה"ל... ב-1956 ניזקה ישראל בגלל השותפות עם אנגליה וצרפת, היום אנו מסוגלים לחסל את הצבא המצרי בכוחות עצמנו. אין מנוס מן המלחמה..."⁷⁹

מלחמת ההתשה שפרצה ביולי 1967 הוכיחה את מגבלות היוזמה הצה"לית במערכה מתמשכת. מלחמת ההתשה הייתה נקודת תורפה ישראלית, שהקשתה על המשק, על החברה ועל הצבא, ונמשכה כשלוש שנים. לקראת סופה ניסתה ישראל למנוע כניסתן של סוללות טילים מצריות לסיני, ניסיון שנכשל. ישראל הסלימה בסופה בעזרת הפצצות עומק במצרים, במטרה לסיים את ההתשה המתמשכת: "לגרום לציבור המצרי לפחד, ולהשפיע על נאצר בחישוביו"⁸⁰. הסלמה זו הייתה אמורה לסיים את המלחמה, אבל גם לחזק את ההרתעה. ניסיון שהסתבר שנכשל באוקטובר 1973.

רעיונות של מניעה בשגרה, מכת מנע, ומכה מקדימה במלחמה יוצרים מורכבויות אסטרטגיות ואופרטיביות כפי שבאו לידי ביטוי בשנים 1967-1973. לאחר מלחמת ששת הימים זכתה ישראל לראשונה בעומק גאוגרפי ובתמיכת המעצמה האמריקנית. יתרונות משמעותיים אבל גם מגבילים. ראש הממשלה **גולדה מאיר** ושר הביטחון משה דיין נאלצו להתחשב בשיקול האמריקני, בדומה למדינות קטנות אחרות שהתמודדו עם השפעה מעצמתית, בבואם לבחור בגישה מניעתית.⁸¹ ההפרה המצרית את הסכם הפסקת האש של מלחמת ההתשה וקידום סוללות הטילים לעבר התעלה, הבהירו לשר הביטחון דיין כי הטילים יגבילו את חופש הפעולה של חיל האוויר וישמשו למהלך

⁷⁹ רבין, **שם**, ע' 172; Naveh Shimon, "The Cult of the Offensive Preemption and Future Challenges for Israeli Operational Thought", pp. 168-174, (in: *Between War and Peace: Dilemmas of Israeli Security*, Ed. Efraim Karsh, London: Frank Cass, 1996). pp. 174-173.

⁸⁰ הציטוט של יגאל אלון, ר' הבר איתן, **היום תפרוץ מלחמה**, (שם); ובר אור עמיר, "החלטת ממשלת ישראל להפציץ בעומק מצרים ינואר 1970", **(מערכות)**, 334, ינואר-פברואר 1994, ע' 30.

⁸¹ הבר איתן, **היום תפרוץ מלחמה**, (שם), עמ' 26-31; Naveh Shimon, "The Cult of the Offensive Preemption and Future Challenges for Israeli Operational Thought", pp. 168-173, (in: *Between War and Peace: Dilemmas of Israeli Security*, Ibid), p. 176.

פתיחה במלחמה הבאה. כפי שאכן היה. ואולם, ראש הממשלה מאיר צידדה בעמדה האמריקנית, לאחר מלחמת התשה ארוכה, בעוד דיין תמך בפעולת מניעה בשגרה, מאחר והבין את **מחיר ההכלה**. הפתרון להכלה ב-1970 היה בהוראה של דיין למטכ"ל להתכונן למכה מקדימה על סוללות הטילים עם פתיחת המלחמה הבאה. בעודו אחראי להתמודד עם האילוצים המדיניים שיתלוו לפעולה שכזו. ואולם, ב-6 באוקטובר 1973, נמנעו שר הביטחון וראש הממשלה ממכה מקדימה על סוללות הטילים, סביר להניח בשל השיקול האמריקני, ומתוך הנחה כי העומק הגאוגרפי בסיני יאפשר לבלום את הצבא המצרי.

אירועי מלחמת יום הכיפורים מוכיחים עד כמה גישת המניעה בשגרה, מכת המנע או המכה המקדימה במלחמה מאותגרת, במציאות של מדינה קטנה, תחת אילוצי מעצמות, ובמיוחד בעידן שבו היא בעלת גבולות בטוחים יחסית, מעמד אזורי ומדיניות הכלה.

יגאל אלון כתב ב-1979 על אירועי אוקטובר 1973: "לאור בקשתו של דדו [דוד אלעזר, הרמטכ"ל] בבוקר ה-6 באוקטובר 1973 לגייס מילואים ולבצע מכה מקדימה על ידי חיל האוויר. משיקולים מדיניים, פה אחד, הממשלה לא קיבלה את המלצת הרמטכ"ל והחליטה לתת לאויב לתקוף ראשון, מחשש שתמצא בעימות עם ארה"ב... אני מודה ומתוודה שאני מרבה להתלבט עם עצמי שמא טעיתי והרמטכ"ל צדק. בין האילוף המדיני לאילוף הצבאי היה עלינו לתת עדיפות למצוקה הצבאית, במיוחד לאור המשברים במשך המלחמה, עד כדי דיבורים על חורבן בית שלישי. מול סכנה כזאת ילכו האמריקנים לכל הרוחות ואנו נהלום ראשונים. אני מודה, אינני בטוח שהצבעתי נכון בדיון ההוא".⁸² כאשר כתב אלון: "דיבורים על חורבן בית שלישי", כיוון לימי המשבר של שר הביטחון דיין, שלאחר כשלון מתקפת הנגד הישראלית (8/10/1973) העלה את האפשרות להוציא את האופציה הגרעינית הישראלית מהמרתף. ייתכן ורמז אלון כי בשל קיומה של אופציה גרעינית, מתחזק אף יותר הצורך להישען על המכה המקדימה הצה"לית, על מנת שלא להידרדר לאיום או לשימוש

⁸² אלון יגאל, **בתחבולות מלחמה**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1990), עמ' 306-308.

באופציה.⁸³ סביר שדיין, העלה את "האופציה" לצורכי איתות בלבד (ולא שימוש), גם כדרך להרתיע את האויב וגם כדרך להזעיק את המעצמות. כך או כך, קשה להתעלם מהדמיון בין ישיבת הממשלה בבוקרו של ה-6/10/1973 לבין שיחת הטלפון בלילה של ה-7/10/2023. אין עוד אפשרות לנתח את השיקולים שעמדו מאחורי קבלת ההחלטות של המפקדים בשיחה זו.⁸⁴

ראש הממשלה יצחק רבין (1974-1977), נבחר לאחר משבר יום הכיפורים וחתר להרחבה ניכרת של צה"ל, תוך כדי חיזוק היחסים עם ארה"ב. בתקופתו חזרו רעיונות המכה המקדימה כלקח מהמלחמה. עליית איומי הטרור בתקופה, העסיקה את הממשלה בהתמודדות **במסגרת השגרה**, כפי שבאה לידי ביטוי בפעולה באנטבה (1976) ובמבצע ליטאני (1978).⁸⁵

רוב החוקרים קובעים כי השינוי **בממשלת בגין-שרון** (1981-1983) החל רק ב-1981, בגלישה של הגישה ההתקפית מהמישור האופרטיבי למישור האסטרטגי. עם כניסתו של שר הביטחון אריאל שרון לתפקיד, עוצבה ראייתו הביטחונית בעזרת קווים אדומים, בנושא הפרות מצריות בסיני, מלחמת התשה, פעולות טרור ופיתוח נשק גרעיני במזרח התיכון, אבל השינוי המשמעותי היה **בשילוב בין גישת המניעה אל מול איומים מתהווים לבין הרצון לקדם אינטרסים אסטרטגיים על ידי עיצוב המרחב מחדש**. היציאה למלחמת לבנון (1982) ביטאה תפיסה מרחיקת לכת, שקבעה כי לא רק שיש לישראל נכונות לעשות שימוש בכוחה, אלא שבעזרתו יש ביכולתה גם להכתיב פתרון צבאי ולעצב מחדש את סביבתה. גישה זו של **כפיית** האינטרס הישראלי

⁸³ אלון יגאל, **מסד של חול**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1968), עמ' 402-404; אדם רז, "הפרשה הגרעינית של מלחמת יום הכיפורים ומשמעויותיה אז והיום", (עדכן אסטרטגי, 16, 4, ינואר 2014); כפכפי אייל, "יגאל אלון: מן החכמה אל התבונה", (מדינה ממשל ויחסים **בינ"ל** 27, ירושלים, חורף 1988), ע' 41; בר אור עמיר, "התקפת נגד מקדימה ושלבי התפתחותה בחשיבתו הביטחונית של יגאל אלון", (מדינה ממשל ויחסים **בינ"ל** 30, ירושלים, חורף 1989); Cohen Avner, "The Last Nuclear Moment", *NYT*, 6/10/2003.

⁸⁴ הראל עמוס, "גופי המודיעין זיהו שעות לפני הטבח הפעלת כרטיסי SIM ישראליים על ידי אנשי חמאס בעזה", **הארץ**, (26/2/2024).

⁸⁵ Yaniv Avner, *Deterrence without the Bomb*, (Toronto: Lexington, 1987), pp. 200-213, 223-227.

במרחב וניצול הזדמנויות סימלה את השינוי בתקופה.⁸⁶ תוצאותיה של מלחמת לבנון הוכיחו את מגבלות הכוח הישראלי במיוחד בהתמודדות עם ארגוני הטרור.⁸⁷ "הבוץ הלבנוני" הוביל את ראש הממשלה **יצחק שמיר** (1986-1992) להתבטא כי: "ישראל לא שוקלת יוזמת מלחמה"⁸⁸ וב-1988 אמר שר הביטחון **יצחק רבין** כי: "אינני רואה הצדקה למלחמה יזומה, אינני מדבר על מכה מקדימה כשממש עומדת לפרוץ מלחמה או כדי לפגוע בצבא מסוים על מנת לדחות מלחמה".⁸⁹

בתחילת שנות ה-80 גישת המניעה הישראלית התמודדה עם אתגרים גם במישור הלא קונבנציונלי. הפעולה בעיראק להשמדת הכור הגרעיני ב-1981 באה על רקע הופעתם של נשק הטילים ושל יכולות כימיות וביולוגיות בידי אויבותיה של ישראל, בראשן עיראק וסוריה. ישראל לא נקטה מולן במניעה ויכולות אלה הבשילו לאורך שנים במספר מדינות במזרח התיכון. בסוגיית הגרעין ישראל כן נקטה בגישה מניעתית מחמירה אף כ'דוקטרינת בגין'. גישה זו, למרות שנתפסה כחלק מהשינוי בתקופת ממשלת בגין-שרון, מסמלת למעשה המשכיות ודבקות בתפיסה ביטחונית מניעתית בשגרה וגם את הגמישות בתפיסה הישראלית בין דרכי הפעולה בממד הקונבנציונלי לממד הגרעיני ובין השגרה למלחמה.

⁸⁶ בגין מנחם, "מלחמת ברירה", (הוצאה במכללה לביטחון לאומי, 20/8/1982); הורוביץ דן, "הקבוע והמשנה בתפיסת הביטחון הישראלית", (בתוך: **מלחמת ברירה**, עורך: אהרון יריב, ת"א: מרכז יפה, 1985), עמ' 96-100; Peri Yoram, "Coexistence or Hegemony? Shifts in the Israeli Security Concept", pp. 191-218 (in: The Roots of Begin's Success, Ed: Dan Caspi, Abraham Diskin and Emanuel Gutmann, NY: St Martin's Press, 1984), p. 200.

⁸⁷ שיחה שערכה המחברת עם השר לשעבר דן מרידור, תל אביב, 30/5/2004; שיחה שערכה המחברת עם רה"מ לשעבר אהוד אולמרט, תל אביב 17/1/2022. אולמרט מעיד כי גם בגין וגם שרון כשהונתם כראשי ממשלה היו כבר חלשים וחולשים. חלק מההחלטות שקיבלו נבעו בשל חוסר יכולתם לעמוד בלחצים, שנגדו לעיתים את הקו שבו האמינו. בגין הושפע מהאנשים סביבו באירועי מלחמת לבנון, ושרון כבר לא עמד על דעתו באשר לנסיגה מחלקים בשומרון ומדיניות ההכלה מול לבנון.

⁸⁸ לויטה אריאל, **הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1988), ע' 36.

⁸⁹ רבין יצחק, "איכות שתבטיח עוצמה", (בתוך: **ביטחון ישראל בעשור הבא - ערב לזכרו של ישראל גלילי**, ת"א: יד טבנקין, מכון ישראל גלילי לחקר כוח המגן, 12/4/1988); רבין יצחק, "מדיניות הביטחון של ישראל", (בתוך: **דפי אלעזר 11, בנושא ביטחון ישראל באספקלריה של 40 שנה**, אוניברסיטת ת"א, 28/4/1988); יערי אהוד, שיף זאב, **מלחמת שולל**, (ירושלים: שוקן, 1984).

ראש הממשלה שמעון פרס (1984-1986) ראה בחתירה לשלום את הפתרון היחיד לבעיות הביטחון של ישראל. הוא גם ראה את תו התוקף של המונופול הישראלי, והושפע מתפיסות גלובליות של הרתעה גרעינית ושל מאזני אימה.⁹⁰ **ראש הממשלה יצחק שמיר** (1986-1992) לעומתו, הזהיר ב-1988 מפני כור גרעיני תת-קרקעי בסוריה, שיהיה מוגן מפני מכת מנע ישראלית. בתקשורת אף התפרסם כי ישראל סייעה להודו בתוכניתה לתקוף את מתקני הגרעין של פקיסטן. עם סיום המלחמה בין עיראק לאיראן, החלו חילופי איומים בין ראש הממשלה שמיר וסגן הרמטכ"ל אהוד ברק לבין סדאם חוסיין,⁹¹ שאיים על ישראל פן תחזור ותפגע בתשתיות העיראקיות, ונדרשה העברת מסרים מרגיעים בין הצדדים, שבהם נאמר כי ישראל לא תחיל את 'דוקטרינת בגין' שוב בעיראק.⁹²

האתגר המשמעותי לגישת המניעה הצה"לית הגיע ב-1991. כיבוש כוויית והאולטימטום האמריקני הובילו את סדאם חוסיין ליצור משוואה כי כל פגיעה אמריקנית בעיראק, תגרור פגיעה עיראקית בישראל. שר הביטחון, משה ארנס העיד כי **החשש האמריקני ממכה מקדימה ישראלית** היה גדול, והיה צורך בהבטחה מפורשת מצד ישראל כי תימנע מכך. בדיונים בממשלה, השרים אריאל שרון, רפאל איתן, ויובל נאמן תמכו בפעולה, גם ללא תמיכה אמריקנית. ראש הממשלה שמיר נמנע לבסוף מפעולה, בשל הצורך לשמור על שלמות הקואליציה הבין-לאומית ועל היחסים המיוחדים עם ארה"ב. בדיעבד

⁹⁰ קרן מיכאל, **מקצוענים נגד פופולזם**, (ת"א: רמות, 1996), ע' 84.
⁹¹ Kober, Avi, "Deterrence, Early Warning and Strategic Decision: The Israeli Security Conception in the Wake of the Gulf War", (*Contemporary Security Policy*, 15, 3, December 1994), p. 228; Bengio Ofra, *Saddam speaks on the Gulf Crisis*, (Tel Aviv University: Moshe Dayan Center, 1992), pp. 55-60.

⁹² אהרונסון שלמה, **נשק גרעיני במזרח התיכון - כרך ב'**, (ירושלים: אקדמון, 1995), ע' 378; גולן שמעון, "הדילמות האסטרטגיות והתפעוליות של ישראל במלחמת המפרץ הראשונה והפתרונות להן", (**המחלקה להיסטוריה, צה"ל**, 15/11/2021); לויטה אריאל ולנדאו אמילי, **בעיני הערבים - דימויה הגרעיני של ישראל**, (ת"א: פפירוס, 1994); ארנס משה, **מלחמה ושלום במזרח התיכון 1988-1992**, (ת"א: ידיעות אחרונות, 1995), ע' 156; Black Ian, Morris Benny, *Israel's Secret Wars*, (London: MacDonald & Co., 1991), p. 160; מלמן יוסי, "מסמכים שנחשפו: ישראל שקלה לתקוף מתקני גרעין בפקיסטן", **הארץ**, 30/4/2004; "שמיר: לישראל אין נשק גרעיני", **מעריב**, 11/11/1987.

ידוע כי לישראל לא היה בזמנו מענה – לא יכולות ולא תפיסה – מול האיום העיראקי, מלבד פעולות קומנדו נקודתיות. **מלחמת המפרץ** המחשישה את האתגרים של הפעלת הכוח ובניינו מול איומים במעגל שלישי ואת מגבלות הגישה המניעתית. יצחק רבין אמר לאחר המלחמה כי: "ישראל מצאה עצמה משותקת מסיוט הטיילים... ידעתי שאין תשובה ליירוט הטיילים... אנחנו יודעים שבסוריה הטיילים מוחזקים כך ששום דבר לא יכול לפגוע בהם במקום האחסון שלהם. ידענו בוודאות שאין תשובה למנוע נפילת טילים".⁹³

לאחר המלחמה פיתחה ישראל את פרויקט ה'חץ' להגנה מטיילים. מנהיגי ישראל, להבדיל מהניסיון בין המעצמות, שבחרו לא לפתח מערכות הגנה מטיילים בשל פגיעתן במאזן ההרתעה הגרעינית, לא יכלו לסמוך על ההרתעה בלבד, ושללו כאמור גרעין ורעיונות של מאזן אימה במזרח התיכון. ההחלטה לפתח מערכת הגנה מפני טילים, הייתה חלק ממגמה מתרחבת של עליית רגל ההתגוננות (Defense) בתפיסת הביטחון הישראלית, שלאחר מלחמת המפרץ הראשונה (1991) התפתחה בפועל כ'הרתעה על ידי שלילה' (Deterrence by Denial). השילוב בין רגל ההתגוננות **בשגרה**, לצד גישות של **מניעה במלחמה** (כגון מלחמת מנע או מכה מקדימה שאותגרו יותר ויותר) ויכולות **מניעה בשגרה**, שהתפתחו בזכות בניין כוח מתקדם שאפשר לפעול במעגלים רחוקים, אש ודיוק, עיצבו מחדש את ההרתעה הישראלית.⁹⁴

לאחר שנבחר בשנית לראשות הממשלה, הסיק **יצחק רבין** את מסקנותיו ממלחמת המפרץ. המניעה הישראלית מוגבלת, שינוי אופי הסכסוך לצד כניסתו של נשק הטיילים הלא-קונבנציונליים מציבים

⁹³ רבין יצחק, "תפיסת הביטחון של ישראל – בחינה מחדש", (בתוך: **מוש, ערב עיון לזכר משה חביב ז"ל**, אוניברסיטת ת"א, 12/6/1991, ע' 22; Barnaby Frank, "Capping Israel's Nuclear Volcano", pp. 93-111, (in: *Between War and Peace: Dilemmas of Israeli Security*, Ed. Efraim Karsh, London: Frank Cass, 1996), p. 94.

⁹⁴ ארנס משה, **מלחמה ושלום במזרח התיכון 1988-1992**, (ת"א: ידיעות אחרונות, 1995), עמ' 230-265; המעצמות הסכימו עוד בתחילת שנות ה-70 שלא לפתח מערכות הגנה מפני טילים עקב הפגיעה האפשרית שלהן במאזני ההרתעה; Adamsky Dima, "Deterrence by Denial in Israeli Strategic Thinking", pp. 163-190, in: Alex Wilner and Andreas Wenger (Ed), *Deterrence by Denial - Theory and Practice*, (New York, Cambria Press, 2021), pp. 168-169.

דילמה: "החץ לא יוכל לתת תשובה מיידית לטיילים, אנו נצטרך להמשיך ולהסתמך על מכת מנע או על הרתעה גרעינית..." בהזדמנות אחרת דיבר על מגבלות היוזמה הצבאית: "אין סיבה למדינת ישראל לאמץ מדיניות המבוססת על יוזמת מלחמה, תפקידו של צה"ל צריך להתרכז בקידום השלום, לגרום לערבים להבין כי אין ביכולתם להשמידנו ולהעבירם לשולחן המשא ומתן".⁹⁵ בפברואר 1991 הודה רבין כי ישראל נשענה בעבר על הרתעה על ידי ענישה: "איך חשבתם שהרתענו את הסורים עד היום? אמרנו להם: אם תשגרו טילים על תל אביב, דמשק תושמד... לא נטפל במשגרי הטיילים, נהרוס את דמשק במקום".⁹⁶ ואולם, פיתוח רגל ההתגוננות הישראלית שחק בפועל את האיום הישראלי בתגמול ובהרתעה הישראלית על ידי ענישה (Deterrence by Punishment). בעיראק, אבל גם בסוריה ובלבנון, התחמשו בטיילים, חלקם יכלו אף להגיע ללב ישראל, בזמן שהתגובה הישראלית בהריסת בגדד, דמשק או ביירות **איחרה לבוא**.⁹⁷ רבין הבין כי ארה"ב לאחר מלחמת המפרץ מחויבת לסדר האזורי החדש שיצרה, וראה בכך חלון הזדמנויות, שבו ישראל צריכה למצוא דרך להקטין את האיום עליה (שעיקרו טילים ונשק לא-קונבנציונלי) וכי הפתרון המדיני הוא הדרך לצמצם את האיומים ואף למנוע תהליכים לא רצויים, כמו גרעון המזרח התיכון. במקביל החל תהליך אוסלו עם הפלסטינים ובמזרח התיכון נערכו שיחות בקרת נשק אזוריות בחסות אמריקנית, שהופסקו לקראת סוף 1994.⁹⁸

⁹⁵ רבין יצחק, "מדיניות הביטחון של ישראל לאחר מלחמת המפרץ", (בתוך: **עיונים בתפיסת הביטחון של ישראל**, מרכז בס"א, אוגוסט 1991), עמ' 35-41.

⁹⁶ דן מרגלית, "רבין: עבור ישראל זו מלחמת דה לוקס", **הארץ**, 19/2/1991; יניב אבנר, "הרתעה והגנה באסטרטגיה הישראלית", (**מדינה ממשל ויחסים בינ"ל**, 24, ירושלים, קיץ, 1985), ע' 53.

⁹⁷ Barnaby Frank, "Capping Israel's Nuclear Volcano", pp. 93-111, (in: *Between War and Peace: Dilemmas of Israeli Security*, Ed. Efraim Karsh, London: Frank Cass, 1996), p. 110.

⁹⁸ "קצין מודיעין ראשי, תא"ל דורון תמיר: סיכויי עיראק להתאוששות, אסור שיתעלמו מהם", **במחנה**, 17/6/1992; "דאגות במודיעין", **הארץ**, 17/6/1992; "אורי שגיא, ראש אמ"ן: היכולת הגרעינית יכולה להיות חלק בלתי נפרד מאזורנו אם התהליך לא יסוכל", **הארץ**, 8/7/1993; גילת צבי, "האלוף דיין: ישראל תחליט על פעולה נגד איראן ועיראק כבר ב-95", **ידיעות אחרונות**, 30/12/1994; ארז יעקב ורוזן עמנואל, "כל האמצעים כשרים במניעת נשק גרעיני ממדינה ערבית", **מעריב**, 17/4/1992; "יובל נאמן מדבר עם אסי דיין

בנימין נתניהו נבחר לראשות הממשלה (1996–1999) לנוכח דעיכת תהליך השלום והדגיש את האיומים הלא-קונבנציונליים במזרח התיכון. ב־1995 כתב: "הדרך העיקרית למנוע את היום שבו תהיה למדינות ערב ולאיראן יכולת להשמיד את עריה של ישראל בלחיצת כפתור, היא להטיל איסור נחרץ ותקיף על מסירת אמצעים ומידע טכנולוגי גרעיני למשטרי העריצות במזרח התיכון... יש צורך בהרתעת התוקפנות... מבחינות רבות עשויה ישראל למלא תפקיד זה... אלא אם ארה"ב תהיה מוכנה לחזור על מלחמת המפרץ מדי כמה שנים."⁹⁹ נתניהו זיהה בספרו את **איומי הטרור, הטיילים והגרעין**, כאיומים המרכזיים על ישראל. הוא תמך בחופש פעולה ישראלי, הרתעה חזקה (על ידי שלילה ועל ידי ענישה), לצד הבנה כי המניעה היעילה ביותר, היא המניעה הבין-לאומית בהובלת ארה"ב. גם ראש הממשלה הבא **אהוד ברק** (1999–2001) תמך ביכולת המניעה האמריקנית, בגלל ספקות באשר ליכולת הישראלית להתמודד עם האיומים בעומק.

מחליפו של ברק, **אריאל שרון**, נאם בכנס הרצליה בדצמבר 2000 ואמר: "ישראל היא מדינה מיוחדת, ואפשר להושיב אותה על קרני דילמות קשות בצורה בלתי רגילה מבלי שנורית ירייה אחת... כולנו רוצים למנוע מלחמה, אי אפשר שהעם ילך למלחמה במקום שבכלל לא נורתה ירייה אחת... ההרתעה עדיין מונחת בלב התפיסה הביטחונית של ישראל ומניעה את מדינות ערב לשלום... הרתעה המבוססת על מניעת יכולת האויב מאיום על ישראל, יציבה יותר מאשר הרתעה המבוססת רק על איום להעניש את האויב בתגובה צבאית." שרון זיקק בצורה הברורה ביותר את התפיסה הישראלית של שילוב בין הרתעה למניעה.¹⁰⁰

על מלחמת יום הדין, **מעריב**, 13/7/1992; יובל נאמן, בתוך: **דפי אלעזר 16, בנושא: המזרח התיכון – לקראת עידן גרעיני**, (מרכז יפה, אוניברסיטת ת"א, 17/5/1993), ע' 50; אלמוג דורון, **אסטרטגית ההרתעה של ישראל כמוזל "הרתעה מצטברת"**, (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, הפקולטה למדעי החברה והמתמטיקה, החוג למדע המדינה, 1997, בהדרכת פרופ' זאב מעוז, ע' 240; Feldman Shai, *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East*, (Massachusetts: Harvard University, 1997).

⁹⁹ נתניהו בנימין, **מקום תחת השמש**, (ת"א: ידיעות אחרונות, 1995), עמ' 131, 360, 395.
¹⁰⁰ שרון אריאל, "ביטחון ישראל – אתמול ומחר", (**מאזן החוסן והביטחון הלאומי**, הרצליה: המרכז הבינתחומי, ביה"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, דצמבר 2000).

האינתיפאדה השנייה (2000–2005), הייתה התמודדות עם עימות מתמשך בעצימות נמוכה, במסגרתה התקשה צה"ל לבטא את יתרונותיו במיוחד לנוכח המעבר הפלסטיני משותף לאויב. בשיאה נקטה ישראל ביוזמה צבאית כשיצאה במרץ 2002 למבצע 'חומת מגן'. המבצע הביא לידי ביטוי את היתרונות הצה"ליים, הוביל לכיבוש ערי הרשות הפלסטינית ולעצירת מנהיגי הטרור. לאחריו החלה מדיניות של הרתעה על ידי שלילה – שכללה הגנה חזקה בדמות בניית גדר ההפרדה, הצבת מחסומים ואבטחה ציבורית, לצד פעולות מניעה וסיכול, שכללו את מדיניות החיסולים הממוקדים, עצירת אוניית 'קארין A' העמוסה אמצעי לחימה בדרכה לעזה ועוד. אלה ביטאו את דרכו של צה"ל להילחם בטרור, באמצעות יוזמה להסלמה וענישה (כפי שבאו לידי ביטוי במבצע 'חומת מגן') והרתעה על ידי שלילה והגנה.¹⁰¹ גם בתחום הגרעיני אימצו ראש הממשלה שרון ושר הביטחון שאול מופז, מדיניות של מערכה חשאית – מניעתית והרתעתית, בדצמבר 2003 איים השר מופז במכת מנע ישראלית על מתקני הגרעין באיראן, וישראל פירסמה בגלוי כי היא רוכשת אמצעי לחימה מתקדמים, שיאפשרו לה לפעול גם במעגלים רחוקים.¹⁰²

אייזנשטאדט מיכאל, כהן אליוט, בסביץ' אנדרו, **"סכינים, טנקים וטילים" – המהפכה הביטחונית הישראלית**, (אוניברסיטת בר אילן, רמת גן: עיונים בביטחון המזרח התיכון מספר 41, מרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים עם מכון וושינגטון למדיניות המזרח הקרוב, 1999).

¹⁰¹ את שורשי המב"ם אפשר כבר לזהות בפעולות במסגרת המלחמה בטרור בשטחים באינתיפאדה השנייה ובפעולות סיכול כספים, נשק ואישים, כדוגמת תפיסת אונית הנשק 'קארין A' (ר' דבריו של הרמטכ"ל לשעבר שאול מופז בכנס המכללות: **20 שנה למבצע חומת מגן**, (בסיס המכללות גלילות, 28/3/2022); מופז שאול, **המסע הישראלי שלי**, (ידיעות ספרים, מרץ 2022); לסלי אוהד, **מבצע חומת מגן**, (משרד הביטחון, 2022), עמ' 194–49).

¹⁰² כספית בן ושומרון גד, "המשימה מספר אחת של המוסד: שרון הורה להקדיש את מרב המאמצים המודיעיניים

לתוכנית הגרעין האיראנית", **מעריב**, 12/10/2003; לנדאו אמילי, "תגובה לפיתוחי הגרעין האיראנים" **דפי תל אביב**, 26/8/2003, 85; מלמן יוסי, "קצינים באיראן – אם נותקו-ננחית על ישראל מהלומות כואבות בכל מקום בישראל", **הארץ**, 24/12/2003; "ממשל בוש חושש: ישראל תתקוף את הכור האיראני", **הארץ**, 29/2/2004; יואב שטרן, "עלי שמחאני: אני מבטיח לכם כי רה"מ הישראלי במידה ויישאר בחיים יופיע בטלוויזיה ויכריז כי הוא מצטער על השטות", **הארץ**, 24/12/2003; פדהצור ראובן, "עוד איום צץ פתאום – מצרים", **הארץ**, 15/10/2003; גדעון אלון, "ראש אמ"ן: סעודיה פועלת להצטיידות בטיילים

ממשלת אולמרט שנבחרה בשנת 2006 נאלצה להתמודד עם מחיר ההכלה של המדיניות הישראלית בזירה הצפונית בשנים 2000-2006, שנבעה מההתמודדות המתמשכת בזירה הפלסטינית. בתקופה זו התעצם חזבאללה בלבנון, וחל כרסום בהרתעה הישראלית שסופו במלחמת לבנון השנייה.¹⁰³ על-פי עדותו של ראש הממשלה אולמרט, הנסיגה מעקרונות בסיסיים בתפיסת עולמו של ראש הממשלה שרון, נבעה בשל העובדה שהיה טרוד בעימות הפלסטיני ובמצב בריאותי רופף. בהמשך יישמה ממשלת אולמרט בפעם השנייה את 'דוקטרינת בגין' והשמידה את הכור הגרעיני שהתגלה בסוריה (2007).¹⁰⁴

חזרתו של **בנימין נתניהו** לשלטון בשנת 2009 לוותה בשיתוף פעולה הדוק עם שר הביטחון **אהוד ברק**. שני מנהיגים, שגדלו בסיירת מטכ"ל, "היחידה העסוקה ביותר בין המלחמות", וחסידי הפעולה החשאית, שמבוססת על מודיעין מדויק ובעלת אחוזי הצלחה גבוהים. השניים הפגינו שילוב בין תכנון-על למנהיגות זהירה, גם אם ברק ונתניהו החזיקו בדעות שונות ולעיתים מנוגדות בנושא הפלסטיני והאמריקני.¹⁰⁵ אפשר לשער כי המדיניות הייתה כפולה – מצד אחד להכין את היכולות הנדרשות לפעולה באיראן, ומצד שני להשפיע על ארה"ב לפעול בנושא. בסופה של השותפות, פעולה באיראן לא יצאה אל הפועל, בעיקר בשל הסכנה של הידרדרות למלחמה אזורית נוספת, שבה ארה"ב לא הייתה מעוניינת.¹⁰⁶

גרעיניים", **הארץ**, 22/10/2003; "הכחשה כי שר הביטחון דיבר על תקיפה ישראלית, **הארץ**, 24/12/2003; "איום מילולי מזיק", **הארץ**, 22/12/2003; אמיר אורן, "מופז החרף את הטון: אם נתקוף באיראן לא נפגע באזרחים", **הארץ**, 21/12/2003; פדהצור ראובן, "נקודת האל חזור – ישראל לא תוכל בשום מקרה להשלים עם הימצאות של נשק גרעיני באיראן –

קבע שר הביטחון מופז בסוף השבוע שעבר ביקור בווינגטון", **הארץ**, 18/11/2003.

¹⁰³ אולמרט אהוד, **בגון ראשון**, (ידיעות, 2018), עמ' 704-705.

¹⁰⁴ עופר שלח מארח את אהוד אולמרט (פודקאסט), "ואלה תולדות הפארסה והטרגדיה", **האמת היא**, 12/11/2021, Ynet.

¹⁰⁵ כפיר אילן, **ברק מלחמות חייו**, (שם), עמ' 310-311; כספית בן, **נתניהו ביוגרפיה**, (שם), ע' 43, 75, 229, 231, 234. אודות תפיסת עולמו של נתניהו.

¹⁰⁶ כפיר אילן, **שם**, ע' 260, 273, 276. בפורום השביעית תמך ליברמן בברק ובנתניהו, מרדור ובגין התנגדו, בטענה למגבלת הכוח הצבאי בצירוף עם ההתנגדות האמריקנית. ואפילו בני בגין התנגד לדוקטרינת אביו. מרדור טען כי מצבה של ארה"ב במזרח התיכון לא מאפשר

תפיסתו של נתניהו כונתה **הרתעה ובלימה**, כפי שביטא אותה הוא עצמו בכנס הרצליה בשנת 2000: "בדיקטטורות אין מי שימנע אותן ללכת למלחמה, הבלם היחידי הוא כוח הרתעה וכוח הבלימה ששומר על יציבות בין רודנויות. סוג השלום במזרח התיכון הוא כזה שיושבת על הרתעה וכוח בלימה".¹⁰⁷

ב. **פערים בין מדיניות חוץ וביטחון מוצהרת לבין הדרכים להגשמתה** ככלל, הצורך להבטיח את קיומה של מדינת ישראל, לנוכח היותה רצועה יהודית קטנה, במרחב ערבי עצום ועוין, חייבו שורה של אילוצים ושל פשרות, שהובילו למדיניות הגנתית של **שימור הסטטוס קוו**. ואולם הדרך לשמר את הסטטוס קוו הייתה בעזרת **הפעלת כוח ויוזמות צבאיות בשגרה ובחירום**.¹⁰⁸

אצל **דוד בן-גוריון** התגלה פער זה, למשל, בנאום הניצחון לאחר מבצע סיני, שלאחריו נאלץ לסגת הן מסיני, הן מהרעיון שישראל תוכל לצאת למלחמת מנע כזו שוב. **יגאל אלון** ביטא בצורה חריפה את הפער בעודו מתחרט על העדר מכה מקדימה בפתיחתה של מלחמת יום הכיפורים. ואולם אלון הבין את מגבלות גישת המניעה, במיוחד אל מול מרכיבי הדיפלומטיה וההסדרה. קרי, מצד אחד רצון לשמור על הסטטוס קוו, שמחייב בעת הצורך יוזמה ומניעה, ומצד שני לחתור להכרה בסטטוס קוו בכלים מדיניים ובהסכמים. **יצחק רבין**, בממשלתו השנייה, הבין את מגבלות המניעה הישראלית, לנוכח איום הטילים

עוד פעולה ישראלית או אמריקנית, בניגוד לעמדת הנשיא ולדעת הקהל האמריקני. במערכת הביטחון חששו מטרמינולוגית ההפחדות של נתניהו, ושאל חורב, יו"ר הוועדה לאנרגיה אטומית, הפציר בנתניהו להפסיק להשוות את האיום האיראני לשואה. ראיון עם זהר פלטי, ראש האגף המדיני ביטחוני לשעבר במשרד הביטחון, הראל עמוס, "איש הצללים מהמוסד מספר על הרגע הדרמטי שבו ישראל כמעט תקפה באיראן", **הארץ**, 25/3/2022; כספית, **שם**, ע' 75, 237, 251, 253.

¹⁰⁷ נתניהו בנימין, "חוסן עוצמה ומדיניות", (**מאזן החוסן והביטחון הלאומי**, הרצליה: המרכז הבינתחומי, ביה"ס לאורד לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, דצמבר 2000).

¹⁰⁸ הנקין יגיל, "מחיר גבוה לדמנו", (**שם**), ע' 27; בר סימן טוב יעקב, "אפקטיביות הפעלת חיל האוויר במלחמת ההתשה יולי – דצמבר 1969", (**מערכות**, 283, יולי 1982), עמ' 40-45.

והנשק הלא-קונבנציונלי, ופנה לתהליך מדיני ולהסכמי שלום (תהליך אוסלו), לחיזוק התמיכה האמריקנית, בניסיון לגשר על הפער.¹⁰⁹

ראש הממשלה אהוד אולמרט העיד כי מנהיג ישראלי שמגיע לכס ראש הממשלה, בין אם הגיע מתוך הקהילה האסטרטגית-ביטחונית ובין אם לאו, מגיע עם תודעה כה חזקה, שלעיתים התודעה גוברת על הידיעה. לטענת אולמרט, התודעה עלולה למנוע עשייה של מהלכים לוגיים מתבקשים, כמו ב-1973, אז שימור הסטטוס קוו הועדף על פני הצורך במכה מקדימה. אולמרט טוען כי שיקולי **יוקרה ומורשת**, משפיעים על קבלת החלטות של ראש ממשלה, כך למשל, העיסוק בנושא הגרעיני כולל יוקרה ומעמד, של מי שעשו זאת בעבר, זמן איכות עם הממשל האמריקני ועם מנהיגי העולם, ועלול לגבור על הנתונים במציאות.¹¹⁰

דעת הקהל הישראלית היא שיקול מרכזי נוסף בקבלת ההחלטות של ראש ממשלה וכיוצא בזה במדיניות החוץ והביטחון שלו. ההיסטוריה מוכיחה כי ראשי ממשלה גם ביצעו תפניות חדות במדיניותם, למרות שנבחרו על סמך מצע שונה. בגין בקמפ דייוויד (הסכם שלום ונסיגה מסיני); רבין מול הפלסטינים (הסכם שלום ונסיגות); ושרון בזירה הצפונית (הכלה) ובסוגיית ההתנתקות (נסיגה חד-צדדית). מנהיגים אלה ביצעו תפניות במדיניותם המוצהרת, שינו דימוי עבר, התמודדו עם לחץ ציבורי, וגם עם חולשות אישיות.¹¹¹

¹⁰⁹ רבין יצחק, "מדיניות הביטחון של ישראל לאחר מלחמת המפרץ", (בתוך: **עיונים בתפיסת הביטחון של ישראל**, מרכז בס"א, אוגוסט 1991), עמ' 35-41; אלון יגאל, **בתחבולות מלחמה**, (שם), עמ' 306-308; אבינרי שלמה, **הרעיון הציני לגווניו**, (ת"א: עם עובד, 1980) עמ' 227-246.

¹¹⁰ כספית בן, תנחיהו ביוגרפיה, (שם), עמ' 279, 316; עופר שלח מארח את אהוד אולמרט (פודקאסט), "ואלה תולדות הפארסה והטרגדיה", **האמת היא**, Ynet, 12/11/2021, דקה 10:57, 11:47, 21:17, 22:15, 23:23, 38:48, 41:21-45:42; גולן שמעון, "הדילמות האסטרטגיות והתפעוליות של ישראל במלחמת המפרץ הראשונה והפתרונות לה", **(המחלקה להיסטוריה, צה"ל)**, 15/11/2021.

¹¹¹ עופר שלח, **שם**, דקה 57:47, 01:01:00-01:04:40, 01:06:01. על-פי אולמרט, רה"מ בגין נכנע ללחצים בקמפ דייוויד למרות שהוא זה שקיבל את ההחלטות באשר לנסיגה מסיני. שרון רצה ללכת רחוק בקביעת הגבולות גם באי"ש אבל היה כבר חולה וחלש ונתן בלחצים פנימיים ואמריקניים כבדים.

נוסף על כך, הצורך להתחשב ב**שיקול המעצמתי ובעיקר בבת הברית האסטרטגית - ארה"ב**, הוא סיבה מרכזית לפער בין המוצהר לנעשה במדיניות הישראלית. השיקול המעצמתי היה ונותר מגבלה עיקרית על גישת המניעה הישראלית, כך היה במבצע סיני, במלחמת יום הכיפורים, במלחמת המפרץ, ועד לעצירת מבצע 'חומת מגן', שהסתיים באולטימטום מצד גדול ידידיה של ישראל, הנשיא בוש הבן. אבל גם בשגרה, כמו במקרה האיראני, למשל, ההתנגדות האמריקנית לפעולה, הייתה שיקול משמעותי בקרב מקבלי ההחלטות בישראל. עמדתה של ארה"ב והיחסים המיוחדים בינה לבין ישראל, סיפקו גב איתן ובסיס רחב להרתעה, אבל גם הגבילו את חופש הפעולה הישראלי.¹¹²

מאז הקמתה של מדינת ישראל התמודדו מנהיגיה עם הצורך להתפשר בין הצרכים הביטחוניים שלראייתם חייבו מענה התקפי מניעת, לבין האלטרנטיבות שעמדו לרשותם, כמו גם המחירים והיכולות שהיו נדרשים להם. לעיתים הפער בין המדיניות הגלויה לגישות השונות, התגלם בקרב אותם אנשים, שלאורך זמן התמודדו עם הדילמות הביטחוניות הקשות שהציבה להם המציאות הישראלית.

ג. חזון ומאווים משותפים

לסיום, תרבות אסטרטגית ישראלית מבוססת גם על חזון ועל מאווים משותפים. אלה באו לידי ביטוי ברעיון 'קיר הברזל' של ז'בוטינסקי ובתפיסת הביטחון כפי שניסח אותה בן-גוריון, שבמרכזו, השאיפה ל"קבלתנו במרחב" על בסיס הרתעה צבאית חזקה.

בעוד 'קיר הברזל' היה אמור לייאש את הערבים משאיפתם להשמדת מדינת ישראל ולקבל אותה במרחב, כבר לאחר מלחמת העצמאות

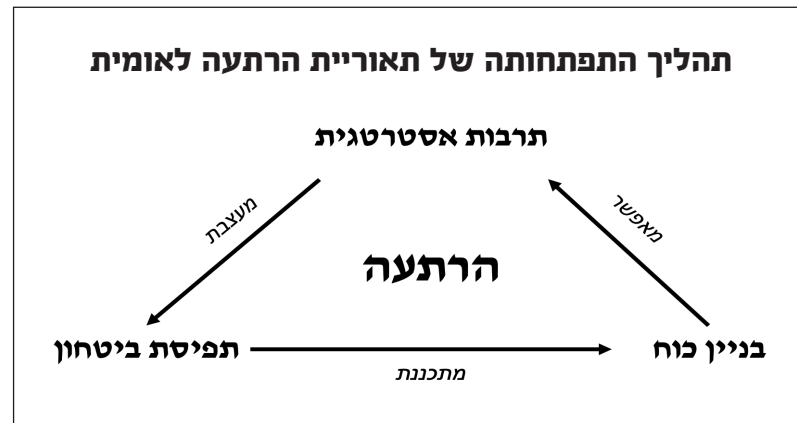
¹¹² לויטה אריאל, **הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1988); יניב אבנר, "הרתעה והגנה באסטרטגיה הישראלית", **(מדינה ממשל ויחסים בינ"ל)**, 24, ירושלים, קיץ 1985; הורוביץ דן, "הקבוע והמשתנה בתפיסת הביטחון הישראלית", (בתוך: **מלחמת ברירה**, עורך: אהרון יריב, ת"א: מרכז יפה, 1985), ע' 66; מנדלזון ברק, **ההרתעה הישראלית במלחמת המפרץ**, (עבודת מוסמך, אוניברסיטת ת"א, החוג למדע המדינה, בהדרכת פרופ' אברהם בן צבי ודר' גיל מרום, 1999); בנוימן עוזי, "תעלומת האור הירוק" **הארץ**, 12/4/2002; Ben-Zvi Abraham, *The US and Israel – The Limits of The Special Relationship*, (Tel Aviv JCSS, 1993), pp. 16-21.

התגלה **הכשל הבסיסי שטמון בו**. למרות ניצחונותיה הצבאיים, במלחמת העצמאות, במבצע סיני, במלחמת ששת הימים, ובמלחמת יום הכיפורים, **ישראל לא התקבלה במרחב**. גם העיסוק המתמיד בחיזוק ההרתעה הישראלית בימי שגרה לא שינה מציאות זו. שלמה אבינרי תיאר בכנס בשנת 2006 את הכשל הבסיסי ב'קיר הברזל', ולמעשה בהרתעה הישראלית: "אחד הדברים שאפיין את ישראל בשנות ה-50 וממשיך לאפיין אותה גם היום שההתנגדות הערבית לקיומה אינה רציונלית, לא הייתה כך ב-1948. אמונה זו נובעת מהליברליזם וההומניזם הציוני אבל טעות ביסודה... אם הערבים ילמדו את הלקחים הרציונליים של מפתם ב-1948 אז יהיה שלום. אבל זו הייתה אי הבנה שלנו את עומק ואוטנטיות ההתנגדות הערבית להקמת מדינת ישראל... הבעיה אינה של גבולות, אלא של אמונה עמוקה שמאפיינת את הלאומיות הערבית שהמרחב הזה הוא ערבי ושייך רק לאומה הערבית. לכל לאום אחר, כורדי, יהודי, פרסי, מרוני, או קופטי אין לגיטימיות במרחב. זה הבסיס לקריסת הסכמי הנשק ב-1949 וזה לא עבד אחרת אחרי 1956, 1967 ולמעשה עד היום. זה הכשל הבסיסי של התנועה הציונית שלא הבינה את עומק ההתנגדות הערבית כשאנחנו כל הזמן מחכים לשלום."¹¹³

התגובה של הצד הישראלי הייתה להציג חזון מתמשך של 'קיר ברזל': "נמשיך להכות בהם עד שישתנו". כך יצא שהכשל הבסיסי של 'קיר הברזל', הוביל לעיצוב הרתעה ישראלית משולבת הפעלת כוח מניעתית התקפית. מדיניות הרתעתית שלא כוללת שימוש שוטף בכוח, נתפסה כלא אפשרית במסגרת הסכסוך הישראלי-ערבי, וכזו שתוביל למפלתנו. זאת ועוד, ישראל לא יכלה להסתפק בהפעלת כוח במלחמות בלבד, והייתה חייבת להפעיל כוח גם בשגרה. שהם רוב הימים בשנה. ככל שהיכולות אפשרו זאת וההזדמנויות נקרו, הפך השימוש בכוח בשגרה לחלק מרכזי בהרתעה הישראלית. **הסכמי השלום** עם מצרים וירדן היו סממנים כי זו הדרך הנכונה, ו'הסכמי אברהם' היו בין היתר

¹¹³ אבינרי שלמה בכנס בינואר 2006, אודות הכשל הבסיסי בקיר הברזל ואשליית השלום של הציונות. (ר' **לנוכח גבולות עוינים - צבא וביטחון בעשור הראשון למדינת ישראל**, (עורך: מרדכי בר-און, אפי מלצר בע"מ, 2017), עמ' 22-24.

תוצר של הפעלת כוח מתמשכת במב"ם בעשור האחרון, ששירתה גם מדינות ערביות סוניות במרחב והוכיחה את הנכסיות הישראלית, ככזו שמבוססת על יכולות צבאיות ועל נחישות להפעילן.¹¹⁴ להרתעה מסוג זה יש גם מחיר. היא דורשת אקטיביות, מושחזות ומוכנות שוטפת. היא גם מגלמת את המושג "הלנצח תאכל חרב?", ומחייבת ניהול סיכונים מורכב, ואף דוחה ויתורים מדיניים וצעדים בוני אמון לביטחון ושלוש, לטובת הפעלת כוח שבונה נכסיות כבסיס לשלום.

המשכיות, חדשנות וגמישות תפיסתית

התרשים מתאר את ההרתעה הישראלית שנוצרה בתוך שבין **תרבות אסטרטגית**, שעיצבה **תפיסת ביטחון**, שתכננה **בניין כוח**, שאפשר המשכיות בתרבות האסטרטגית וחוזר חלילה.¹¹⁵ בישראל התפתחה הרתעה ייחודית במשולש שבין תרבות אסטרטגית, תפיסת ביטחון ובניין כוח מאפשר. במאמרו של דן הורוביץ, בשם "הקבוע והמשתנה בתפיסת הביטחון הישראלית", שנכתב ב-1982, מתוארת ההמשכיות הרבה בתפיסת הביטחון הישראלית¹¹⁶ ונראה

¹¹⁴ בן ישראל יצחק, **תפיסת הביטחון של ישראל**, האוניברסיטה המשודרת, 2013.

¹¹⁵ אדמסקי דימה, **תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית**, (משרד הביטחון, 2011), ע' 174.

¹¹⁶ שיחה שערכה המחברת עם השר לשעבר דן מרידור, תל אביב, 30/5/2004.

כי בישראל עקרונות של הרתעה ושל מניעה אומצו הן במלחמה, הן בשגרה, הן ברמה הקונבנציונלית, הן ברמה הגרעינית.

תפיסות של הרתעה ושל מניעה שלטו בחשיבה הקונבנציונלית ואף הותאמו לתחום המניעה הגרעינית ב־1981 ופעם נוספת ב־2007. ישראל נקטה מדיניות ייחודית וביצעה פעולות, שלא נעשו במקומות אחרים בעולם במצבים דומים. גלישה של רעיונות **מהרמה הקונבנציונלית לרמה הגרעינית** לא הייתה מקובלת בעולם, ומדינות במצבים דומים בחרו במדיניות של הרתעה גרעינית ולא במדיניות של מניעה צבאית התקפית. כך נהגו ארה"ב ורוסיה, סין, בריטניה וצרפת, וגם הודו ופקיסטן. מדינת ישראל לא רצתה להישען על הרתעה גרעינית, ולכן היה עליה לעשות כל שביכולתה כדי למנוע את התגרענות האזור. ואולם, היא גם לא הייתה מעוניינת לצאת למלחמות, גם לא מול איום גרעיני עתידי. ובכך הצלחתה של 'דוקטרינת בגין', בעצירת פיתוח יכולות גרעיניות של האויב, הן ב־1981, הן ב־2007, **מתחת לסף המלחמה**, במסגרת השגרה. כאשר בשני המקרים נלקח בחשבון כי הפעולות עלולות להוביל למלחמה ונעשו ההכנות לכך, אך במקביל נעשה גם חישוב סיכונים, תכנון אופרטיבי והעברת מסרים, על מנת שלא להסלים לכדי מלחמה.

במשך שנים נתפסה 'דוקטרינת בגין' כשולית יחסית בתפיסת הביטחון הישראלית, אולי בשל העובדה שזוהתה עם מעצביה, מנחם בגין ואריאל שרון, שבתקופתם נעשו חריגות ממדיניות הביטחון הישראלית המסורתית. ואולם, חשוב לזכור כי מדיניות המניעה הגרעינית, החלה בממשלת רבין שקדמה לה, והושפעה מרעיונות שהיו מקובלים בהנהגה הישראלית עוד קודם. הרצון הישראלי לדחות נשק גרעיני מידי האויב עד כמה שניתן, חבר לניסיון הישראלי במניעה צבאית ותחזוק מתמשך של ההרתעה. באופן מפתיע, מדיניות המניעה הגרעינית של ישראל, גם הייתה מוצלחת (לפחות עד היום).¹¹⁷

הורוביץ דן, "הקבוע והמשתנה בתפיסת הביטחון של ישראל, (שם); אהרונסון שלמה, **נשק גרעיני במזרח התיכון - כך ב'**, (ירושלים: אקדמון, 1995); Evron Yair, *Israel's Nuclear Dilemma*, (NY: Cornell University Press, 1994).

¹¹⁷ אלון יגאל, **כלים שלובים**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1980), ע' 144; אלון יגאל, אלון, יגאל, **מסך של חול**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1968), עמ' 401-402; בר מיכה, **קווים אדומים**,

ב'דוקטרינת בגין' באה לידי ביטוי הגישה הישראלית - שימוש **בכוח האווירי בשגרה**. בעבר נחשב שימוש בכוח אווירי לפעולה התקפית, להפרת ריבונות עם משמעויות מדיניות, לעומת שימוש נפוץ יחסית בכוחות קרקעיים למבצעי פשיטה בשגרה, כמו למשל פעולות התגמול. ככל שהתרבו ההישגים האוויריים במלחמות ובין המלחמות, הכוח האווירי הלך והשתכלל, ואף התאפשר להפעילו בצורה חסויה, הושקעו בו גם יותר משאבים. שימוש מושכל בכוח האווירי סיפק לדרג המדיני דרך יעילה להתמודד עם הבעיות האסטרטגיות המורכבות, ועדיין לשמור על מסגרת השגרה.¹¹⁸ השימוש בכוח אווירי בשגרה אפשר ליצור אפקט הרתעתי, שהשפיע על שחקנים ועל מגמות באזור. התכלית לא הייתה רק להעניש או לאכוף, אלא בעיקר למנוע מהצד השני להסלים את תוכניותיו העתידיות, ובדרך זו גם לתחזק את ההרתעה הישראלית.¹¹⁹

(שם), ע' 39; מנור אודי, "שיקול דעת אינפנטילי - דיין, אלון, העמימות הגרעינית והוויכוח על מקומה של ישראל במרחב", **(פוליטיקה)**, 27, 2018, (עמ' 103-76), ע' 7; רבין יצחק, **פנקס שירות**, (ת"א: מעריב, 1979), ע' 429; Inbar Efraim, "Israel and Nuclear Weapons Since October 1973", pp. 60-78 (in: Louis Rene Beres, *Security or Armageddon*, Toronto: Lexington Books, 1986), pp. 67-69; אייזנשטאדט מיכאל, כהן אליוט, בסביץ' אנדרו, **"סכנים, טנקים וטילים" - המהפכה הביטחונית הישראלית**, (אוניברסיטת בר אילן, רמת גן: עיונים בביטחון המזרח התיכון מספר 41, מרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים עם מכון וושינגטון למדיניות המזרח הקרוב, 1999), ע' 18; פרופ' יאיר עברון, בתוך: "הצלחתה המסחררת של מדיניות הגרעין הישראלית", (סמינר מחלקת, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת ת"א, 14/4/2004).

¹¹⁸ ברון איתי, **מעליונות אווירית למהלומה רב ממדית**, (מזכר INSS, 18, 219, בינואר 2022), עמ' 8, 176-178; ושיחה שערכה המחברת עם רח"ט מחקר לשעבר תא"ל איתי ברון, תל אביב, 28/11/2021.

¹¹⁹ בפאנל בנושא נשק בלתי קונבנציונלי - מבט עכשווי, אמר ראש אמ"ן לשעבר, האלוף במיל. תמיר היימן, כי ישראל תרמה לגילוי ההוכחות על מאגר הנשק הכימי הענק בסוריה, שפורק תחת איום הקואליציה, לאחר שהופעל במלחמת האזרחים. מאידך ישראל לא פעלה בעצמה להשמדתו (דבר שהיה בלתי אפשרי). מול הגרעין בסוריה, פעלה ישראל טרם מומש (בתוך: **כנס: מחוץ לקופסא - 15 שנים להפצצת הכור הגרעיני בסוריה**, INSS, 6/9/2022); פרייליך צ'ק, ואולי דרושה רק תקיפה מוגבלת כדי להרוויח זמן, *Ynet*, 19/4/2023; לויטה אריאל ולנדאו אמילי, **בעיני הערבים - דימויה הגרעיני של ישראל**, (ת"א: פפירוס, 1994); נקדימון, **תמוז בלהבות**, (שם), ע' 136; לוב, מצרים, סוריה, אלג'יר וסעודיה החלו תהליכי פיתוח גרעיניים. הפרויקט הלווי פורק ב-2003, ואת הכור הגרעיני בסוריה השמידה ישראל ב-2007. ר' "סוריה מנסה לפתח נשק גרעיני", **רויטרס**, 5/5/2004; יערי אהוד, "סוריה מנסה להשיג נשק גרעיני", **חדשות 2 - ערוץ 2**, 6/1/2004; קדאפי: אל תאלצו אותנו לחזור אל האטום", **הארץ**, 28/4/2004; שאול שי, **"המניעה**

(Denial) לא מקיפים מספיק כדי לתאר את הגישות הנוכחיות בעולם ההרתעה, ואת הצורך למענים לאתגרי ההווה. מכאן שאת השינויים בהרתעה הישראלית בעשור האחרון יש לראות גם כחלק מהתגבשות הגל החמישי בלימודי ההרתעה, כאשר כפי שהיא נתרמת ממנו, היא גם תורמת לו.

מכאן עולה השאלה האם אכן השתנתה ההרתעה הישראלית בשנים האחרונות, עד כדי יצירת מודל חדש של 'הרתעה מניעתית ישראלית' (Deterrence by Prevention)? האם הרתעה כזו אפשרית בכלל ואינה כרוכה בסתירה עצמית? כאשר הדיון בהרתעה הישראלית, הקונבנציונלית בעיקרה, מבהיר עד כמה זו שברירית, והאם בכלל אפשרי להתמודד מתחת לסף המלחמה ולהרתיע את האויב מלפתוח בה? שאלות אלה הופכות רלוונטיות במיוחד לנוכח המלחמה הנוכחית, מלחמת 'חרבות ברזל'.

השלב הנוכחי בהתפתחות ההרתעה הישראלית

לאחר מלחמת לבנון השנייה (2006) החלה תקופה במזרח התיכון שבה רוב השחקנים הדומיננטיים בסכסוך שהפך בעיקרו לסכסוך ישראלי-איראני צירי לא רצו במלחמה נוספת. על מנת לבצר את ביטחונה נקטה מדינת ישראל בשילוב בין יכולות מניעה מתקדמות ובין הפעלת כוח מחושבת ומוגבלת, במטרה לחזק את הרתעתה ולדחות איומים מתהווים בשגרה, ושלא במסגרת המלחמה.¹²⁰

¹²⁰ ר' למשל את דבריו של אהוד ברק: "ישראל משגשגת ופורחת דרך הרווחים בין המלחמות, שבהן היא מכה כמו שצריך בצד השני" (מלחמה שלום ובחירות: ראיון עם אהוד ברק, **חדשות 13**, 21/1/2009); שיפטן דן, "הגינה האסטרטגית של המערכה שבין המלחמות", (בין הקטבים, 15, ביטחון שוטף - חלק א', מרץ 2018), עמ' 99-122; בר יוסף אורי, "50 שנות הרתעה ישראלית - לקחי העבר ומסקנות לעתיד", (מערכות, 366-367, 21/10/1999), עמ' 12-29; Adamsky Dima, "Deterrence by Denial in Israeli Strategic Thinking", pp. 163-190, in: Alex Wilner and Andreas Wenger (Ed), Deterrence by Denial - Theory and Practice, (New York, Cambria Press, 2021), pp. 168-169; Bar Joseph Uri, "Towards a Paradigm Shift in Israel's National Security Conception", pp. 99-114, (in: Israel: The First Hundred Years: From War to Peace? Volume II, Ed: Efraim Karsh, London Frank Cass, 2000), p. 99.; Vardi Gil-li, "Pounding Their Feet": Israeli Military Culture as Reflected in Early IDF Combat History", (Journal of Strategic

4

תאוריה עדכנית להרתעה הישראלית של ימינו

החלק האחרון במחקר זה בא לנסות ולנסח את התאוריה העדכנית של ההרתעה הישראלית. שהיא כאמור אסטרטגיה משתנה שמתעדכנת בהתאם לצרכים במציאות. זו הרתעה שעברה משבר גדול ומתמשך משנות ה-80, שמצאה פתרונות שונים להתמודדות בעימות אסמיתרי, שפיתחה יכולות ותפיסות להתמודד עם צבאות הטרור מחד גיסא, ועם מעצמה איראנית שהובילה את הציר מאידך גיסא. ואולם, ב-7 באוקטובר פרצה מלחמה שהעידה על הכשלים החמורים שהתפתחו בהרתעה זו, שהובילו בסופו של דבר לקריסתה.

ההרתעה הישראלית התקיימה גם בזיקה הדוקה לשינויים באסטרטגיות הגלובליות, הן של המעצמות, הן של מדינות קטנות, דומות לישראל. המושגים הקיימים בתאוריה, הרתעה על ידי ענישה (Deterrence by Punishment) והרתעה על ידי שלילה (Deterrence by

והסיכול כמרכיב יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל", (כנס הרצליה, 20-22/6/2017); יצחק שמיר, דוד עברי, רפאל איתן, משה ניסים, בתוך: **הפצצת הכור הגרעיני בעיראק**, (ירושלים: מרכז מורשת מנחם בגין, 2003); בן מאיר יהודה, **קבלת החלטות בסוגיות בביטחון לאומי**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1987), עמ' 31, 138-143; בן פורת שייקה, **שיחות עם דן מרידור**, (ת"א: ספרית הפועלים, 1997), עמ' 68-74; גור מרדכי, "מאפיינים בקבלת החלטות בביטחון הלאומי בישראל", (בתוך: **קבלת החלטות בביטחון לאומי בישראל**, מרכז בר אילן למחקרים אסטרטגיים והמכללה הבין זרועית לפיקוד ומטה, מספר 2, מאי 1992); רבין יצחק, "הרהורים על הניסיון הישראלי", (בתוך: **דפי אלעזר 1, בנושא יחסי הגומלין בין הדרג המדיני לדרג הצבאי**, אוניברסיטת ת"א, 3-2/5/1978); לויטה אריאל, **הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה**, (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1988), ע' 15.

נשק הטילים שהיה נפוץ בידי מדינות וארגונים כאחד, אפשר לעקוף את כוח ההכרעה של צה"ל ולפגוע ישירות בעורף. בצה"ל חיפשו אחר "תחליפי הכרעה", ויצאו למבצעים שמטרתם הייתה תחזוק ההרתעה. מבצעים אלה החלו כבר בלבנון בשנות ה-90, 'דין וחשבון' ו'ענבי זעם', במטרה לפגוע בארגון חיזבאללה, ואולם ההיגיון ממבצע למבצע התברר כחזוק ההרתעה, כתוצר מצטבר של חיכוכים במבצעים קטנים. מבצע 'חומת מגן' (2002) היה יוצא דופן, והוביל להכרעת הרשות הפלסטינית ולכיבוש יהודה ושומרון מחדש (2003-2005). ואולם, בשנים אלה כשישראל הרגישה כרסום בהרתעתה, היא יזמה מבצע, שיאפשר לה לחזק את ההרתעה מחדש. מבצעים אלה נעשו תכופים גם ברצועת עזה (2008-2014), אך הובילו בסופו של דבר לתחושת חמיצות, מאחר ולא הביאו לניצחון ברור, הישגיהם נשחקו במהרה, והם גבו מחיר גבוה מבחינת אבדות, גיוס מילואים ושימוש במלאים.¹²¹

יכולות ההגנה מטילים שפותחו בצה"ל, החומות והגדרות שנבנו לאורך הגבולות, ומדיניות הסיכול המתקדמת נגד הטרור שפותחה באינתיפאדה ה-2 הוכיחו כי ישראל עברה להישען על **הרתעה על ידי שליילה** (Deterrence by Denial). הרעיון כלל הגנה חזקה שיכולה למנוע את הגעתם של האיומים לסף ביתם של האזרחים, בין אם על ידי עצירת הטיל באוויר, המחבל בגדר או המפגע בשער הקניון.

ואולם, אליה וקוץ בה, שיקולי לגיטימציה בין-לאומית ופנימית, ויכולות ההתגוננות (בעיקר ההגנה מטילים) יצרו מצב מורכב. ישראל לא יכלה עוד לעמוד באיומיה להשמיד את ערי הבירה של האויב, על כל טיל שנורה לעבר העורף הישראלי. מנגד, ישראל מעולם לא שקלה להישען על הגנה בלבד, זו נתפסה בערבון מוגבל, במיוחד מאז מלחמת יום הכיפורים. רגל ההתגוננות סיפקה גם הגנה, אבל גם **מרחבי פעולה חדשים להרתעה ולמניעה**.

משמעותה של רגל ההתגוננות להרתעה הישראלית הייתה, כי

(Studies 31 (2), 3/2008, pp. 295-324).

Adamsky Dima, "Deterrence by Denial in Israeli Strategic Thinking", pp. 121 163-190, in: Alex Wilner and Andreas Wenger (Ed), *Deterrence by Denial - Theory and Practice*, (Ibid), p. 172.

זו לא מבוססת רק על הכרעות במלחמות או על הצלחות בביטחון השוטף, אלא **שאמצעי הגנה מוסיפים רובד נוסף להרתעה**. קרי, גם אם ימשיך האויב לירות על העורף הישראלי, סיכויי ההצלחה שלו והרווח הצפוי לו יצטמצמו. המעבר ממלחמות גדולות למבצעי הרתעה מוגבלים, בשילוב עם יכולות הגנה אקטיבית ופאסיבית, **שינו את מוקד ההרתעה הישראלית**.¹²²

ואולם לא היה די בכך. ישראל לא יכלה לשבת בשקט לנוכח התפתחותם של איומים בעומק, שהציבו איום משמעותי על עורפה. **ישראל לא יכלה להישען על הגנה והרתעה על ידי שליילה בלבד**, שמייתרת רק חלקית את התקפת האויב, אבל לא משפיעה על יוזמותיו בעומק. זאת ועוד, ההגנה אפשרה לצה"ל ולמקבלי ההחלטות לשוב לאתוס היוזמה והתעוזה, במיוחד בעת שהיו בידיהם יכולות מתקדמות ומאפשרות.

במציאות שבה מנהיגי ישראל לא רצו במלחמות גדולות, חיפשו מענה לאיומים המתהווים בעומק, והשקיעו תקציבי עתק בביסוס רגל ההתגוננות. היכולת להפעיל כוח מתקדם, מדויק, בעומק שטח האויב הייתה צו השעה. ההגנה סיפקה חופש פעולה יחסי, ואף יכולת הבלגה מסוימת, במקרה של הסלמה לא רצויה.

זאת ועוד, חשוב לזכור כי **משבר ההרתעה הישראלית** הופיע לצד **כישלון תהליך השלום בשנות ה-90**, אלה יחדיו הובילו את המדיניות הישראלית **להתכנסות ולהתנתקות חד-צדדית מהסביבה האזורית**.

¹²² Adamsky Dima, "Deterrence by Denial in Israeli Strategic Thinking", *ibid*, pp. 163-190. פינקל מאיר, פרידמן יניב, דנה פרייזלר, "הגנה פעילה כרגל הרביעית בתפיסת הביטחון - מה ניתן ללמוד ממבצע צוק איתן", (בין הקטבים, 4, הגנה ועורף, יולי 2015, עמ' 122-136). באופן מסורתי בישראל הייתה סלידה מהישענות על אסטרטגיה הגנתית, שהחריפה אחרי מלחמת יום כיפור. ואולם התפתחויות טכנולוגיות בתחום ההגנה: מערכות שליטה ובקרה, סנסורים, ואמצעי איסוף, הפכו את רגל ההתגוננות למשמעותית יותר ובמיוחד במסגרת הגנת הגבולות. מהפכת האש מנגד והדיוק, לצד מיוגן הכוחות הלוחמים, והפיכתו של צה"ל משנות ה-90 ל"צבא קטן וחכם", תרמו אף הם לעליית רגל ההתגוננות. אדמסקי טוען כי בשל כך, הרתעה על ידי שליילה היא הגורם המרכזי ביותר בהרתעה הישראלית כיום. עלייתה של רגל ההתגוננות בתפיסה הישראלית לצד בניין כוח שהבשיל, ומערכות ההגנה מטילים, הקמת פיקוד העורף וחזוק מרכיבים של חוסן לאומי הפכו את רגל ההתגוננות למשמעותית ועימה ההשפעה על ההרתעה הישראלית (by Denial). ואולם, ההגנה בישראל לא הייתה תנאי להתקפה או לשימור הישגי ההתקפה, אלא פתרון בפני עצמו.

תחילה בנסיגה מלבנון (2000) ובהמשך בהתנתקות מעזה (2005). **ישראל מצאה את עצמה ללא אסטרטגיה רלוונטית צבאית או מדינית.** ישראל הפכה למדינה מבוצרת, ממוגנת ומנותקת מסביבתה, שלא סומכת על יכולתה להכריע צבאית (בביטחון היסודי), ולא מעוניינת בהכרעות מדיניות (שחיקת נתיב הסכם הקבע מול הפלסטינים). **הגישה החד-צדדית** ששלטה בחשיבה הישראלית בתחילת שנות ה-2000, בנסיגה מלבנון, ההתנתקות ותוכנית ההתכנסות, ביטאה את הצורך לפרוץ תבניות תגובתיות, שנוצרו בשל הרסנים שכפו תהליך השלום והקהילה הבין-לאומית על הפעלת הכוח הצה"לית. **העדר ההכרעות צבאיות, מגבלות הגישה החד-צדדית והעדר אופק מדיני, היו שילוב קשה להתמודדות בעבור ההרתעה הישראלית – שהפכה לקפואה, ללא רלוונטיות, ובחיפוש אחר דרך חדשה.**¹²³

עלייתה של צורת לחימה חדשה בצה"ל – בין המלחמות

בתקופה שלאחר המשבר של מלחמת לבנון השנייה, החלו לחפש בצה"ל אחר רעיונות חדשים. מצד אחד משבר בצבא היבשה, באמונה ביכולת לנצח ולהכריע מלחמות, ומצד שני ניצנים של רעיונות חדשים, מבוססים על אש מדויקת, תיאום ושליטה ומודיעין מערכתי, שמעצב מערכות וממוקד מטרות. רעיונות אלה יכלו כעת לבוא לידי ביטוי גם בשגרה, מבלי להוביל את ישראל לעוד מלחמה לא רצויה. צורת לחימה והיגיון אופרטיבי חדש הופיע בצה"ל, תחת השם מב"ם – המערכות שבין המלחמות. שאלות פתוחות משנות ה-80 וה-90 שחיפשו אחר מענה, טכנולוגי או תפיסתי, מצאו את מקומן שלא במסגרת המלחמה, אבל עד כה גם לא נתפסו אפשריים במסגרת השגרה.

¹²³ עליית הגישה החד-צדדית החלה עוד בשנות ה-90 עם רעיונות של התנתקות והקמת גדרות. ואולם בשנת 2000 הוביל ראש הממשלה ברק את רעיון הנסיגה החד-צדדית מלבנון בהתאם לרעיון "קיר הלגיטימציה", קרי, כל עוד נעמוד בתנאים הבינ"ל נוכח בלגיטימציה הנחוצה, גם אם לא מקובלת על שכנינו. מאוחר יותר אומצה הגישה החד צדדית גם בתהליך ההתנתקות מעזה שהוביל רה"מ שרון (2005) ותוכניתו של אולמרט לבצע התכנסות משטחים באיו"ש, שלא יצאה אל הפועל בסופו של דבר. נאומי שרון בינתחומי. תכנית התכנסות של אולמרט (הנסיגה מלבנון 2000, ההתנתקות 2005 וגם תכנית ההתכנסות שלא יצאה אל הפועל

הפעולה להשמדת הכור בסוריה (2007), וגם האכזבה במערכת הביטחון מהעדר פעולה באיראן (2010-2012), השפיעו על הלמידה בצה"ל וסללו את הדרך להתמודדות חדשה-ישנה.¹²⁴ מקבלי ההחלטות זכו בחופש פעולה גדול יחסית בזכות אמצעי הגנה חדשים, יכולות התקפיות מדויקות, גלויות וחשאיות. החמיצות ממבצעים צבאיים גדולים ומהעלויות הכבדות שלהם, יצרה תמריץ לדרך החדשה שאימץ צה"ל, לפעול מתחת לסף המלחמה.¹²⁵

כך החל שלב נוסף בהרתעה הישראלית, מטרתו העיקרית הייתה לדחות את המלחמה הבאה על ידי מניעת איומים ודחיית הבשלתם. **המגרעה** במדיניות שכזו, שהיא מחד גיסא אקטיבית ויוזמת ומאידך גיסא טומנת בחובה הכלה אל מול איומים אחרים שעלולים להוביל להסלמה. הייתה זו תאוריה חדשה להרתעה הישראלית.

למעשה היה זה שינוי משמעותי במדיניות הדרג המדיני, שנמנע כמעט לחלוטין מלפעול בסוריה בעשור שקדם למלחמת האזרחים. בינואר 2013 התיר הדרג המדיני את הרסן והתיר להפעיל כוח אווירי בסוריה, לאור ההזדמנויות שנוצרו בשטח. הפעולות נועדו תחילה לשמור על חופש הפעולה של חיל האוויר בלבנון ובסוריה, והתפתחו במעלה הדרך למערכות שבין המלחמות. במטרה לדחות את המלחמה ולמנוע איומים, ובדרך זו גם לחזק את ההרתעה הישראלית.

המב"ם לא היו תחליף למלחמה או גילום חדש שלה. המב"ם התקיימו במרחב שבין השגרה למלחמה, מתוך הנחה כי צה"ל יכול לשלוט במציאות, ולהגדיר את המצבים שבהם הוא פועל (מצבי השח"ם – שגרה, חירום ומלחמה). מטרת המערכות הייתה לסכל איומים טרם

¹²⁴ פרדו תמיר, "לישראל אין גבול מדיני וגם הגבול המוסרי טושטש", *Ynet*, 9/6/2022.
¹²⁵ ברון איתי, **מעליונות אווירית למהלומה רב-ממדית**, (מזכר INSS, 18, 219, בינואר 2022), עמ' 8, 176-178; ושיחה שערכה המחברת עם רח"ט מחקר לשעבר תא"ל איתי ברון, תל אביב, 28/11/2021; בן ישראל, **שם**; אבינרי שלמה בכנס בינואר 2006, אודות הכשל הבסיסי בקיר הברזל ואשליית השלום של הציונות. (ר' **לנוכח גבולות עוינים – צבא וביטחון בעשור הראשון למדינת ישראל**, (שם), עמ' 22-24; גולן שמעון, "הדילמות האסטרטגיות והתפעוליות של ישראל במלחמת המפרץ הראשונה והפתרונות להן", **(המחלקה להיסטוריה, צה"ל, 15/11/2021)**; פינקל מאיר, פרידמן יניב, פרייזר דנה, "הגנה פעילה כרגל רביעית בתפיסת הביטחון", **(בין הקטבים, 4, הגנה ועורף, יולי 2015, עמ' 121-136)**.

יבשילו, ולהגיע למלחמה בתנאים טובים יותר. בכך הן גם היו אמורות להשפיע על שיקולי היריב, כיצד והאם להמשיך בנתיב שבחר. קרי, המלחמה או האיום במלחמה היו תמיד בקצה טווח הפעולה של המב"ם. אבל, **אין זה אומר שישראל צריכה לשבת ולחכות למלחמה**, לא כל שכן לקדם אותה, אלא **לפעול בשגרה** למניעת האיומים שמתפתחים נגדה.¹²⁶ האיום במלחמה היה חלק מהמב"ם, ומשמעו כי עדיף לצדדים להתעמת מתחת לסף המלחמה מאשר לחצות אותו. כל עוד שני הצדדים לא היו מעוניינים במלחמה, כל אחד משיקוליו, הבסיס ההרתעתי במב"ם היה יציב.

ואולם, המב"ם היו מוגבלות, הן התקיימו היכן שהתאפשר לפעול, וכוונן לנקודות התורפה של האויב ולא למרכזי הכובד שלו. הן לא נועדו להכריע את האויב, פגיעות שכאלה היו מובילות למלחמה ומסיימות אותן באֶבָחָה. המב"ם ניצלו יתרונות בזירות שבהן הייתה לישראל עליונות מודיעינית וחופש פעולה, וככאלה תאמו לאינטרסים של מקבלי ההחלטות ומפקדי צה"ל, שלא היו מעוניינים בהסלמות, ושאפו לשרת את איכות החיים ואת אורח החיים הישראלי.¹²⁷

כך התעצבה ההרתעה הישראלית בתקופה שבין המלחמות. אם ההישגים שסיפקו המלחמות בעבר נעלמו; ואם ישראל לא יכולה לשבת בחיבוק ידיים בין המלחמות – כי אין זה תואם את תפיסת הביטחון או את התרבות האסטרטגית שלה; ואם בניין הכוח וההגנה מאפשרים, גם שאינם מספקים לעולם את כלל צורכי הביטחון, אזי ניתן בתנאים מסוימים להכיל, ובתנאים אחרים ליזום כל עוד לא חוצים את סף המלחמה. קרי, ההרתעה נותרה יציבה.

בישראל מסתבר כי מרכיבי ההרתעה הקלאסיים לא סיפקו מענה

¹²⁶ על מקומן של המב"ם בתפיסת הביטחון של ישראל נר' אורטל ערן, "הזיבוב על גב הפיל – מקומה של המערכה שבין המלחמות בתפיסת הביטחון של ישראל", (עזבן אסטרטגי, 24 INSS, (2), אפריל 2021), ע' 230.

¹²⁷ יש מי שרואים במב"ם כמלחמה החדשה (ר' סימן טוב דודי, שטרנברג דודי, "המב"ם והשתנות דרך המלחמה של צה"ל", (בין הקטבים, 37, אפריל 2022)). הביקורת נגד המב"ם שאינן פועלות נגד אויבנו העיקריים, חיובאללה בלבנון וחמאס בעזה, באופן אירוני מייצגת נאמנה את מהותן של המב"ם, לפעול היכן שאפשר, היכן שיש לנו יתרונות (מודיעין, חופש פעולה וכו'), באופן עקיף וישיר, והיכן שהסיכוי לחציית סף המלחמה קטן.

לצורכי הביטחון: הרתעה על ידי שלילה, שעיקרה הגנה או הרתעה על ידי ענישה בדמות תגמול מאסיבי, שנס לחו. לכן, ישראל הייתה זקוקה **להרתעה מסוג אחר. ויצרה לעצמה כזו.** במיוחד לנוכח המשבר הקשה שבו הייתה שרויה מזה כ-30 שנה. תכליתה, מניעת איומים ושימור הסטטוס קוו בשגרה, מתחת לסף המלחמה, באמצעות הפעלת כוח מתמשכת ומעצבת.

בדרך זו נוצרה להרתעה הישראלית שכבה נוספת, שהיא גם חידוש תאורטי ואופרטיבי – **'הרתעה מניעתית' (Deterrence by Prevention)** – שהיא שילוב בין הרתעה על ידי שלילה קלאסית (Deterrence by Denial) לבין מניעה (Prevention). אסטרטגיה הרתעתית-מניעתית זו סיפקה גם חלופות למלחמה ולמבצעים גדולים ("תחליפי הכרעה"), אבל גם אפשרה להימנע ממדיניות הכלה והבלגה מסוכנת. בעזרת המב"ם חשבה ישראל כי בהתאם לניהול סיכונים קפדני, תוכל לקבוע את המועד ואת המקום שבהם תפעל וכיצד לשמר את היוזמה, ומקבלי ההחלטות יזכו בחופש פעולה ובלגיטימציה יחסית, פנימית וחיצונית. קרי, **תרומתן של המב"ם להרתעה הישראלית מבוססת על היכולת לשלב בין אמצעי הגנה ליכולות מניעה אקטיבית ואוכפת, ובנכונות להפעילן בשגרה. זה, בתקווה, יאפשר לדחות את המלחמה.**

ואולם, **שילוב זה גם היה מטעה ומסוכן.** סופה של ההגנה להיפרץ, וללא מוכנות נאותה למלחמה, תנאי היסוד למב"ם ייפרץ, והאסטרטגיה כולה תאבד. המב"ם היו גם אסטרטגיה מותאמת מול אויב ומרחב, **והיכן שלא התקיימו התפתחו מרחבי חסינות מסוכנים, שבהם ההרתעה והמניעה נשחקו. בעזה ובלבנון, הזירות המאיימות ביותר על ישראל, נמנעה ישראל מלפעול.**

חשוב לציין כי המב"ם החלו במטרה למנוע איומים מתהווים, בימי שגרה, עם תכלית מניעתית תחילה, שהפכה בהמשך גם לתכלית הרתעתית. בדרך זו הועברו מסרים בניסיון **להשפיע על המשך דרכו של היריב, ואף לייאש אותו מהנתיב שבחר.** הייתה זו אסטרטגיה לשגרה, במרחב שבין המלחמה לשלום. למב"ם היו גם מרכיבים של העברת מסרים, תקשורת ושיתופי פעולה עם שחקנים נוספים באזור.

צורת הפעלת כוח זו תרמה גם לבניית **נכסיות** ישראלית בעיני מדינות האזור והמעצמות, ולעיתים שירתה אינטרסים זרים, ותרמה אף לגיבוש 'הסכמי אברהם' (2020). ישראל הוכיחה כי היא יכולה ונחושה להפעיל כוח בשגרה, נגד אויבים משותפים, לה ולמדינות נוספות באזור, ובדרך זו לא רק לחזק את הרתעתה, אלא גם את מעמדה באזור.

ההרתעה במב"ם נוצרה מעצם **הפעלת הכוח**, ולא רק מסיכול המטרות. המב"ם הסתמכו לא רק על תוצאות הפעולות (Deterrence by Default), כפי שעיומותים בעצימות גבוהה יותר מחייבים, אלא גם על יכולתן **לעצב מערכות** (Deterrence by Design) עם **תכליות מורכבות** מעבר למניעה בלבד, שישירותו את האינטרסים הישראליים הרחבים.¹²⁸ והשאלה הנשאלת, מדוע הרתעה ישראלית מניעתית שכזו קרסה בסופו של דבר? לשאלה זו אתייחס בהמשך, ואולם ראשית יש להבהיר שאכן נוצר מודל חדש להרתעה הישראלית.

הזיקה בין התפתחות ההרתעה הישראלית בעשור האחרון להתפתחות תאוריית ההרתעה במאה ה-21 - כשילוב בין הרתעה, מניעה והגנה

התפתחות ההרתעה הישראלית בעשור האחרון לא התרחשה בוואקום. היו השפעות הדדיות בין ההתרחשויות והתפיסות בישראל ובמזרח התיכון לבין השינויים בסדר העולמי, למאבק בין מעצמות המזרח למערב ובאופי המלחמה, ובעיקר להתגבשות הגל החמישי בלימודי ההרתעה.¹²⁹

תאוריית ההרתעה המודרנית התפתחה בגלים משנות ה-50 ואילך.

¹²⁸ רביב רועי, "ממב"ם למערכה רב זירתית רציפה", (מערכות, 489, 21/1/2021), עמ' 43-36; על חשיבה קרימינולוגית בעולם ההרתעה ר' Rid Thomas, "Deterrence Beyond the State: The Israeli Experience", (Contemporary Security Policy, 33 (1), 2012, pp. 124-147); Gross Stein Janice and Levi Ron, "The Social Psychology of Denial" pp.65-96, in: Alex Wilner and Andreas Wenger (Ed), *Deterrence by Denial - (Theory and Practice)*, (New York, Cambria Press, 2021).

¹²⁹ NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 *Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, (Osinga Frans & Tim Sweijds (Ed), The Hague: Asser Press & Springer, 2021), pp. x, 525.

גלים אלה באו להתמודד עם האתגרים התקופתיים ביחסים הבין-לאומיים. הנשק הגרעיני והמלחמה הקרה שלטו בגלים 1-3, המלחמה בטרור שלטה בגל ה-4, והשאלה המעניינת כעת היא עד כמה מושגי ההרתעה הקיימים מקיפים את התופעות שמאפיינות את תקופתנו? מבין המושגים הקלאסיים - הרתעה על ידי שלילה (Deterrence by Denial) התפתחה לאחרונה כמושג רלוונטי במיוחד, בעיקר בזיקות בינה לבין אסטרטגיות של מניעה (Prevention), הגנה וכפייה.¹³⁰

לא רק תאוריית ההרתעה משתנה, גם תופעת המלחמה עוברת שינויים. בעיקר השתנה המרחב בין המלחמה לשלום. **המדינות שימתינו לקבל החלטות בצורה שהכרנו בעבר, אודות מלחמה או שלום, סביר שימצאו את עצמן בעמדת נחיתות**, במציאות שמקשה להגדיר איומים וקווים אדומים ברורים. המעצמות כולן מפתחות היום 'אסטרטגיות ביניים' בהתאם לאיומים ולכלים שעומדים לרשותן. מדינות וארגונים תוקפים בסייבר, ומתארגנים לפעולה בחלל, בספקטרום, באוויר, בים וביבשה, אוספים מידע ומשתפים פעולה, עם יריבים ועם שותפים כאחד. המלחמה הופכת לאסטרטגיה מקיפה יותר כאשר עצימות הפעלת הכוח, הממדים שבהם פועלים, והתרבות האסטרטגית המקומית מעצבים את המלחמות החדשות. **מרחבי הפעולה בין המלחמה לשלום ובין העימות הישיר לעקיף** מתפתחים ומאפשרים להבין טוב יותר את היריבים, ולעצב אסטרטגיות תואמות. כתוצאה מכך גם מתארכות המלחמות, שמתנהלות בעצימויות משתנות לאורך זמן. לפחות זה מה שקורה במלחמה באוקראינה (-2022) ובזו שפרצה בישראל (-2023).

לוחמה היברידיה ולוחמה בשטח אפור מייצגים סוגים נוספים של עימותים. הסוג הראשון מתרכז באיך? - באמצעים עקיפים

¹³⁰ ר' למשל את הפרסומים מהשנים האחרונות, *Deterrence by Denial – Theory and Practice*, (Wilner Alex and Wenger Andreas (Ed), New York: Cambria, 2021); NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 *Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, (Osinga Frans & Tim Sweijds (Ed), The Hague: Asser Press & Springer, 2021); Colby Elbridge A., *The Strategy of Denial*, (New Haven: Yale University Press, 2021).

וישירים, הסוג השני מתרכז באיפה? – בין המלחמה לשלום, באזורים מאותגרי משילות. **רוסיה**, עוד לפני המלחמה באוקראינה, השתמשה בנשק כימי על אדמה בריטניה, מדינה ריבונית, וחתרה תחת ריבונות שותפותיה ויריביה בעזרת לוחמת תודעה מתקדמת. **סין** בנתה תשתיות ידע עצומות ופיזרה יכולות מתקדמות במזרח התיכון ובאפריקה, בדמות שדות תעופה ונמלי ים, שיאפשרו לה בעתיד מניעת גישה ושטח מאויביה (A2AD). **ארה"ב** עדיין פועלת ברצף הלינארי שבין המלחמה לשלום, כשני הפכים על רצף העימותים. למרות שבפועל גם היא מנהלת בעשורים האחרונים מלחמה רבת פנים בטרור ברחבי המזרח התיכון ובאפריקה, שכוללת סיכול של ארגוני טרור וחיסול שרשרת הפיקוד שלהם.¹³¹

במקביל, המלחמה באוקראינה החזירה את הדיון על מלחמות המסה הקלאסיות. המלחמה, כאמור חזרה, אבל גם התרחבה לממדים נוספים, דורשת מסות גדולות ונמשכת לאורך זמן.

הרלוונטיות הגוברת של הרתעה על ידי שלילה ועלייתו של מושג חדש – הרתעה מניעתית

החוקר **אלכס וילנר (Wilner)** פרסם לאחרונה (2021) ספר המתמקד בחשיבותה העולה של הרתעה על ידי שלילה (Deterrence by Denial) בעולמנו. לדבריו, יש לעדכן את המושג 'הרתעה על ידי שלילה' לנוכח האיומים העכשוויים. כאשר מנסים להתאים בין הספרות הקלאסית לאתגרים הביטחוניים המתהווים והמורכבים, מבינים כי המחקר בנושא נמצא רק בתחילתו, והמציאות הנוכחית מחייבת בחינה כיצד שימוש באיומי מניעה יוכל להשפיע על התנהגות היריב.¹³²

גלן שניידר סיפק, בשיאה של המלחמה הקרה ובהקשר הגרעיני, את האבחנה הבסיסית בין הרתעה על ידי ענישה להרתעה על ידי

¹³¹ Burrell Robert S., "A Full Spectrum of Conflict Design: How Doctrine Should Embrace Irregular Warfare", (*Irregular Warfare Initiative*, 14/3/2023).

¹³² Wilner Alex, "Dawn of a New Deterrence", in *Deterrence by Denial – Theory and Practice*, (Wilner Alex and Wenger Andreas (Ed), New York: Cambria, 2021), p.57.

שלילה – שתי האסטרטגיות מטרתן למנוע מהיריב לעשות משהו. האחת משפיעה על העלות, השנייה משפיעה על התועלת הצפויה. אבל בסופו של דבר שתיהן תלויות בשיקולי היריב. **הרתעה על ידי שלילה**, מניחה שתהיה פעולה, ואפילו עלולה לעודד פעולה, מאחר והיא מכוונת למנוע את השלכותיה. **הישענות על הרתעה על ידי שלילה בלבד, היא כמעט ולא ריאלי, וצריכה להיות משולבת באסטרטגיות נוספות** ובעיקר בהרתעה על ידי ענישה.¹³³

ואולם בעימותים קונבנציונליים, **הרתעה על ידי שלילה, לרוב משולבת עם אמצעי הגנה וענישה**. בעוד הגנה היא אסטרטגיה עצמית, ענישה וכפייה מתרכזות ביריב, הרתעה על ידי שלילה מגשרת בין השתיים, מאחר והיא מנסה להשפיע על שיקולי היריב בעזרת יכולות עצמיות של המגן. המסר הכללי בה הוא: "אני יכול לפעול נגדך, אני גם מוגן מפניך, ואם תגיב על הפעולה שלי, לא רק שלא תשיג את מבוקשך, אלא שסביר ותשלם מחיר כבד אף יותר."

נראה כי בעידן הנוכחי **השילוב בין אסטרטגיות של הגנה, מניעה והרתעה (על ידי ענישה ועל ידי שלילה) הוא גם המפתח להצלחתן**. ענישה היא בעייתית במיוחד ככל שהאיומים אינם קיומיים. מניעה בעייתית כי היא עלולה לעודד את הצד השני לפעול. **אסטרטגיה שיוזעת לשלב ביניהן, וכוללת הפעלת כוח בשגרה**, בעצימויות משתנות, שגורעת מהיריב יכולות, מתחת לסף המלחמה, מצמצמת את התועלת הצפויה מפעולתו **בעזרת הגנה** או הרתעה על ידי שלילה (Deterrence by Denial); ומרתיעה אותו מפני הסלמה בשל העלות הגבוהה שישלם עליה (העונש). כך היא משדרת את המסר כי ההפסד של היריב יהיה משולש.

ישנן מדינות שנשענות על אסטרטגיות של הגנה והרתעה על ידי שלילה. הן מעוניינות להגן על עצמן, אבל לא מעוניינות להשקיע משאבים רבים בכדי להשפיע על שיקולי יריביהם, מאחר ואין להן

¹³³ Wilner Alex, Wenger Andreas "Conclusion: Into the Next Century", in *Deterrence by Denial – Theory and Practice*, (Wilner Alex and Wenger Andreas (Ed), New York: Cambria, 2021), pp. 212-219.

יריבים מרים או איומים מהותיים. ואולם, הגנה בלבד משדרת מסר של חולשה וחוסר נחישות. בישראל, הגנה והרתעה על ידי שלילה בלבד לא מספקות את צורכי הביטחון. ישראל תמיד חיפשה כיצד להרחיב את שולי הביטחון (הצרים שלה), ואסטרטגיה הרתעתית הייתה המענה המרכזי בתפיסת הביטחון, כאסטרטגיה שמשפיעה על שיקולי היריב עוד טרם יפעל. אבל **ההרתעה הישראלית כמעט תמיד כללה שימוש בכוח**. כיום השכלול ביכולות מאפשר לעשות שימוש בכוח בשגרה לצורכי מניעה וסיכול יכולות היריב, מניעה של הישגי היריב (באמצעות הרתעה על ידי שלילה והגנה), וגם מניעה אסטרטגית, שמטרתה רחבה מהשבת המצב לקדמותו מאחר והיא חותרת לעיצוב מחדש של מאזן הכוחות. לכן, גם המושג **אכיפה** לא מתאים במקרה זה, מאחר והמטרה אינה להשיב את המצב לקדמותו. הרתעה כזו מטרתה להשפיע על היריב, על יכולותיו אבל גם על שיקוליו, ואף להשפיע על זווית הכניסה למלחמה בעת הצורך, וכיצד זו תתפתח.

פטריק מורגן, הרחיב את המושג הקלאסי של הרתעה על ידי שלילה בהקשר של פירוק יכולות והסגה לאחור של היריב (Denial and Degrading). בעבר, הרתעה על ידי שלילה נתפסה באופן נפרד מאסטרטגיות של מניעה ומכות מנע (Preemption and Prevention), מטרתן של אלה הייתה מניעת שימוש או מניעת מתקפה מתוכננת. הנשיא ג'ון קנדי בחר במשבר הטילים בקובה לא במכת מנע (למרות הכנות שנעשו), שהייתה משמידה את הטילים בקובה וגם מענישה את הרוסים, אבל גם מובילה להסלמה עולמית, אלא **באסטרטגיה של אכיפה**, בצורה של מצור ימי, במטרה **להחזיר את המצב לקדמותו**. בארה"ב פותחו רעיונות של מניעה בתחילת שנות ה-2000 סביב המדיניות באפגניסטן ובעיראק. אבל רק בשנים האחרונות פיתחו האמריקנים מרחבי לחימה באזורים אפורים, בעזרת טכנולוגיות מתקדמות, שימוש במזל"טים ואמצעי לחימה חשאים-חשויים. בדרך זו מנסים האמריקנים לא רק למנוע מימוש פיגועים, אלא גם לחסל את שדרת הפיקוד של ארגוני הטרור ולשבש את תוכניותיהם העתידיות.

אלה רעיונות שתואמים במידה גם להרתעה המניעתית הישראלית.¹³⁴ **מורגן מסביר כי מדובר באסטרטגיה שהיא מתמשכת במהותה**, ומחייבת את מעצביה להוכיח נחישות ואמינות לאורך זמן. נחישות מתמשכת משמעה לפתח יתרון ביכולות לאורך זמן, ולשדר מסר של מוכנות להמשיך כל עוד נדרש. מאפיין נוסף הוא יצירת בהירות מצבית, במיוחד כאשר הרתעה כזו מלווה באיומים ברורים ואמינים. היא מספקת למעצביה **שליטה יחסית** בהסלמות, דחייתן, ולכשהן פורצות היא גם בונה את המוכנות הנדרשת.

חסרונותיה של אסטרטגיה כזו, הם שהיא עלולה להיות **מסובכת**, מאחר ותכליתה למנוע התקפה עתידית, לצד מניעת יכולות והשפעה על כוונות, שכלל אינה פשוטה. היא מחייבת ניהול סיכונים מדויק, בכדי לא להסלים לכדי משבר (אותו כיוונה למנוע מלכתחילה). היא עלולה לחשוף יכולות ומודיעין, שנועדו להגנה או למלחמה, אבל במערכה המתמשכת בשגרה נעשה בהם שימוש שוטף. סוגיית החשאיות מוקרבת בה לצורכי הרתעה, על מנת להשיג את ההשפעה הנדרשת, היא צריכה להיות גלויה ומתוקשרת, במיוחד מול שחקנים לא מדינתיים, שאיום העונש עליהם נחשב לפחות יעיל.

מבחן הנחישות הוא ארוך מצד אחד, אבל גם צריך להיות מספיק גמיש מצד שני, על מנת לא לשדר ליריב מסר שגוי, כמו, למשל, העלאת רף הפעולות באופן מתמשך, שעלולה להוביל להסלמה. כאשר עצם היכולת לשלוט ברף, תלויה בכך ששני הצדדים מסכימים עליו (כמו, למשל, ששני הצדדים לא מעוניינים במלחמה). **הרתעה כזו גם מעודדת תחרות**. בעבר החשש היה ממרוץ חימוש גרעיני, וכיום התחרות היא בכל הממדים: בנין כוח צבאי, בסייבר, בחלל ועוד.

אלכס וילנר חקר גם מקרים של הרתעה על ידי שלילה תוך כדי מלחמה, והתייחס למקרה הישראלי בפרט. אם בעבר מלחמה נתפסה ככישלון של ההרתעה (שמטרתה הייתה למנוע שינוי בסטטוס

¹³⁴ Morgan Patrick M., "Deterrence by Denial from the Cold War to the 21st Century", in *Deterrence by Denial – Theory and Practice*, (Wilner Alex and Wenger Andreas (Ed), New York: Cambria, 2021), pp. 15-40.

קו), היום ברור כי להרתעה יש תפקיד חשוב תוך כדי המלחמה, לפנייה ואחריה. וילנר מתייחס **להרתעה במהלך משבר או מערכה, כאסטרטגיה מתמשכת**, שיכולה להשפיע על הסלמות ועל השליטה בעוצמתן.

ג'ניס שטיין מפתחת את הרעיון של הרתעה על ידי שלילה יותר **כאסטרטגיה של מניעה מצטברת**. במלחמה הקרה, אסטרטגיה של הרתעה לא הייתה אמורה לכלול שימוש בכוח. שימוש בכוח עפ"י שטיין משמעו מלחמה. עם זאת, **אסטרטגיה של מניעה מצטברת** היא למעשה הדרך להפעיל כוח מתמשך, מדוד, במטרה לשכנע את היריב בסופו של דבר לסיים את העימות, ולהשפיע על כוונותיו, בעזרת שילוב של הפעלת כוח ומניעת תועלת. **הניתוח של שטיין תואם גם לסוג של הרתעה מניעתית ישראלית בשגרה, שקדמה למלחמה**, וגם לרעיון של **ההרתעה המצטברת הישראלית**, בשילוב של הכרעות במלחמות ישראל ערב, לצד מדיניות של עמימות גרעינית, שהובילו להשפעה מצטברת על שיקולי היריב. **הרתעה על ידי שלילה מצטברת היא תהליך אסטרטגי** ארוך טווח, שמתרחש בעיקר בשגרה, ובא בסופו של דבר להשפיע על כוונות היריב, ואף על תכליותיו המדיניות.¹³⁵

ההרתעה הישראלית המצטברת בעשור האחרון הייתה הרתעה קונבנציונלית בסביבה בה מופעל כוח בעצימות גבוהה ונמוכה. להבדיל מהרתעה על ידי שלילה קלאסית (Deterrence by Denial), שבעזרת אמצעי הגנה, לא מאפשרת לממש את האיום. ההרתעה המניעתית הישראלית (Deterrence by prevention) איפשרה להפעיל כוח והרס מדודים, מעבר למטרות המניעה הנקודתית בלבד. היה בה גם ניסיון

¹³⁵ Gross Stein Janice and Levi Ron, "The Social Psychology of Denial" in *Deterrence by Denial – Theory and Practice*, (Wilner Alex and Wenger Andreas (Ed), New York: Cambria, 2021), pp. 65; Wilner Alex, "Dawn of a New Deterrence", in *Deterrence by Denial – Theory and Practice*, (Wilner Alex and Wenger Andreas (Ed), New York: Cambria, 2021), pp. 42-59; Rid Thomas, "Deterrence Beyond the State: The Israeli Experience", (*Contemporary Security Policy*, 33 (1), 2012), pp. 124-147; בר יוסף אורי, "50 שנות הרתעה ישראלית לקחי העבר ומסקנות לעתיד", (**מערכות**, 367-366, אוקטובר 1999); אלמוג דורון, **אסטרטגית ההרתעה של ישראל כמודל "הרתעה מצטברת"**, (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, החוג למדע המדינה, יוני 1997, בהדרכת פרופ' זאב מעוז).

להשפיע על התודעה, ליצור חשש פסיכולוגי וולהביא את הצד השני לחשב מחדש את המשך הדרך.

דימה אדמסקי מנתח את המושג הרתעה על ידי שלילה ומתייחס למב"ם שמייצגות לדעתו המשכיות לצד שינוי בתפיסה הישראלית. המשכיות של היוזמה ההתקפית (מעולמות הענישה במקור) וגם של הרצון לעצב את המציאות. השינוי הוא, שההרתעה המתפתחת במב"ם פחות מבוססת על תוצרי הצלחות וניצחונות צבאיים, ויותר מכוונת לעצב את המציאות בעזרת שילוב של יכולות ומודיעין עשיר ומדויק, בגיבוי אמצעי הגנה, שמספקים חופש פעולה יחסי, וחוזר חלילה.¹³⁶

וילנר ואנדראס וונגר (Wenger) טוענים כי **הרתעה קונבנציונלית בימינו, חייבת לכלול מרכיבים מניעתיים**. רק כוח בעל יכולות מניעה יוכל להתמודד עם משבר קונבנציונלי במציאות הנוכחית. הרתעה כיום כבר אינה אסטרטגיה סטטית, אלא אסטרטגיה המשלבת באופן פעיל כלים צבאיים שונים – ממערכות הגנה מטילים (פסיביות) ועד לפעולות סיכול אקטיביות בסייבר, בחלל, באוויר וביבשה (תקיפה בעזרת מל"טים וסיכולים למשל), בדגש על יכולת יציבה קדמית (פריסת כוחות) ויכולות פעולה בעומק.¹³⁷ בחינה של ההרתעה המורחבת שמפעילות המעצמות לניהול היציבות הגלובלית ולהתמודדות עם משברים אזוריים, מוכיחה כיצד ארה"ב, רוסיה וסין (עוד טרם המשבר באוקראינה וגם במהלכו), מפעילות כוח מכל הסוגים ובכל הממדים, בשגרה ובמלחמה, במסגרת אסטרטגית ההרתעה שלהן. **העידן הנוכחי מוכיח עד כמה התרבו הכשלים ואי ההבנות של תאוריית ההרתעה**. ארה"ב ובנות בריתה אינן ממהרות להשתמש בכוח, ואירופה, שנשענה עד למשבר באוקראינה באופן כמעט מוחלט על תפיסות של הגנה והרתעה מורחבת של ארה"ב, נוכחה לדעת שאסטרטגיות של הגנה בלבד אינן מספיקות.

¹³⁶ Adamsky Dima, "Deterrence by Denial in Israeli Strategic Thinking", pp. 163-190, in: Alex Wilner and Andreas Wenger (Ed), *Deterrence by Denial - Theory and Practice*, (New York, Cambria Press, 2021), pp. 173-174.

¹³⁷ Wilner Alex, Wenger Andreas "Conclusion: Into the Next Century", in *Deterrence by Denial – Theory and Practice*, (Wilner Alex and Wenger Andreas (Ed), New York: Cambria, 2021), pp. 228.

אסטרטגיית הרתעה בעידן הנוכחי מושפעת גם מהמושג 'הגנה משולבת' Integrated Defense שמבטאת את הרצון האמריקני הנוכחי למנוע מלחמות ומחייבת אינטגרציה בין כל גופי הממשל והצבא הרלוונטיים לצד שותפים ובני ברית. מדובר במדיניות רב-ממדית שכוללת: בממד הדיפלומטי מדיניות לפתרון אתגרים אזוריים, בעזרת התאגדות משותפת ובניית קואליציות אזוריות; בממד הצבאי אסטרטגיה של הרתעה, ענישה ומניעה שנוגזרת בשימוש בכוח ובכוחות קדמיים ((Forward Deterrence ומטרתה לגרום ליריב להשקיע יותר ויותר בפעולותיו או להשביתן לגמרי; בממד הכלכלי ישנו שימוש במניעה פיננסית, בסנקציות שמטרתן לערער את משאביו ולכידותו של היריב (Deterrence by Delegitimization); ובמדד המידע והתודעה נעשה שימוש במניעת גישה תפיסתית, שכוללת את חיזוק החוסן הלאומי-חברתי, כדרך להתמודד עם חתרנות והפחדה של היריב (Deterrence by Resilience).¹³⁸

ההרתעה הישראלית הנוכחית - הרתעה מניעתית (Deterrence by Prevention) נראה שההרתעה הישראלית התעצבה בעשור האחרון לאור צורכי הביטחון הישראלי, אבל גם בזיקה למגמות הגלובליות המובילות. היא נשענה על מניעה וכללה הפעלת כוח ויוזמה, לאורך זמן ובאופן מצטבר, **תלוי הקשר ואויב**. היא עוצבה מול ארגונים לא מדינתיים בעיקר, ושילבה בין מרכיבי הרתעה על ידי שלילה קלאסיים, כמו מערכות הגנה מטילים, גדרות וחומות, שאמורות היו להתמודד עם איומי היריב ואף להכיל אותם, לבין מניעה, הגנה, אבל גם הכלה. מכאן שבמקומות שבהם נמנעה ישראל לפעול, נוצר לא פעם ואקום מסוכן.¹³⁹

¹³⁸ אודות המושג Integrated Deterrence ר' Garamone Jim, "Concept of Integrated Deterrence Will Be Key to National Defense Strategy, DOD Official Says", (U.S. Department of Defense, 8/12/2021).

¹³⁹ Zilincik Samuel, Sweijs Tim, "Beyond deterrence: Reconceptualizing denial strategies and rethinking their emotional effects", (*Contemporary Security Policy Journal*, DOI, 3/2023, pp. 248-275); Sweijs Tim, Bertolini Mattia, *Dancing in the Dark The Seven Sins of Deterrence Assessment*, (The Hague Centre for Strategic Studies, 3/2023).

ראוי לבחון אם ההרתעה הישראלית כפי שהתפתחה בעשור האחרון ובמיוחד לנוכח השימוש הרב בכוח בשגרה מתחת לסף המלחמה (בעיקר במב"ם) יצרה מושג חדש שיכול לתרום למחקר לימודי ההרתעה?

בעשור האחרון הפעילה ישראל כוח, חשאי, חסוי וגלוי בשגרה, במרחב שבין המלחמה לשלום. השימוש בכלים צבאיים למטרות מוגבלות נועד למנוע הסלמות למלחמה, ובד בבד למנוע שיתוק והכלה, ולקדם אינטרסים ישראלים במרחב. כאשר **הגישות ביחסים הבין-לאומיים שרואות במלחמה סוג מסוים מאוד של הפעלת כוח, ובשלום כמציאות שבה פועלים רק באמצעים דיפלומטיים או סנקציות, אינן תורמות עוד בהקשר הנוכחי, שמצריך גם מזה וגם מזה**.¹⁴⁰

היכולת לצאת מהמסגרות התפיסתיות של מלחמה ושלום, ולהבין את הפוטנציאל הטמון במרחב שביניהם, במובנים של הפעלת כוח, של דיפלומטיה ושל מהלכים משלימים, מתאר נאמנה את הצרכים הביטחוניים הנוכחיים. התנאים של השחקנים במזרח התיכון כוללים מרוצי חימוש ותחרות, השפעה ולמידה, שמבוססים על קריאת התגובות אחד של השני, בימי שגרה וגם במסגרת המלחמות.¹⁴¹

בתחילת העשור הקודם ההרתעה הישראלית הייתה צריכה להשתנות לנוכח הצרכים והאתגרים של מדינת ישראל. עם פרוץ האביב הערבי, נראה היה כי **המזרח התיכון התמלא באזורים אפורים**. אלה נוצרו במרחבים בין מדינות שעברו תהליכי ערעור משילות, שם התאפשרה

¹⁴⁰ בספטמבר 2013 הנשיא אובמה רצה למנוע את קיומו של נשק כימי בסוריה (לאחר השימוש שעשה בו אסד), אבל החשש שזה יוביל למלחמה, גרם לו "לסגת", במחיר של הקרבת יוקרה ופגיעה בהרתעה האמריקנית. לעומתו, ישראל הסתכלה על אותה מציאות במרחב הסורי ככר פורה לפעולה ולמניעת התעצמות. בהמשך היא אף הפכה את הפעולות בסוריה למנוף לעיצוב המרחב, ולבניית הרתעה ונכסיות. ר' Goldenberg Ilan, Heras Nicholas A., Thomas Kaleigh, and Matuschak Jennie, *Countering Iran in the Gray Zone, what the US should learn from Israel's operations in Syria*, April 2020 (CNAS); פרידמן דוד וברום שלמה, משבר הנשק הכימי בסוריה: בדרך לפתרון מדיני, (מבט על, INSS, 12/9/2013, 466); פפר אנשיל, מלחמת האזרחים בסוריה היא כתם במורשתו של אובמה, **הארץ**, 25/9/2016.

¹⁴¹ ר' למשל "מבצע ההרתעה" הישראלי אמריקני מול איראן בדצמבר 2020, בן ישי רון, "מבצע ההרתעה אמריקני-ישראלי חסר תקדים: צוללות ומפציצים במפרץ", *Ynet*, 25/12/2020.

לחימה מתמשכת באמצעים מוגבלים. במציאות זו, היכולת להפעיל כוח תוך כדי טשטוש הקשר בין פעולות לשחקנים ולסכל מטרות תחת מרחבי הכחשה, לצד קושי להעניש ולהגן – שגשגה.

ההרתעה הישראלית, כמו בעבר גם בעשור האחרון, הושפעה מהמתרחש בזירה הבין-לאומית. בתקופה שבה התחרות בין המעצמות החלה מחדש ועודדה הפעלת כוח והרתעה בממדים רבים, ולמעשה עיצבה מחדש את התנהלותן האסטרטגית והאופרטיבית של מעצמות ושל מדינות כאחד.

ההרתעה הישראלית נמצאת, בדומה לשאר האסטרטגיות הגלובליות, בתקופת מעבר. מהתמודדות בעולם חד-קוטבי, תחת דומיננטיות אמריקנית, שבו הרתעה והגנה אפשרו יציבות ושגשוג גם לנוכח המלחמה בטרור, והצורך להתמודד עם מדינות ועם ארגונים סוררים – אל סדר עולמי חדש, שכולל תחרות בין מעצמות המזרח למערב. **בשוליים, באזורים האפורים, ובמזרח התיכון במיוחד, התפתחה בפועל אסטרטגיה הרתעתית מסוג אחר.**

המודל הישראלי להרתעה בסביבה זו נקרא **הרתעה מניעתית (Deterrence by Prevention)** זוהי הרתעה שכוללת הפעלת כוח בשגרה, מתחת לסף המלחמה ובמהלכה, לצורכי מניעה, חיזוק ההרתעה ונכסיות. כאשר היא מאותגרת בצורך להתמודד עם איומים מתהווים, לדחות את הבשלתם ולשמר את השגרה, כל עוד כל הצדדים נרתעים ממלחמה גדולה וארוכה. ואולם במציאות שבה כל הצדדים, ארגונים ומדינות כאחד, "מחממים מנועים" לקראת סדר אזורי ועולמי חדש גם המעבר משגרה למלחמה יהיה מטושטש, מהיר ולא צפוי.

המסר ההרתעתי הישראלי הוא כפול: מצד אחד עדיף להותיר את העימות מתחת לסף המלחמה (הגדולה), כי בהסלמה, מרגע שתופעל מכונת המלחמה הצה"לית, היא תכוון לניצחון ולהכרעה. מצד שני, בשגרה ישראל ממשיכה להפעיל כוח, דוחה ומצמצמת יכולות ובונה הרתעה ונכסיות, ובעת הצורך גם סוללת את הדרך למלחמה הבאה. זאת ועוד, גם במלחמה ימשיכו לפעול הבנות עבר, בעזרת העברת מסרים בין אויבים ושותפים ובניית צינורות תקשורת. כך מנסה

ההרתעה הישראלית להשפיע על הרצונות ארוכי הטווח של הצד השני, על השאיפות האסטרטגיות שלו, בכוח המקל, אבל עם פוטנציאל לגזרים בעתיד.

זוהי הרתעה שהיא ההפך משימור יציבות בכל מחיר או משיבה על הגדר והתכנסות פנימה. היא מתבטאת בעולמות הפעלת הכוח מצד אחד ועד לדיפלומטיה ולהסכמים בצד השני, ותואמת לצורכי ההרתעה בישראל ובמקומות נוספים בעולם, כמו גם לגל החמישי המתהווה בתאוריית ההרתעה.

המושג **הרתעה מניעתית (Deterrence by Prevention)** דורש המשך מחקר והוכחה. עיקר ההוכחות שיידרשו נוגעות להבחנה בינו לבין הרתעה על ידי שלילה (Deterrence by Denial); ולאופייה של ההרתעה הישראלית כהרתעה מצטברת, שעושה שימוש תדיר בכוח, לא רק נגד טרור (כפי שזוהה בגל הרביעי), אלא גם בהקשר החדש שנוצר בעולמנו, באזורים אפורים ובאמצעות לחימה היברידית, בתקופה שבה מתעצב סדר עולמי ואזורי חדש. שאלות חשובות שיש עוד לברר הן כיצד ההרתעה יכולה למנוע יכולות ולעכב את היריב, ומהם הכלים לכך; לבחון את המרכיבים הפסיכולוגיים של המניעה בצד המרתיע ובצד המורתע; ובמסגרת האפשרי אף לראיין את מעצבי ההרתעה בישראל ואת מושאיה בלבנון, בעזה ובאיראן, וכיצד הפעילות בעשור האחרון השפיעה על ההחלטה לצאת למלחמה. האם הרעיון להרתיע בעזרת הפעלת כוח לאורך זמן, למנוע ולעכב, גרם לאויב לשקול את צעדיו, בשל החשש מעונש או ממחירים שיאמירו ומהסלמות, או דווקא דרבן אותו. ועד כמה הרתעה מסוג זה משפיעה על תחרות הלמידה. **השילוב בין שימוש בכוח לצורכי מניעה לבין שימוש מתמשך בכוח לצורכי הפחדה, השפעה והרתעה מהמשך הדרך שנבחרה, לפני ובמהלך הסלמה – הוא האתגר בליבה של ההרתעה הישראלית הנוכחית.**

ההרתעה הישראלית לנוכח מלחמת 'חרבות ברזל'

לבסוף ההרתעה הישראלית המניעתית, זו שהתפתחה בעשור האחרון, קרסה. **מלחמת 'חרבות ברזל' פרצה ב-7 באוקטובר 2023**, כאשר חמאס וחזבאללה, בראשות איראן, וארגונים מסונפים נוספים, העדיפו לנקוט פעולה ולא פחדו מהמחיר שהם עלולים לשלם עליה. העדר פרספקטיבה בשלב מוקדם זה, מגבילה את הניתוח, אך מתוך הבנה כי המלחמה תשפיע על עתיד ההרתעה הישראלית, ועל השינויים שעוד נדרשים בה, אנסה להסביר את הכשלים בהרתעה הישראלית.

אנחנו רגילים לראות במלחמה, כל מלחמה, כנקודת הכשל של ההרתעה, שהייתה אמורה למנוע אותה. ואולם אם ההרתעה היא אסטרטגיה מתמשכת, לאורך רצף מערכות, על גבי ספקטרום שבין המלחמה לשלום, שמתקיימת בזיקה לאסטרטגיות נוספות, ראוי לשאול האם המלחמה היא עדיין קריסתה של ההרתעה?

מתקפת הפתע של חמאס בעוטף עזה והמעשים המזוויעים שנעשו במהלכה, הובילו מיידית להכרזת מלחמה מצידה של מדינת ישראל. קרי, **חמאס החליט כי עדיף לו להסלים למלחמה**, מאחר והיה ברור כי מהלך שכזה יוביל למלחמה. ייתכן ואיננו יודעים עדיין את כלל הסיבות שהובילו את חמאס לצאת למתקפה ב-7 באוקטובר, אך די בשיקולים אזוריים ופולטיניים, בראשם סכנת הנורמליזציה בין ישראל לסעודיה, כפי שנתפסה על ידי חמאס, שתוביל להחלטה כי **אין מנוס ממלחמה**. נראה כי משיקולים אלה ואחרים, ההרתעה הישראלית הפכה ללא רלוונטית, לבטח מול חמאס בעזה, קרי אחד הצדדים החליט שפניו למלחמה.

חשוב לזכור כי בשנים שקדמו למלחמה עזה הייתה "מרחב חסינות" שבו ישראל נמנעה מלפעול, כלומר דווקא בזירה המאיימת והקרובה ביותר, מאפייני ההרתעה הישראלית של העשור האחרון, לא באו לידי ביטוי. העדר הפעלת כוח, יוזמה חשאית וגלויה, הפכה למדיניות של הכלה. משמעות ההכלה היא כי גם ישראל הייתה מורתעת מלפעול אל מול איום הטיילים שהציב חמאס על העורף הישראלי. ההשלכות של 'מרחב החסינות' שנוצר בעזה על צה"ל, כללו איבוד חיכוך מבצעי, קושי באיסוף מודיעיני, שחיקת המוכנות ההגנתית ובעיקר פגיעה

בהרתעה הישראלית מול חמאס. במודיעין הצבאי עזה נתפסה כאיום משני, עם סיכויי התלקחות גבוהים, אך מוכלים, במסגרת תפיסת חמאס כ"מורתע, מוחלש ומרוסן", ובמסגרת הניסיון שנצבר במהלך הסבבים המוגבלים מולו בשנים האחרונות.

במקביל לאירועים בעזה, **החלה גם בצפון מלחמה בין ישראל לחזבאללה**. הארגון תמך במתקפת חמאס והצטרף למערכה ב-8 באוקטובר 2023, בעת שפתח בירי רקטות ופגזים, והפר את השקט בגבול הצפוני ואת מאזני ההרתעה בין ישראל לחזבאללה. הזירה הצפונית, להבדיל מעזה, הייתה במוקד תשומת הלב של מערכת הביטחון הישראלית. "מצפון תיפתח הרעה" לא הייתה סיסמה, אלא מציאות ברורה בצה"ל ובמטכ"ל בשנים האחרונות ולבטח בשנה שלפני המלחמה (2022-2023). הייתה זו גם זירה שבה הופעל כוח באופן רציף ומתמשך במסגרת המב"ם, והיה חשש מתמיד מהסלמה בשל טעויות חישוב או פעולת מב"ם שתסתבך. ואולם, גם לבנון הפכה ל"מרחב חסינות". כאמור, חסן נסראללה הצליח לקבע משוואות הרתעה חזקות בין ישראל לחזבאללה, ולמעשה מאז מלחמת לבנון השנייה ישראל נמנעה מלפעול ואף איבדה חלק מחופש הפעולה שלה בלבנון.

חשוב לזכור כי תהליך כרסום ההרתעה הישראלית היה ברור הרבה יותר בזירה הצפונית, כאשר בשנה שקדמה למלחמה, בחן חזבאללה את ההרתעה הישראלית במספר תקריות, בראשן תגובת הארגון להסכם הגז שנחתם בין ישראל ללבנון (אוקטובר 2022), הפיגוע במגידו (מרץ 2023) ופרשת הצבת אוהל חזבאללה בשטח הישראלי בהר דוב (אפריל-אוקטובר 2023).¹⁴² אירועים אלה התריעו כי מתקיים כרסום הדרגתי במשוואות ההרתעה בין ישראל לחזבאללה. חשוב לציין כי בסופו של דבר המלחמה **לא** החלה בגבול הצפון, למרות שלרשות חזבאללה

¹⁴² אייכנר איתמר, זיתון יואב, קראוס יאיר, "אוהלי חיזבאללה כבר חודשיים על הקרקע: צה"ל במגע עם חשאי מול לבנון, בישראל הציבו דד-ליין", *Ynet*, 30/6/2023; בוחבוט אמיר, "הפיגוע בצומת מגידו: המחבל נסע באופניים חשמליים כל הדרך מהגדר לזירה", **וואלה**, 26/3/2023; מוסטקי עדיאל איתן, "דיווח: המו"מ על הגבול הימי עם לבנון קרוב לסיום - כריש יישאר בישראל", **כלכליסט**, 19/9/2022.

בגבול עמדה נוכחותו הקבועה של כוח רצ'ואן ותוכניות להפעלתן. כך שלמרות הפגיעה הקשה בהרתעה הישראלית זו לא קרסה לחלוטין, לא ב־7 באוקטובר, וגם לא אחריו, אז החלה מערכה מוגבלת בין ישראל לחזבאללה, עם זיקה הדוקה למערכה בעזה.

את **כשלי ההרתעה הישראלית** צריך לחפש כנראה עוד קודם לאירועי אוקטובר 2023. בעשור שלפני המלחמה נהנתה ישראל מתקופה שבה **כל** הצדדים לא היו מעוניינים במלחמה גדולה, לאחר מלחמת לבנון השנייה ובמהלך מלחמת האזרחים בסוריה. בישראל המשיכו מקבלי ההחלטות לדחות את רעיון המלחמה, ולהימנע ממכת מנע או ממכה מקדימה, גם לאחר שהמלחמה בסוריה הסתיימה וגם לנוכח איומים והזדמנויות שאולי בדיעבד חייבו הפעלת כוח. מקבלי ההחלטות ומפקדי צה"ל בחרו, לנוכח האילוצים החיצוניים והפנימיים, ולאור הזדמנויות ויכולות שעמדו לרשותם, שלא להסלים למלחמה. דבקותו של חסן נסראללה במשוואות ההרתעה, תרמה אף היא להבנה שניתן לשמר את היציבות בזירה הצפונית, וכל שינוי במשוואות יהיה במסגרת ההבנות שהתקיימו בין ביירות לתל אביב. הנחה נוספת הייתה כי שבירת המשוואות תלווה בהתרעה מודיעינית.

סוגיית ההרתעה נבחנה מול היריבים השונים – חזבאללה, חמאס, סוריה וכמובן איראן, אך נראה שלא מספיק. 'מרחבי החסינות' בעזה ובלבנון נתפסו יותר כמצב זמני, לא רצוי, כזה שייפרץ מייד בתחילת המלחמה הבאה, כפי שאכן קרה. גם המב"ם לא נתפס ככלי מרכזי להרתעה, אלא בעיקר למניעה, זאת למרות שההרתעה הייתה אחת מתכליותיו המרכזיות.

זאת ועוד, הכניסה למלחמה בזירה הצפונית, הייתה שונה מזו שדומיינה. למרות השחיקה בהרתעה מול חזבאללה, כאמור, המלחמה לא פרצה בצפון והחזית שנפתחה ב־8 באוקטובר הייתה בעצימות נמוכה יחסית, עם שמירה לאורך זמן על הדדיות התגובות. במהלך קיץ 2024 בחרה ישראל להעלות את עצימות העימות, פגעה קשות בחזבאללה, חיסלה את מנהיג הארגון, חסן נסראללה, ויצאה לתמרון בדרום לבנון, שפגע בפעילים וביכולות הארגון.

נראה כי במלחמה הנוכחית בולטת במיוחד אסטרטגיה של הרתעה תוך כדי הסלמה וניסיון לשלוט בעוצמתה. סוגיה זו חשובה להבנת מאפייני המלחמות הנוכחיות. עצם העובדה שהמלחמה פרצה, אין משמעותה כי ההרתעה קרסה כליל, **וישנה עדיין הרתעה תוך כדי המלחמה, כאסטרטגיה מתמשכת על רצף המערכות בשגרה, במלחמה ולאחריה**. כאשר חשיבות ההרתעה היא ביכולתה להשפיע על רמת ההסלמה ולספק שליטה (חלקית) בעוצמתה.

חשוב לשים לב כי מודל ההרתעה הישראלית ערב המלחמה היה כזה שמשלב בין הרתעה, מניעה והגנה, ושידר ליריב את המסר כי לא יוכל לפרוץ את חומות ההגנה הרב־ממדית הישראלית. אבל בד בבד הכשל החמור שהתגלה בהגנה הישראלית ב־7 באוקטובר לא רק הקריס את הגדר בגבול עזה ואת מצלמות התצפית, כמו גם הרווה את מערכות ההגנה מטילים – אלא יצר אפקט ולו זמני, כאילו כל ההרתעה הישראלית קרסה, וייתכן שזו הייתה מבוססת יתר על המידה על אמצעי הגנה (בדומה למקרי עבר, כמו קו ברלב או קו מז'ינו).

אל מול השחקן האיראני, עומדת ההרתעה הישראלית אולי במבחנה הגדול ביותר, כאשר במהלך המלחמה הסכסוך בין ישראל לאיראן הפך לראשונה לסכסוך ישיר וגרר מתקפות טילים חסרות תקדים מאיראן גופא לעבר שטח ישראל (ב־14 באפריל 2024 וב־1 באוקטובר 2024). אם עד המלחמה ניתוח תמונת האיומים על ישראל הפריד בין צבאות הטרור (יש שכבר כינו אותם צבאות איראן) במעגל ראשון, לבין האיום האיראני במעגל השלישי והשני, במהלך המלחמה המעגלים הללו התחברו ואף חפפו. גם קודם למלחמה נתפסה איראן כאיום על ישראל, בשל פיתוח יכולות גרעיניות, בניין כוח מתקדם והפצתו, לצד התבססות טבעת אש של שלוחים איראנים במעגל הראשון סביב ישראל. גם ההבנה כי המלחמה הבאה תהיה מלחמה רב־זירתית הייתה קיימת. סימנים ראשונים לכך הופיעו כבר באירועי 'שומר החומות' במאי 2021, וניסיון רב גם נצבר בהתמודדות הרב־זירתית במב"ם, ובניהול במקביל של מספר מערכות מול השחקן האיראני. מה שלא היה ברור עד המלחמה, הוא עד כמה התחזקותו של הציר האיראני שכלל את חזבאללה ואת

חמאס, היה מלווה בביטחון גובר כי אפשרות השמדת ישראל הפכה להיות ממשית מתמיד. עד כדי כך שדירבנה את השחקן החלש בציר, חמאס, לצאת למהלך רצחני נגד ישראל בבוקר ה־7 באוקטובר. נראה גם כי לפחות בקרב מקבלי ההחלטות בישראל לא היה ברור עד כמה חוסר היציבות הפנימי בישראל פגע בדימויה של ישראל ובעיקר בהרתעתה. לכך הצטרפה מגמת מערכת היחסים המעורערת עם ממשל ביידן והפגיעה במעמדה של ארה"ב במזרח התיכון. המערכת הישראלית, המדינית והביטחונית, אותגרה **ברצף מערכות - בשגרה** (בביטחון השוטף), כמו למשל המהומות סביב הגדר בעזה, ההפרות בגבול הצפון, וחוסר היציבות בגדה המערבית; **במב"ס**, שיצרו 'מרחבי חסינות' בעזה ובלבנון; בצורך להתכונן **למלחמה** בשל השחיקה בהרתעה הישראלית הכוללת; ולבסוף **ברמה האסטרטגית** מול איראן גרעינית, וברמה האזורית. רצף מערכות שעיוו מתמודדת ישראל במלחמה הנוכחית ביתר שאת.

האתגר האמיתי שאיתו לא הצליחה להתמודד ההרתעה הישראלית הוא בממשק שבין מה שהיה ידוע על האויב (יכולות, כוונות ורצונות), לבין היכולת להבין את הדברים לאשורם בצד הכחול - הישראלי. חוסר היכולת לערער תפיסות מושרשות במערכת הישראלית, כמו למשל, ההנחה כי חמאס הוא ארגון חלש ומורתע, או לחלופין ההנחה כי משוואות ההרתעה בינינו לבין חזבאללה כה יציבות וכל החלטה להפר אותן תהיה ידועה מראש, מהוות דוגמה כי הרתעה היא אסטרטגיה מרכזית בתפיסת הביטחון הישראלית, אבל "התרבות האסטרטגית הישראלית וההנחות המושרשות בה אוכלות אסטרטגיה כזו לארוחת בוקר". קרי, אין אסטרטגיה או הרתעה שתוכל לעמוד מול ביטחון יתר, יהירות, והעדר ספקות. במציאות כזו, זהו עניין של זמן, עד שכל אסטרטגיה הרתעתית תקרוס.

מלחמת 'חרבות ברזל' היא אירוע מכונן בביטחון היסודי, עוד מוקדם לדעת כיצד תשפיע ועל מה. אבל חשוב מכך, היא אירוע מכונן בצורך בחיזוק, בשיקום ובבנייה מחדש של ההרתעה הישראלית, על יתרונותיה ועל חסרונותיה.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים:

- **אסטרטגיית צה"ל** (אפריל 2018). אתר צה"ל.
- **אסטרטגיית צה"ל** (אוגוסט 2015). אתר צה"ל.
- **צה"ל לשון, מונחון התורה הצבאית** (ספטמבר 2021). תוה"ד-אמ"ץ.
- הודעת דוברות (15 באוגוסט 2018). **ראש הממשלה נתניהו הציג לקבינט את "תפיסת הביטחון 2030"**, משרד ראש הממשלה.
- **המלחמה שבין המלחמות** (17 במרץ 2013). הוראת אמ"ץ-תוה"ד, צה"ל, מסמך פנימי.

ספרים:

- אבינרי, שלמה (1980). **הרעיון הציוני לגווניו**. תל אביב: עם עובד.
- אדמסקי, דימה (2013). **תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית**. מערכות.
- אהרונסון, שלמה (1995). **נשק גרעיני במזרח התיכון**. ירושלים: אקדמון.
- אולמרט, אהוד (2018). **גוף ראשון**. משכל וידיעות ספרים.
- אורטל, ערן (2022). **המלחמה שלפני - סיפור ההשתנות של צה"ל**. משרד הביטחון.
- איכנולד, דב ואיזיקסון, מירון (עורכים) (2003). **גיון - נאומים**. ת"א: ידיעות אחרונות.
- איתן, רפאל וגולדשטיין דב (1985). **רפול סיפור של חייל**. תל אביב: ספרית מעריב.
- אלון, יגאל (1990) **בתחבולות מלחמה**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אלון, יגאל (1979). **כלים שלובים**. הקיבוץ המאוחד.
- אלון, יגאל (1960) **מסך של חול**. הקיבוץ המאוחד.
- אלרון, זאב (2016). **לקראת סיבוב שני**. בן שמן: מודן ומערכות.

- ארנס, משה (1995). **מלחמה ושלוש במזרח התיכון 1988-1992**. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- בן-אליעזר, אורי (1995). **דרך הכוונות**. תל אביב: דביר.
- בן-גוריון, דוד (1980). **יחוד וייעוד - דברים על ביטחון ישראל**. ישראל: מערכות.
- בן-ישראל, יצחק (ינואר 2013). **תפיסת הביטחון של ישראל**. האוניברסיטה המשודרת.
- בן-מאיר, יהודה (1987). **קבלת החלטות בסוגיות בביטחון לאומי**. אוניברסיטת תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- בן-פורת, שייקה (1997). **שיחות עם דן מרידור**. תל אביב: ספרית הפועלים.
- בנימין, עוזי (1981). **ראש ממשלה במצור**. ירושלים: אדם.
- בר, מיכה (1990). **קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה הישראלית**. תל אביב: מערכות.
- בר-און, מרדכי ושירן, אסנת (עורכים) (2017). **לנוכח גבולות עוינים, צבא וביטחון בעשור הראשון למדינת ישראל**. הוצאת אפי מלצר.
- ברבש, מנחם (2001). **האופציה הגרעינית של מדינת ישראל**. ירושלים: הוצאת כרטא.
- ברון, איתי (ינואר 2021). **המחקר המודיעיני - בירור המציאות בעידן של תמורות ושינויים**. המרכז למורשת המודיעין.
- גולן, שמעון (2001). **המלחמה להפסקת ההתשה**. מודן.
- גולן, חגי ושי, שאול (עורכים) (2004). **העימות המוגבל**. תל אביב: מערכות.
- דיין, משה (1976). **אבני דרך**. ירושלים: עידנים ודביר.
- הבר, איתן (1987). **היום תפרוץ מלחמה - זיכרונותיו של תא"ל ישראל ליאור המזכיר הצבאי של רה"מ אשכול ומאיר**. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- הרכבי, יהושפט (1999). **מלחמה ואסטרטגיה**. משרד הביטחון.
- הרכבי, יהושפט (1964). **מלחמה גרעינית ושלוש גרעיני**. תל אביב: מערכות.
- ויצמן, עזר (1981). **הקרב על השלוש**. ירושלים: עידנים.
- ולד, עמנואל (1987). **קללת הכלים השבורים**. ירושלים: שוקן.
- ז'בוטינסקי, זאב (2015). **כתבים אידיאולוגיים ארץ ישראל א'**. ירושלים: הוצאת מכון ז'בוטינסקי.
- טל, ישראל (1996). **בטחון לאומי - מעטים מול רבים**. תל אביב: זמורה ביתן.
- טמיר, אברהם (1988). **חייל שוחר שלום**. תל אביב: עידנים.
- יניב, אבנר (1994). **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**. תל אביב: ספרית הפועלים.
- יערי, אביעזר (2003). **בדרך ממרחביה**. אור יהודה: זמורה ביתן.
- יערי, אהוד ושיף, זאב (1984). **מלחמת שולל**. ירושלים: שוקן.
- יריב, אהרון (עורך) (1985). **מלחמת ברירה**. תל אביב: מרכז יפה.

- כהן, אבנר (2000). **ישראל והפצצה**. תל אביב וירושלים: הוצאת שוקן.
- כהן, אבנר (1989). **העידן הגרעיני כהיסטוריה מוסרית**. האוניברסיטה המשודרת.
- כהן, אליעזר (צ'יטה) ולביא, צבי (1990). **השמים אינם הגבול**. תל אביב: ספרית מעריב.
- כספית, בן וכפיר, אילן (1998). **אהוד ברק**. תל אביב: אלפא תקשורת.
- כספית, בן (2018). **נתניהו - ביוגרפיה**. משכל וידיעות ספרים.
- כפיר, אילן (2019). **סופה בדרך לאיראן**. ידיעות ספרים.
- כפיר, אילן ודור, דני (2015). **ברק - מלחמות חייו**. זמורה ביתן.
- לויטה, אריאל (1988). **הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- לויטה, אריאל ולנדא, אמילי (1994). **בעיני הערבים - דימויה הגרעיני של ישראל**. תל אביב: פפירוס.
- לסלוי, אוהד (2022). **מבצע חומת מגן - מהכלה להכרעה**. משרד הביטחון והמחלקה להיסטוריה בצה"ל.
- מופז, שאול (2022). **המסע הישראלי שלי**. ידיעות ספרים.
- מנור, אודי (2016). **יגאל אלון - ביוגרפיה פוליטית 1949-1980**. כנרת זמורה ביתן.
- נאור, אריה (1993). **בגין בשלטון - עדות אישית**. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- נתניהו, בנימין (1995). **מקום תחת השמש**. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- נקדימון, שלמה (1993). **תמוז בלהבות**. ירושלים: ידיעות אחרונות.
- נתניהו, בנימין (1995). **מקום תחת השמש**. תל אביב: ידיעות.
- פינקל, מאיר (2020). **המטכ"ל**. מודן ומשרד הביטחון.
- פינקל, מאיר (2008). **אתגרים ומתחים בתהליך בניין הכוח**. מערכות (פרסום פנימי בצה"ל).
- פלדמן, שי (1983). **הרתעה גרעינית לישראל**. אוניברסיטת תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פרויס, טדי (1984). **בגין בשלטון**. ירושלים: כתר.
- פרס, שמעון (1970). **קלע דוד**. ירושלים: ויינפלד וניקולסון.
- פרס, שמעון (1993). **מזרח תיכון חדש**. בני ברק: סטימצקי.
- ציפורי, מרדכי (1997). **בקו ישר**. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- קורן, דני (1994). **זמן באפור - ממשלות האחדות הלאומית**. תל אביב: זמורה ביתן.
- קיני, תומס וכהן, אליוט (2000). **סופה בשמי עיראק**. תל אביב: מערכות.
- קיסנינג'ר, הנרי (1974). **נשק גרעיני ומדיניות חוץ**. תל אביב: סדן.
- קם, אפרים (2004). **מהטרור ועד לגרעין**. תל אביב: משרד הביטחון.
- קרן, מיכאל (1996). **מקצוענים נגד פופוליזם - ממשלת פרס 86-1984**. אוניברסיטת תל אביב: רמות.

- קרניאל, מרדכי (1998). **מנחם בגין דיוקן של מנהיג**. ירושלים: הוצאת ראובן מס.
- רבין, יצחק (1979). **פנקס שרות**. תל אביב: מעריב.
- רז, אדם (2015). **המאבק על הפצצה**. כרמל.
- שלינג, תומאס (1981). **חימוש והשפעה**. גבעתיים: משרד הביטחון, מערכות.
- שמיר, יצחק (1994). **סיכומי של דבר**. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- שפירא, אניטה (2004). **יגאל אלון: אביב חלדו**. הקיבוץ המאוחד.
- שפר, גבריאל, ברק, אורן, ואורן, עמירם (עורכים) (2008). **צבא שיש לו מדינה?**
- **מבט מחודש על יחסי התחום הביטחוני והתחום האזרחי בישראל**. ירושלים: הוצאת כרמל.

- Alexander, George (1992). *Forceful persuasion: Coercive diplomacy as an alternative to war*. Washington DC: United States Institute of Peace Press.
- Alexander, George, & Gordon A. Craig (1995). *Force and Statecraft: Diplomatic Problems of Our Time*. Oxford university press.
- Barnaby, Frank (1989). *The Invisible Bomb*. London: I. B. Tauris & Co.
- Ben-Zvi, Abraham (1993). *The US and Israel – The Limits of the Special Relationship*. Tel Aviv: JCSS.
- Evron, Yair (1994). *Israel's Nuclear Dilemma*. NY: Cornell University Press.
- Feldman, Shai (1997). *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East*. Massachusetts: Harvard University.
- Freedman, Lawrence (2004). *Deterrence*. Cambridge: Polity Press.
- Freedman, Lawrence (2013). *Strategy – A History*. Oxford University Press.
- Jervis, Robert, Lebow, Richard, Ned, Stein and Janice, Gross (1989). *Psychology and Deterrence*. Johns Hopkins University Press.
- Krepinevich, Andrew and Waats, Barry (2015). *The Last Warrior: Andrew Marshall and the Shaping of Modern American Defense Strategy*. Basic books.
- Lieberman, Elli (2013). *Reconceptualizing Deterrence*. London: Routledge.
- Mearsheimer, John (1983). *Conventional Deterrence*. Cornell University.
- Morgan, Patrick M. (1983). *Deterrence – A Conceptual Analysis*. London/Beverly Hills: Sage Publications.
- Osinga, Frans and Sweijs, Tim (Ed) (2021). *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*. The Hague: Asser Press & Springer.
- Perlmutter, Amos (1987). *The Life and Times of Menachem Begin*. NY: Doubleday & Company Inc.

- Perlmutter, Amos, Handel, Michael and Bar-Yoseph Uri (1982). *Two Minutes Over Baghdad*. London: Valentine, Mitchell & Co.
- Sagan, Scott and Waltz, Kenneth (1995). *The Spread of Nuclear Weapons*. NY: Norton.
- Shimshoni, Jonathan (1988). *Israel and Conventional Deterrence*. NY: Cornell University press.
- Snyder, Glenn H. (1961). *Deterrence and Defense – Toward a Theory of National Security*. New Jersey: Princeton University Press.
- Snyder, Glenn H. (1959). *Deterrence by Denial and Punishment*. Princeton: Center of International Studies.
- Sweijs, Tim and Bertolini, Mattia (march 2023). *Dancing in the Dark The Seven Sins of Deterrence Assessment*. The Hague Centre for Strategic Studies.
- Wilner, Alex S. and Wegner, Andreas (ed) (2021). *Deterrence by Denial: Theory and Practice*. NY: Cambria Press, RCCS series.
- Yaniv, Avner (1987). *Deterrence without the Bomb*. Toronto: Lexington.

מאמרים, מזכרים, פרסומים:

- אהרונסון, שלמה והורוביץ, דן (1971). "אסטרטגיה של תגמול מבוקר – הדוגמא הישראלית". **מדינה ממשל ויחסים בינ"ל** 1 (1), עמ' 77-99.
- אהרונסון, שלמה (1987). "התיאוריה של הרתעה גרעינית והמציאות במזרח התיכון". בתוך: כהן אבנר (עורך), **אנושות בצל אטום**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד עמ' 205-235.
- אורטל, ערן (אפריל 2021). "הזיבוב על גב הפיל – מקומה של המערכה שבין המלחמות בתפיסת הביטחון של ישראל". **עדכן אסטרטגי**, 24 (2), INSS.
- אייזנשטאדט, מיכאל, כהן, אליוט ובסביץ', אנדרו (1999). "סכינים, טנקים וטילים – המהפכה הביטחונית הישראלית". **עיונים בביטחון המזרח התיכון** 41, מרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים עם מכון וושינגטון למדיניות המזרח הקרוב.
- אלבו, משה וסא"ל ע' (אוקטובר 2021). "למידה והשתנות בחיזבאללה: בדרך לתפיסת הפעלה חדשה". **בין הקטבים** 35, מעגל שלישי, עמ' 101-123.
- אלון, ניצן ופרייזר, דנה (ספטמבר 2019). "המערכות שבין המלחמות בצה"ל – ריצת מרתון ותקיעת מקלות בין הגלגלים". **בין הקטבים**, 22.
- אלרון, זאב (2022) "בין חד-חילי לרב-לאומי: מסוף מלחמת העצמאות למלחמת סיני". בתוך: פינקל מאיר (עורך), **התפתחות הקרב המשולב בצה"ל**, מודן, עמ' 33-82.

- ביידך, יוסי ואדמסקי, דימה (2014). "התפתחות הגישה הישראלית להרתעה – דיון ביקורתי בהיבטיה התיאורטיים והפרקטיים". **עשתונות**, 8.
- בן-ישראל, יצחק (אוגוסט 2014). "ישראל והפלסטינים – הנחות יסוד לעדכון תפיסת הביטחון בעקבות צוק איתן". **האומה, הבמה למחשבה לאומית לתיעוד ולספרות**, בהוצאת מסדר ז'בוטינסקי, 591.
- בן-ישראל, יצחק (מאי 2007). **מלחמת הטיילים הראשונה – ישראל חיזבאללה קיץ 2006**. נייר עמדה, אוניברסיטת תל אביב: החוג ללימודי ביטחון.
- בן-מאיר, יהודה (מאי 1992). "קבלת החלטות בביטחון לאומי בישראל". בתוך: **קבלת החלטות בביטחון לאומי בישראל 2**, בס"א והמכללה הבין זרועית לפיקוד ומטה.
- בר-און, מרדכי (1994). "פעולות הגמול כמערכת של הרתעה". בתוך: גולני מוטי (עורך), **חץ שחור, פעולת עזה ומדיניות הגמול של ישראל בשנות ה-50**, מערכות, עמ' 91-126.
- בר-אור, עמיר (חורף 1989). "התקפת נגד מקדימה ושלבי התפתחותה בחשיבתו הביטחונית של יגאל אלון". **מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים**, 30.
- בר-אור, עמיר (ינואר-פברואר 1994). "החלטת ממשלת ישראל להפציץ בעומק מצרים (ינואר 1970)". **מערכות**, 334.
- בר-יוסף, אורי (אוקטובר 1999). "50 שנות הרתעה ישראלית: לקחי העבר ומסקנות לעתיד". **מערכות**, 366-367.
- בר סימן טוב, יעקב (יולי 1982). "אפקטיביות הפעלת חיל האוויר במלחמת ההתשה יולי-דצמבר 1969". **מערכות**, 283, עמ' 45-50.
- בר-שלום, אמיר (9 באוקטובר 2022). "איך ישראל כמעט ספספה את המידע על הכור הסורי". **זמן ישראל**.
- ברון, איתי וולנסי, כרמית (2010). "המהפכה בעניינים צבאיים של הצד השני". **מערכות**, 432.
- ברון, איתי (3 בינואר 2019). "נקודת השיא של ההצלחה". **מבט על**, 1124, INSS.
- ברון, איתי (ספטמבר 2008). "לאן נעלם התמרון?". **מערכות**, 420-421, עמ' 4-15.
- ברון, איתי (18 בינואר 2022). **מעליונות אווירית למהלומה רב ממדית**. מזכר INSS, 219.
- ברון, איתי (ינואר 2021). **המחקר המודיעיני – בירור המציאות בעידן של תמורות ושינויים**. המרכז למורשת המודיעין.
- ברון, איתי (28 במרץ 2023). "מנשק חכם לצבא חכם – ההשלכות התפיסתיות של הכניסה האיראנית למועדון הדיוק". **בין הקטבים**, 39, איראן ורב זירתיות.
- גולן, שמעון (2002). "תקיפת הכור העיראקי – מבצע אופרה" 7 ביוני 1981". בתוך: שי שאול (עורך), **העימות העיראקי-ישראלי 1948-2000**, ת"א: מערכות.

- גולן, שמעון (15 בנובמבר 2021). **"הדילמות האסטרטגיות והתפעוליות של ישראל במלחמת המפרץ הראשונה והפתרונות להן"**. המחלקה להיסטוריה בצה"ל.
- גופמן, רומן (יולי 2021). "תיאטרון המציאות – מרחב הלמידה וההשפעה של המציאות על הקברניט". **בין הקטבים**, 33, מצביאות, עמ' 41-72.
- גלעד, עמוס והר צבי, שי (9 בנובמבר 2022). "חלון הזדמנויות לבלימת איראן הולך ונסגר". **המכון למדיניות ואסטרטגיה**, אוניברסיטת רייכמן.
- דוסטרי, עומר (20 במרץ 2022). "לא מלחמה ולא שלום, התמודדות ישראל במסגרת העימות האפור עם איראן וחיזבאללה". **חברה, צבא וביטחון לאומי**, 3, מערכות.
- דרור, יחזקאל (אביב 1974). "מדיניות גרעינית של מדינות קטנות, שיטת מחקר וניתוח ראשוני". **מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים**, 5.
- הורוביץ, דן (1985). "הקבוע והמשתנה בתפיסת הביטחון הישראלית". בתוך: יריב אהרון (עורך), **מלחמת ברירה**, ת"א: מרכז יפה.
- הנקין, יגיל (יוני 2018). "מחיר גבוה לדמנו". **בין הקטבים**, 15.
- הנקין, יגיל (דצמבר 2016). "מה יבטיח את קיומנו". **השילוח**, 2.
- הרכבי, יהושפט (2-3 במאי 1978). "רב שיח – על יחסים בין הדרג המדיני והדרג הצבאי בתקופת האטום". **דפי אלעזר בנושא יחסי הגומלין בין הדרג המדיני לדרג הצבאי**. אוניברסיטת תל אביב.
- הלוי, הרצי (אוקטובר 2020). "הגנה רב-ממדית". **בין הקטבים**, 28-30, עליונות צבאית ותר"ש תנופה, עמ' 241-254.
- ידלין, עמוס ואוריון, אסף (28 באוגוסט 2019). "המערכה שבין המלחמות: מהר יותר, גבוה יותר, חזק יותר". **מבט על**, 1209, INSS.
- ידלין, עמוס (21 במרץ 2018). "דוקטרינת בגין, לקחי אוסיראק ודיר א-זור". **מבט על**, 1037, INSS.
- יניב, אבנר (קיץ 1985). "הרתעה והגנה באסטרטגיה הישראלית". **מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים**, 24.
- יערי, אביעזר (2003). "הממד המודיעיני בהפצצת הכור העיראקי". בתוך: **הפצצת הכור הגרעיני בעיראק**, ירושלים: מרכז מורשת מנחם בגין.
- יריב, אהרון (1985). "מלחמת ברירה – מלחמת בליט ברירה". בתוך: יריב אהרון (עורך), **מלחמת ברירה**, ת"א: מרכז יפה.
- כהן, אבנר (1987). "נספח 1987: הוויכוח שנפתח". בתוך: כהן אבנר (עורך), **אנושות בצל אטום**, ת"א: הקיבוץ המאוחד, עמ' 236-242.
- כהן, אבנר (1987). "ישראל והאטום: הוויכוח שלא היה". כהן אבנר (עורך), **אנושות בצל אטום**, ת"א: הקיבוץ המאוחד, עמ' 169-182.

- כפכפי, אייל (חורף 1988) "יגאל אלון: מן החכמה אל התבונה". **מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים** 27.
- לוטוואק, אדוארד (21 בפברואר 2001). "מלחמה פוסט הרואית". **מערכות** 316-314, עשור למלחמת המפרץ, עמ' 4-9.
- לויטה, אריאל (אוגוסט 1991). "הדוקטרינה הצבאית ומבנה הכוח הישראלי". **עיונים בתפיסת הביטחון של ישראל**, מרכז בס"א.
- ליש, גור (יולי 2015). "עיקרי תפיסת הביטחון של המל"ל לשגרה וחירום". **עשתונות** 10, מרכז המחקר, המכללה לביטחון לאומי.
- ליש, גור (פברואר 2019). "תפיסת הביטחון בשגרה", **בין הקטבים** 19, ביטחון שוטף - חלק ב', עמ' 119-132.
- ליש, גור (23 באוגוסט 2022). "תקיפת הכור הגרעיני הסורי בספטמבר 2007: פעולת סיכול אלימה או פעולת המב"ם הראשונה?". **מערכות** 494, עמ' 62-79.
- מילשטיין, מיכאל (ספטמבר 2019). "אל מערכה בין אל חורב - תפיסת המב"ם בעיני האויב". **בין הקטבים** 22-23, מב"ם ובט"ש חלק ג', עמ' 63-73.
- מנור, אודי (2018). "שיקול דעת אינפנטילי - דיין, אלון, העמימות הגרעינית והוויכוח על מקומה של ישראל במרחב". **פוליטיקה** 27, עמ' 76-103.
- נאמן, יובל (אוגוסט 1991). "ישראל והמציאות הבינלאומית בעקבות מלחמת המפרץ". בתוך: **עיונים בתפיסת הביטחון של ישראל**, מרכז בס"א.
- נאמן, יובל (2003). "מעורבותי בפרשת אוסיראק". בתוך: **הפצצת הכור הגרעיני בעיראק**, ירושלים: מרכז מורשת מנחם בגין.
- נאמן, יובל (אפריל 1987). "ישראל וההרתעה הגרעינית". **מערכות** 308, עמ' 19-21.
- סימן-טוב, דודי ושטרנברג, דודי (אפריל 2022). "המב"ם והשתנות דרך המלחמה של צה"ל". **בין הקטבים** 37.
- עברון, יאיר (1994). "יגאל אלון והסוגייה הגרעינית". בתוך: צור מוקי, וגנר יגאל, רז אדם (עורכים), **לקראת הימים הבאים לדרכו של יגאל אלון**, בית יגאל אלון, עמ' 295-304.
- עברון, יאיר (1985). "ביקורת על ג'ון מרשמיר". **מדינה ממשל ויחסים בינ"ל** 24.
- עמידור, יעקב (אוקטובר 2020). "תפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל". **בין הקטבים** 28-30, עליונות צבאית ותר"ש תנופה, עמ' 19-34.
- ענבר, אפרים (אוגוסט 1991). "הכרסום בהרתעה הישראלית". **עיונים בתפיסת הביטחון של ישראל**, מרכז בס"א.
- ענבר, אפרים (אפריל 2012). "ההתפוכות בעולם הערבי וביטחונה הלאומי של ישראל". **עיונים בביטחון המזרח התיכון** 95, מרכז בס"א.
- ענבר, אפרים ושמיר, איתן (2013). "כיסוח הדשא - האסטרטגיה של ישראל להתמודדות עם סכסוכים מתמשכים בלתי פתירים". **עיונים בביטחון המזרח התיכון** 105.

- פינקל, מאיר (אפריל 2022). "בין הערכה להשפעה על המציאות - מדוע הבנות שהתפתחו באמ"ן על חזבאללה השפיעו באופן מוגבל על היערכות אמ"ן וכלל-צה"ל למלחמת לבנון השנייה?". המרכז למורשת המודיעין ומרכז דדו.
- פינקל, מאיר, פרידמן, יניב ופרייזלר דנה (יולי 2015). "הגנה פעילה כרגל הרביעית בתפיסת הביטחון - מה ניתן ללמוד ממבצע צוק איתן?". **בין הקטבים** 4, הגנה ועורף, עמ' 121-136.
- פינקל, מאיר (אוקטובר 2020). "אסטרטגית צה"ל, ניתוח המסמכים משנת 2002-2008 מה הם מלמדים על הרמטכ"לים ועל צה"ל?". **עדכן אסטרטגי** 23 (4).
- פינקל, מאיר (2 בינואר 2022). "צה"ל ופעולה במעגלים רחוקים". **בין הקטבים** 35, מעגל שלישי, עמ' 51-60.
- פלדמן, שי (נובמבר 1991). **פיקוח ובקרת נשק: סדר יום לישראל**, מל"א, מזכר מספר 35.
- רביב, רועי (21 בינואר 2021). "ממב"ם למערכה רב זירתית רציפה". **מערכות** 489, עמ' 36-43.
- רוזן, סטיבן (יולי 2019). "חדשנות צבאית והקרנת כוח". **בין הקטבים** 20-21.
- רז, אדם (אוקטובר 2011). "נוכח איראן גרעינית: יתרונותיה של מדיניות העמימות הישראלית". **עדכן אסטרטגי** 14 (3).
- רז, אדם (ינואר 2014). "הפרשה הגרעינית של מלחמת יום כיפורים ומשמעויותיה אז והיום", **עדכן אסטרטגי** 16 (4).
- שבתאי, שי (אוקטובר 2012). "תפיסת המערכה שבין המלחמות". **מערכות** 445, עמ' 24-27.
- שדות, א', חיימינס, א', אל"מ ע' ותא"ל א' (אוקטובר 2020). "לעבר עליונות צבאית בממד הסייבר". **בין הקטבים** 28-30, עליונות צבאית ותר"ש תנופה, עמ' 149-162.
- שי, שאול (מאי 2018). "המניעה, הסיכול ומכת המנע כמרכיבי יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל". **ניירות רקע לכנס הרצליה ה-18**.
- שיפטן, דן (מרץ 2018). "הגיונה האסטרטגי של המערכה שבין המלחמות". **בין הקטבים** 15.
- שיפטן, דן (2021). **היעדים הלאומיים של ישראל**. תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי והמכללות הצבאיות.
- שמיר, איתן (פברואר 2017). "שינוי מול המשכיות בתפיסת הביטחון הישראלית: בחינה מושגית אל מול סביבה משתנה". בתוך: אפרים ענבר (עורך), **המלחמות הקטנות של צה"ל**, מרכז בס"א, עיונים בביטחון המזרח התיכון, 128. עמ' 13-30. אוניברסיטת בר אילן.

- Burrell, Robert S. (14/3/2023). "A Full Spectrum of Conflict Design: How Doctrine Should Embrace Irregular Warfare". *Irregular Warfare Initiative*.
- Cheng, Dean (2021). "An Overview of Chinese Thinking About Deterrence". in Frans Osinga & Tim Sweijds (Ed), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, The Hague: Asser Press & Springer, pp. 177-200
- Cohen, Avner (1986). "Deterrence, Holocaust and Nuclear Weapons: A Nonparochial Outlook". in: Louis Rene Beres, *Security or Armageddon*, Toronto: Lexington Books, pp.173-190.
- Freedman, Lawrence (2021). "The Evolution of Deterrence Strategy and Research". in Frans Osinga & Tim Sweijds (Ed), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, The Hague: Asser Press & Springer, pp. 1-13
- Garamone, Jim (8/12/2021). "Concept of Integrated Deterrence Will Be Key to National Defense Strategy, DOD Official Says". *U.S. Department of Defense*.
- George, Alexander and Smoke, Richard (January 1989). "Deterrence and Foreign Policy". *World Politics*, 41 (2), pp. 170-182.
- Goldenberg, Ilan, Heras, Nicholas A., Kaleigh, Thomas and Matuschak, Jennie (April 2020). "Countering Iran in the Gray Zone, what the US should learn from Israel's operations in Syria". *CNAS*.
- Gross Stein, Janice and Levi, Ron (2021). "The Social Psychology of Denial". in: Alex Wilner and Andreas Wenger (Ed), *Deterrence by Denial - Theory and Practice*, New York, Cambria Press, pp.65-96 .
- Gross Stein, Janice (1996). "Deterrence and Learning in an Enduring Rivalry: Egypt and Israel, 1948-73". *Security Studies*, 6 (1), pp. 104-152.
- Inbar, Efraim and Shamir, Eitan (January 2014). "Mowing the Grass: Israel's Strategy for Protracted Intractable Conflict". *Journal of Strategic Studies*, 37 (1), pp. 1-26.
- Inbar, Efraim (1986). "Israel and Nuclear Weapons since October 1973". in: Louis Rene Beres, *Security or Armageddon*, Toronto: Lexington Books, pp. 60-78,
- Jervis, Robert (Winter 1982-1983). "Deterrence and Perception". *International Security*, 7 (3), pp. 3-30.
- Jervis, Robert (January 1979). "Deterrence Theory Revisited". *World Politics*, 31 (2), pp. 289-324.
- Jervis, Robert (2003). "Understanding the Bush Doctrine". *Political Science Quarterly*, 118 (3), pp. 365-388.

- (מאי 2018). "המניעה הסיכול ומכת המנע כמרכיב יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל", (מצגת), **מצע לדיון - ניירות רקע לכנס הרצליה**.
- Adamsky, Dmitry (Dima) (2017). "From Israel with Deterrence: Strategic Culture, Intra-war Coercion and Brute Force". *Security Studies*, 26 (1), pp. 157-184.
- Adamsky, Dmitry (2021). "Deterrence à la Ruse: Its Uniqueness, Sources and Implications". in Frans Osinga & Tim Sweijds (Ed), in Frans Osinga & Tim Sweijds (Ed), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, The Hague: Asser Press & Springer. pp. 162-174.
- Adamsky, Dmitry (2021). "Deterrence by Denial in Israeli Strategic Thinking". in: Alex Wilner and Andreas Wenger (Ed), *Deterrence by Denial - Theory and Practice*, New York, Cambria Press. pp. 163-190.
- Adler, Emanuel (2013). "Constructivism and International Relations". in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse & Beth A. Simmons (Editors), *Handbook of International Relations*, London: SAGE Publications LTD.
- Ahmadian, Hassan and Mohseni, Payam (2021). "Iran's Syria Strategy: The Evolution of Deterrence". in Frans Osinga & Tim Sweijds (Ed), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, The Hague: Asser Press & Springer, pp. 232-255
- Almog, Doron, "Cumulative Deterrence and the War on Terrorism", *Parameters*, 34 (4), Winter 2004-5, pp. 4-19.
- Bar-Joseph, Uri (16/6/2017). "Article Review 82 on: From Israel with Deterrence: Strategic Culture, Intra-war Coercion and Brute Force". *ISSF*.
- Bar-Joseph, Uri (2000). "Towards a Paradigm Shift in Israel's National Security Conception". in: Efraim Karsh (Ed), *Israel the First Hundred Years: From War to Peace? Volume II*, London: Frank Cass. pp. 99-114.
- Barak, Ehud (24/7/2001). "Israel's Search for Peace and Security: Lessons of the Past, Options of the Future", *The Washington Institute*, Peacewatch Report, 338.
- Barnaby, Frank (1996). "Capping Israel's Nuclear Volcano". in: Efraim Karsh (Ed), *Between War and Peace: Dilemmas of Israeli Security*, London: Frank Cass. pp. 93-111.
- Beres, Louis Rene (1986). "Israel's Nuclear Strategy". in: Louis Rene Beres, *Security or Armageddon*, Toronto: Lexington Books, 1986. pp.1-14

- Naveh, Shimon (1996). "The Cult of the Offensive Preemption and Future Challenges for Israeli Operational Thought". , in: Efraim Karsh (Ed), *Between War and Peace: Dilemmas of Israeli Security*, London: Frank Cass, pp. 168-173
- Noll, Jörg, Bojang, Osman and Rietjens, Sebastiaan (2021). "Deterrence by Punishment or Denial". in: Frans Osinga & Tim Sweijds (Ed), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, The Hague: Asser Press & Springer, pp. 110-126.
- Peri, Yoram (1984). "Coexistence or Hegemony? Shifts in the Israeli Security Concept". in: Dan Caspi, Abraham Diskin and Emanuel Gutmann (Ed), *The Roots of Begin's Success*, NY: St Martin's Press, pp. 191-218.
- Peres, Shimon (4/5/2001). "Israel's Strategy for Peace and Security". *The Washington Institute*, Peacewatch Report, 324.
- Rid, Thomas (2012). "Deterrence Beyond the State: The Israeli Experience". *Contemporary Security Policy*, 33 (1), pp. 124-147.
- Saab, Bilal Y. and McKenzie, Frank (12/12/2022). "Deterring by detection: A cheap, successful way to deter Iran". *Breaking Defense*.
- Shamir, Eitan (2021). "Deterring Violent Non - state Actors". , in Frans Osinga & Tim Sweijds (Ed), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, The Hague: Asser Press & Springer, pp. 264-283
- Sobelman, Daniel (winter 2016-17). "Learning to Deter: Deterrence Failure and Success in the Israel-Hizbollah Conflict 2006-2016". *International Security*, 41 (3), pp. 151-196.
- Sobelman, Daniel (August 2018). "Restraining an Ally: Israel, the United States, and Iran's Nuclear Program, 2011-2012". *Texas National Security Review*, 1 (4).
- Sweijds, Tim and Zilincik, Samuel (2021). "The Essence of Cross-Domain Deterrence". , in Frans Osinga & Tim Sweijds (Ed), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, The Hague: Asser Press & Springer, pp. 130-153.
- Vardi, Gil-li (March 2008). "Pounding Their Feet': Israeli Military Culture as Reflected in Early IDF Combat History". *Journal of Strategic Studies* 31 (2), pp. 295-324.

- Knopf, Jeffrey W. (2010). "The Fourth Wave in Deterrence Research". *Journal of Contemporary Security Policy*, 31 (1), pp. 1-33.
- Kober, Avi (December 1994). "Deterrence, Early Warning and Strategic Decision: The Israeli Security Conception in the Wake of the Gulf War". *Contemporary Security Policy*, 3 (15).
- Lebow, Ned and Stein Gross, Janice (1987). "Beyond Deterrence". *Journal of Social Issues*, 43 (4), pp. 5-71.
- Lebow, Ned (1997). "Transition and Transformations". *Security Studies*, 6 (3), pp. 154-179.
- Lechery, Neil (2000). "The Netanyahu Era: From Crisis to Crisis 1996-99". in: Efraim Karsh (Ed), *Israel: The First Hundred Years: From War to Peace? Volume II*, London: Frank Cass, pp. 221-237
- Levite, Ariel (1994). "Israel's Security Concerns: Characteristics and Implications". in Shai Feldman (Ed), *Confidence Building and Verification: Prospects in the Middle East*, Tel-Aviv University: JCSS, Study No. 25, pp. 184-193.
- Lieberman, Elli (1995). "Deterrence Theory: Success or Failure in the Arab Israeli Wars?". *McNAIR PAPAER* 45, INSS NDU.
- Lieberman, Elli (June 1995). "What Makes Deterrence Work? Lessons from the Egyptian-Israeli Enduring Rivalry". *Security Studies*, 4 (4), pp. 851-910.
- Lupovici, Amir (September 2010). "The Emerging Fourth Wave of Deterrence Theory - Toward a New Research Agenda". *International Studies Quarterly*, 54 (3), pp. 705-732.
- Manea, Octavian (23/3/2014). "The Art of Tailoring Competitive Strategies". *Small Wars Journal*.
- Marshall, Andrew (23/8/1993). "*Some Thoughts on Military Revolutions – Second Version*". Washington D.C.: Office of Secretary of Defense, Director of Net Assessment.
- Mazarr, Michael J. (2021). "Understanding Deterrence". in Frans Osinga & Sweijds Tim (Ed), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*, The Hague: Asser Press & Springer, pp. 14-27
- Morgan, Patrick M. (2021). "Deterrence by Denial from the Cold War to the 21st Century". in Andreas Wegner & Alex S Wilner (Ed), *Deterrence by Denial: Theory and Practice*, NY: Cambria Press, RCCS series, pp. 15-40

- Wilner, Alex and Wenger, Andreas (2021). "Introduction: Deterrence by Denial". in Andreas Wegner & Alex S Wilner (Ed), *Deterrence by Denial: Theory and Practice*, NY: Cambria press, RCCS series, pp. 1-14
- Wilner, Alex (2021). "Dawn of a New Deterrence". in Wilner Alex and Wenger Andreas (Ed), *Deterrence by Denial – Theory and Practice*, New York: Cambria, pp.41-64
- Wilner, Alex and Wenger, Andreas (2021). "Conclusion: Into the Next Century". in Wilner Alex and Wenger Andreas (Ed), *Deterrence by Denial – Theory and Practice*, New York: Cambria.
- Wilner, Alex (2015). "Contemporary Deterrence theory and Counterterrorism: a bridge too far". *New York University Journal of International Law and Politics*, 47, pp. 439-462.
- Yaniv, Avner (1986). "Israel's Conventional Deterrent: A Reappraisal". in: Louis Rene Beres, *Security or Armageddon*, Toronto: Lexington Books, pp. 45-59
- Yaniv, Avner (1996). "Non-Conventional Weapons and the Future of Israeli Arab Deterrence". in: Efraim Karsh (Ed), *Between War and Peace: Dilemmas of Israeli Security*, London: Frank Cass, pp.137-149.
- Zilincik, Samuel and Sweijis, Tim (March 2023). "Beyond deterrence: Reconceptualizing denial strategies and rethinking their emotional effects". *Contemporary Security Policy Journal*, DOI.

הרצאות ונאומים:

- בגין, מנחם (20 באוגוסט 1982). "מלחמת ברירה". הרצאה במכללה לביטחון לאומי.
- בן-גוריון, דוד (ז' בתשרי תרצ"א-1930). "המדיניות החיצונית של העם העברי". הרצאה בקונגרס ראשון לארץ ישראל העובדת, ברלין.
- בנט, נפתלי (23 בנובמבר 2021). נאום ראש ממשלת ישראל, **כנס ביטחוני מדיני בנושא: מהי האסטרטגיה הדרושה לישראל?**. המכון למדיניות ואסטרטגיה, אוניברסיטת רייכמן.
- כוכבי, אביב (28 במאי 2019). **דברי הרמטכ"ל בכנס לסגל המילואים הבכיר ואזרחים עובדי צה"ל**. פלמחים.
- מופז, שאול (דצמבר 2000). "הסביבה האסטרטגית העתידה". **מאזן החוסן והביטחון הלאומי**, הרצליה: המרכז הבינתחומי.
- מופז, שאול (28 במרץ 2022). **בכנס 20 שנה למבצע חומת מגן**. בסיס המכללות.
- מרידור, דן (7 במאי 1991). "האתגר המדיני-אסטרטגי לישראל". בתוך: **דפי אלעזר** 14: בנושא המלחמה במפרץ הפרסי והשלכותיה לאזור ולישראל, אוניברסיטת ת"א.

- נתניהו, בנימין (דצמבר 2000). "חוסן עוצמה ומדיניות". **מאזן החוסן והביטחון הלאומי**, הרצליה: המרכז הבינתחומי, ביה"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה.
- פרס, שמעון (דצמבר 2000). "אסטרטגיה מדינית לישראל". **מאזן החוסן והביטחון הלאומי**, הרצליה: המרכז הבינתחומי.
- רבין, יצחק (2-3 במאי 1978). "הרהורים על הניסיון הישראלי". בתוך: **דפי אלעזר** 1: בנושא יחסי הגומלין בין הדרג המדיני לדרג הצבאי, אוניברסיטת ת"א.
- רבין, יצחק (12 באפריל 1988). "איכות שתבטיח עוצמה". בתוך: **ביטחון ישראל בעשור הבא – ערב לזכרו של ישראל גלילי**, ת"א: יד טבנקין, מכון ישראל גלילי לחקר כוח המגן.
- רבין, יצחק (12 ביוני 1991). "תפיסת הביטחון של ישראל – בחינה מחדש". בתוך: **מוש, ערב עיון לזכר משה חביב ז"ל**, אוניברסיטת ת"א.
- רבין, יצחק (אוגוסט 1991). "מדיניות הביטחון של ישראל לאחר מלחמת המפרץ". בתוך: **עיונים בתפיסת הביטחון של ישראל**, מרכז בס"א.
- שלח, עופר. "ואלה תולדות הפארה והטרגדיה", **האמת היא**, עופר שלח מארח את אהוד אולמרט (פודקסט), Ynet.
- שמיר, יצחק (2003). "כשלוני הדיפלומטיה". בתוך: **הפצצת הכור הגרעיני בעיראק**, ירושלים: מרכז מורשת מנחם בגין.
- שרון, אריאל (1985). "תפיסת הביטחון של אריאל שרון (נאום שלא ננאם)". בתוך: **יריב אהרון (עורך), מלחמת ברירה**, ת"א: מרכז יפה, עמ' 157.
- שרון, אריאל (דצמבר 2000). "ביטחון ישראל – אתמול ומחר". **מאזן החוסן והביטחון הלאומי**, הרצליה: המרכז הבינתחומי.

כנסים וימי עיון:

- מנכ"ל משרד רה"מ לשעבר יורם טורבוביץ ורח"ט מחקר לשעבר, האלוף יוסי ביידיץ (15 בדצמבר 2022). שיח פנימי במב"ל.
- אלוף במיל' יעקב עמידור (23 בנובמבר 2022). "היעדים האסטרטגיים של ישראל וכיצד על צה"ל להתמודד עימם". **השתלמות מערכתית לבכירים**, מרכז דדו.
- כנס בנושא **מחוץ לקופסא - 15 שנים להפצצת הכור הגרעיני בסוריה** (6 בספטמבר 2022). INSS.
- כנס בנושא **רוח צה"ל - מפעולות התגמול ועד ימינו** (6 ביוני 2022). תל אביב, המרכז למחקרים אסטרטגיים, INSS.
- הצגת תפיסת הביטחון ע"י סגן הרמטכ"ל יאיר גולן (8 בנובמבר 2017). **יום עיון על תפיסת הביטחון**, מרכז דדו.
- *Annual Conference 2019, Putting Modern Deterrence into Practice* (May 21-23, 2019). Defence Academy of the United Kingdom, Shrivenham.

ראיונות:

- ראש הממשלה לשעבר אהוד אולמרט (17 בינואר 2022). תל אביב.
- מר דן מרידור (30 במאי 2004). תל אביב.